

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

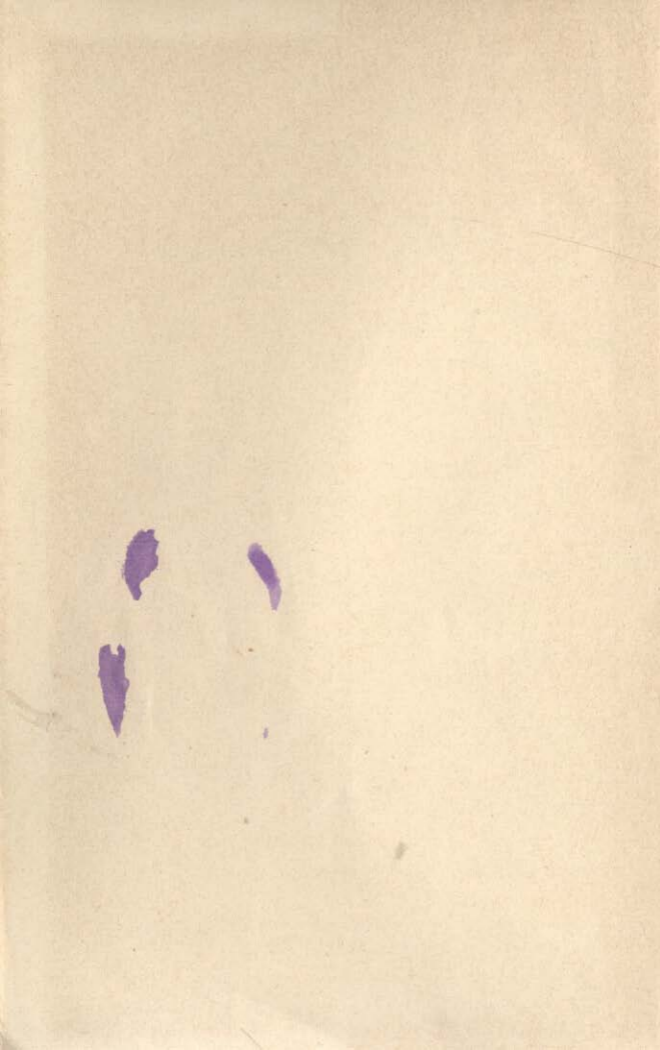
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn

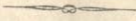
✓ 522

ԵՂԻՇԷԻ

Պ Ա Տ Մ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Ն Ց

ԸՍՑ

ԱՆՁԵԻԱՅԵԱՅՆ ՕՐԻՆԱԿԻ

933

ԹԷՈԴՈՍԻԱ

Ի ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

1861.

255-00

1999.12.12

Հրամայեցաք տպագրել, եւ յետ տպագրութեանն
տուաջի առնել ուր հարկն է զսահմանեալ թիւ օրի-
նակացն:

Թեոդոսիա, 20 Մայիսի 1861.

ԳԱՐԲ. Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ: :

4522-60

29.523

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Յղիշէիսրբոյ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
Թէպէտ ինուագս նուագս ընծայեալ իլոյս,
բայց այնպիսի իմն են պէտք ոսկեղինիկ
մատենին՝ զի չեւ եւս ըստ արժանւոյն գը-
տեալ է նորա մուտ իձեռս հասարակաց:

Մերումս տպագրի ոչ այն եւ եթ է վախ-
ճան զի զհասարակացն լցուցուք զպէտս,
այլ զի եւ հասարակաց մասնաւորեսցուք
զգանձ, որ ըստ բաղդի իմեր ձեռս անկա-
նէր իժամանակի զի իՓարիզեցւոցն քաղա-
քի դեգերէաք: Դէպ եղեւ ճանաչել մեզ
անդանօր զհնասէր ոմն այր պատուական
Սըր Զառուայթ անուն՝ որ անտի անցանէր
իդարձին յարեւելից, եւ բարձեալ բերէր
ճոխուծիւն բազում հնուածեանց՝ զորս ամ-
բարեալն էր իմերոց եւ յայլոց կողմանց կող-
մանց Ասիացւոց աշխարհին:

Այլում թողեալ տեղոյ եւ ժամանակի
մանրապատում տալ նկարագիր զմէն մի
նորա պատուական ճոխուծեանցն, մանա-

Լանդ զորոց իմեր հայրենեացն էր գնոց առեալ կամ յընծայ, տեսաք իգրչագիրս նորա եւ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ մի ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ, որ թէպէտ չունէր իվերայ զթուական գրութեանն, այլ մագաղաթն եւ երկամագիր տառիցն ձեւք՝ որովք հարեալ էր իգրի, շատ իսկ ցուցանէին եթէ յոյժ հնոց ժամանակաց էր մատեանն. եօթներորդ կամ ութերորդ դարու գործ, եթէ ոչ եւ առաւել եւս հնագոյն: Եւ քանիս վկայք՝ յիշատակարանքն որ այսր եւ անդր իլուսանցս մատենին տեսանէին՝ հասանէին ցիններորդ դար. որպէս օրինակ իմն

ԶՏԻՐՆ ԱՆՁԵՒԱՅԵԱՅ ԶՄԵՐՆ ԱՏՈՄ

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԱՐԱՐԷՔ ԱՐԺԱՆԻ .

զի թէպէտ չգուցէ տարւոյն թիւ, բայց անշուշտ թուի մեզ եթէ այս այն Ատոմ իցէ զոր եւ Յովհաննէս պատմաբան կաթուղիկոս անուանէ Մեծ, յորժամ ասիցէ. «Պայազատէր զտէրութիւնն զայն Մեծն ԱՏՈՄ որդի նորա (Գուրգենայ) ընդ նորա»: Եւ զի առ Սմբատաւ Ա, Բագրատունեաց Թագաւորաւն, փայլեցաւ այս Ատոմ, ապա հնագոյն քան զնա իցէ գրութիւն Վարդանանցըն մատենի:

Իվերջ կոյս գրոյն գտաք զայս յիշատակարան .

ԳՐԵՅԱԻ ԻՍՏՈՅԳ ՊԱՏՄ. ՏԱՆՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵՆԻ.
ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՇՄԱԻՈՆԻ ԱՆՁԵԻԱՅԵԱՅ ՏԵԱՌՆ,
ՅԻՇԱՏԱԿ ԵՒ ԲԱՐԵԽԱԻՍ ԱՇԽԱՐՀԻՍ:

Բայց թէ ո՛ր այս Շմաւոնս, չունիմ ասել,
փոխանակ զի չյարէ գրիչն զթուական ժա-
մանակին: Զմի ոմն Շմաւոն յիշատակէ մեզ
պատմութիւնն՝ Անձեւացեաց տէր, այն որ
ընդ Կարմիրն Վարդանայ հանդիսացաւ ի
մեծի պատերազմին, ապա եւ կապանաց
ընդ երանելի նախարարսն տանէր ժուժ-
կալուժեամբ. բայց ոչ հաւանութեան մեզ
թուի եթէ նոյն Շմաւոն իցէ եւ որ զմա-
տեանս զայս ետ զգրի հարկանել: Այլ իմե-
ծի պատուի լեալ է անշուշտ առ տեարբ
տանն Անձեւացեաց, զի յէջս գրոյն աստ եւ
անդ գտանին անուանք նոցա, որպէս

ԶԳՈՒՐԳԷՆ ՅԻՇԵՅԷՔ.

ԳԷՈՐԳ ԱՆՁԵԻԱՅԵԱՅ.

ՀԱՍԱՆ ՏԷՐ ԱՆՁԵԻԱՅԻՈՅ:

Այս օրինակ Անձեւացեաց թուի անցեալ
կամ պահեալ ինարեկայ վանս. զի անդ ուր
յիշատակէ եղիշէ յանուանս եպիսկոպոսացն
որք պատասխանեցին նամակին՝ զեղբայր
Էպիսկոպոս Անձեւացեաց, յօրինակին գտաք

յայլմէ գրչէ «ԶՈՐՈՅ ԶԱԹՈՌՆ ՎԻՃԱԿԵԱԼ ՏԵՐՍ ՄԵՐ ԽՈՍՐՈՎ» : Աներկբայ իմն թուի եթէ զմեծէն խոսրովայ ակնարկիցէ գրիչն, ըզհօրէ լուսայնոյն Գրիգորի :

Գոյ եւ այլ սխրալի իմն հակիրճ յիշատակարան, զոր չկարողացաք ընթեռնուլ առանց արտասուս բազումս արկանելոյ. զի ուր եղիշէ զանուանս քաջացն դրոշմէր արանց՝ որ զանուանս իւրեանց յերկնաւորն դրոշմեցին դպրուածեան, յաւելոյր ոք ի ստորեւ կիսադողդոջ ձեռամբ եւ սրտիւ.

ՄԱՂԹԵՑԷՔ ՎԿԱՅՔ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻԻՆ ՆԵՂԵԼՈՅՍ ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԻԻՆ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ,

ԵՒ ՓԱՆԱՔ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՊԱԼՇԱԻՈՒՆԵԱՅ

ՀՄԻԱՏՍ ԱՐԻԱԿԱՆՍ

ԵՒ ՄԻ ԼՈԿ ԶԱՆՈՒՆԴ ԱՇԽԱՐՀՈՒՍՏ .

Եւ ո՞վ ոք արդեօք զԳրիգորի Մագիստրոսի զայսպիսի սրտառուչ ընթերցեալ բան, ոչ ընդ մեզ պատկառանօք համբոյր յետնումն մատուցեալ գրուածեան, զնորա հառաչանս ոչ յեղյեղիցէ՝ մաղթելով զխաղաղութիւն եւ զփրկութիւն :

Ցայս վայր հարեւանցի իմն զարտաքին հանգամանաց սքանչելի գրչագրին . իսկ

զներքին հանգամանացն զայս եւ եթ ա-
սասցուք, զի քաջավարժ եւ հմուտ ձեռին է
գործ եւ գաղափար, արժանի արդարեւ
իշխանական տանն վասն որոյ գրեալն էր :
Թողու՛մք այլում ժամանակի նշանակել մանր
զմերոյս օրինակի իտպագրելոցն ցարդ ըզ-
խտիր ընթերցուածոց . շատ լիցի ընթերցա-
նելեացն գիտել զի իբազում տեղիս ուր ընդ
աղօտ իմն մնային իմաստք՝ արդ իձեռն
Անձեւացեաց օրինակիս պարզեալ ելանեն
իլոյս :

Ակն ունիմք եթէ ոչ իզուր ինչ թուես-
ցուք մատուցեալ ինորս տպագիր, եւ հա-
մարիմք զանձինս երանելիս եթէ մարթա-
ցաք դիւրել ընուլ զտենչ ցանկութեան սրտի
զհոյակապ եւ սուրբ Մատենագրին որ ցան-
կայր զի պատմութիւն իւր յածիցի իձեռս
մեծի եւ փոքու «Ձի հանապազորդ ընթեռ-
նուցուն, լսելով զառաքինեացն զքաջու-
թիւն եւ զյետս կացելոցն զվատթարութիւն»,
որով յետս կալ իյետնոցն նմանութենէ, եւ
յառաջնոցն ջանալ թեւակոխել քաջութիւն,
զի իջանից աստի եւ եթ իցէ ակնկալել իմիք
տառապեալ հայրենեաց մերոց :

ԽՈՐԻՆ Վ. ԳԱԼՅԱՏԵԱՆ :

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or date.

Վ Ա Ս Ն

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Յ

Ե Ի

Հ Ա Յ Ո Ց Պ Ա Տ Ե Ր Ա Չ Մ Ի Ն

Դ Ա Ի Թ Ի Ե Ր Ի Ց Ո Ի Մ Ա Մ Ի Կ Ո Ն Ի Հ Ա Յ Տ Ե Ա Լ

Մանն զոր պատուիրեցեր՝ արարի,
նով քաջ վասն Հայոց պատերազ-
մին հրամայեցեր, յորում բա-
զումք առաքինացան քան զսակաւս :

Ահա նշանագրեցի յայսմ եւթն յեղա-
նակիս :

Առաջին՝ զժամանակսն :

Երկրորդ՝ զիրացն պատահումն յիշխա-
նէն արեւելից :

Երրորդ՝ զՄիաբանութիւնն ուխտին ե-
կեղեցւոյ :

Չորրորդ՝ զԵրկպառակութիւն ոմանց
բաժանելոց ինմին ուխտէ :

Հինգերորդ՝ զՅարձակումն արեւելեաց :

Վեցերորդ՝ զԸնդդիմանալն Հայոց պա-
տերազմաւ :

Եւթներորդ՝ զՅերկարումն իրացն խը-
ռովութեան :

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգագրեալ եւ
եղեալ ծայրալիր պարապմամբ զսկիզբն
եւ զմիջոցն եւ զկատարածն, զի հանա-
պազորդ ընթեռնուցուս, լսելով զառա-
քինեացն զքաջութիւն եւ զյետս կացե-
լոցն զվատթարութիւն. ոչ յանձին կա-
րօտութիւն երկրաւոր առատ գիտու-
թեանդ լրման, այլ յայցելութիւն երկ-
նաւոր տնտեսութեանն՝ որ մատակարա-
րէ յառաջգիտութեամբ զհատուցմունս
երկոցունց կողմանցն, որ երեւելեօքս զա-
ներեւոյթսն գուշակէ :

Այլ դու, ով մեծ իգիտութեանն Աս-
տուծոյ, առ ինչ արդեւք հրամայեսցես,
քան եթէ հրամայիցիս լաւագունացն :
Որպէս երեւի ինձ եւ այնոցիկ որ դեգե-
րեցին յիմաստասիրութիւն՝ երկնաւոր
սիրոյ է իքեզ այս նշանակ, եւ ոչ երկ-

րաւոր փառասիրութեանն . քանզի եւ ա-
սացին իսկ ոմանք իքաջ պատմագրացն .
« Զուգութիւն է մայր բարեաց , անզու-
գութիւն ծնող չարեաց » :

Որպէս եւ մեր իսկ հայեցեալ խաւրբ
սէր քոյոյ հրամանիդ՝ ոչ ինչ դանդա-
ղեալ վեհերեցաք հայելով իմեր տգի-
տութիւնս : Քանզի բազում ինչ է սըր-
բութիւն՝ սատար լինել անօսրութեան ,
որպէս աղօթք՝ գիտութեան , եւ սէր
սուրբ՝ միաբան օգտից :

Զոր եւ մեր ընդ հրամանին քում ըն-
կալեալ՝ յօժարութեամբ ձեռնարկեցաք
զայս ինչ , որ է մխիթարութիւն սիրե-
լեաց եւ յոյս յուսացելոց , քաջալերու-
թիւն քաջաց , կամակարութեամբ յար-
ձակեալ իսկերայ մահուան , առաջոյ տե-
սանելով զզօրագլուխն յաղթութեան , որ
ոչ ումեք ոտնհար լինի թշնամութեամբ ,
այլ ամենեցուն ուսուցանէ զիւր անպար-
տելի զօրութիւնն : Եւ ահա ո՞րք կամես-
ցի՝ ընդունի իբրեւ զնահատակ առաքի-
նի : Եւ քանզի բազմադիմի է նահատա-
կութեանդ անուն , եւ նա բազմադիմի
շնորհս բաշխեաց ամենեցուն . զոր եւ

մեծ իսկ քան զամենայն՝ զսէր սուրբ յան-
նենգ մտաց գիտեմք :

Ս. յս պարզութիւն զվերնոյն բերէ զնը-
մանութիւն . զոր եւ մեր իքեզ տեսեալ,
մոռացաք զմեր բնութիւնս : եւ ահա վե-
րաբերիմք ընդ քեզ ճախրելով, եւ իբ-
րեւ բարձրաթռիչս եղեալ՝ զամենայն
վնասակար մրրկածին օդուքդ անցանի-
ցեմք, ծծելով փոքր իշատէ յանապական
վերին օդոցն՝ առնուցումք զգիտութիւն
խիրկութիւն անձանց եւ իփառս ամենա-
յաղթ եկեղեցւոյ : Ուստի եւ բազում
սուրբ պաշտօնեայքն զուարթութեամբ
կատարեսցեն զսպաս վիճակին իւրեանց,
իփառս Հօրն բոլորեցուն . ուր ընդ նմին
սուրբ Երրորդութիւն ցնծացեալ բերկ-
րիցի յանտրտմական յիւրում էութեանն :

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ք Ն

— 100 —

որ որովհետեւ ընկալաք զհրաման պատուիրանի յաննախանձ քոյոց բարուց բնութեանդ, ըսկըսցուք ուստի արժան է սկսանել. թէպէտ եւ ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ: Ահա ոչ ըստ կամաց արտօսրալիր ողբովք ճառագրեմք զբազում հարուածան՝ յորում պատահեցաք եւ մեք իսկ ականատեսք լինելով:

Քանզի իբառնալ ազգին Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Սասնայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. եւ բազում անգամ մարտնչէր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ ընդ

նովին օրինօքն մտանէին, սկիզբն արա-
 րեալ յամաց Արշակայ արքայի որդւոյն
 Տիրանայ, եւ կռուէր մինչեւ ցամն վեցե-
 րորդ Արտաշիսի արքայի Հայոց, որդւոյն
 Վռամշապհոյ: եւ իբրեւ զնա եւս մեր-
 ժեաց ի թագաւորութենէն, ինախարար-
 սըն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն.
 զի թէպէտ եւ գանձն յարքունիս Պարս-
 կաց երթայր, սակայն այրուծին Հայոց
 բովանդակ ի ձեռն նախարարացն առաջ-
 նորդէր ի պատերազմի: Վասն որոյ եւ աս-
 տուած պաշտութիւնն բարձրագլուխ կա-
 մակարութեամբ երեւելի լինէր յաշխար-
 հին Հայոց, ի սկզբանց տէրութեանն Շապ-
 հոյ արքայից արքայի մինչեւ ցամն յերկ-
 րորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որ-
 դւոյ Վռամայ, զոր եղիտ սատանայ իւր
 գործակից, եւ զամենայն մթերեալ թոյն-
 սըն թափեաց իբաց, եւ ելից զնա իբրեւ
 զպատկանդարան դեղեալ նետիւք: եւ
 սկսաւ եղջեւր ածել անօրէնութեամբ,
 գոռողանայր, եւ գոռալով հող հանէր
 ընդ չորս կողմանս երկրի, եւ թշնամի եւ
 հակառակորդ երեւեցուցանէր իւր ըզ-
 հաւատացեալքս իբրիստոս, եւ նեղեալ

տազնապէր անխաղաղասէր կենօք:

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովու-
թիւն, արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ
յանձն իւր տարաբերէր, եթէ յո՞ թա-
փեցից զգառնութիւն թիւնից, կամ ո՞ւր
բացատրեցից զբազմութիւն նետիցն: Եւ
առ յոյժ յիմարութեան իբրեւ զգազան
մի կատաղի յարձակեցաւ իվերայ աշ-
խարհին Յունաց. եհար մինչ իբաղաքն
Մծբին, եւ բազում գաւառս Հոռոմոց ա-
ւերեաց ասպատակաւ, եւ զամենայն ե-
կեղեցիս հրձիգ արար. կուտեաց զաւար
եւ զգերի, եւ ահաբեկ արար զամենայն
զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր՝ քանզի
խաղաղասէր էր իՔրիստոս, ոչ կամեցաւ
ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ
այր մի Սնատոլ անուն, որ էր նորա ըս-
պարապետ արեւելից, առաքեաց առ նա
բազում գանձիւք: Եւ արք պարսիկք,
որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէու-
թեան եւ էին իբաղաքի կայսեր, կալաւ
եւ ետ իձեռս նորա: Եւ զամենայն զոր
ինչ ասաց իժամանակին՝ կատարեաց ըստ
կամաց նորա, եւ արգել զնա իբազում

բարկութենէն, եւ դարձոյց անդրէն յիւր
քաղաքն Տիղբոն :

Եւ իբրեւ ետես անօրէն իշխանն եթէ
յաջողեցաւ չարութիւնն նորա, սկսաւ
այլ եւս խորհուրդ յաւելուլ, իբր ոք զի
իհուր բորբոքեալ յաւելլով բազում նիւ-
թըս փայտից : Քանզի ուստի սակաւ մի
կասկածոտն էր՝ անտի աներկիւղ հաս-
տատեցաւ. վասն այնորիկ գրգուեցոյց
զբազումս իոուրբ ուխտէն քրիստոնէից,
էր՝ զոր բանիւք սպառնալեօք, էր՝ զոր
կապանօք եւ տանջանօք. եւ էր՝ զոր չա-
րաչար մահուամբ վախճանէր : Յափշտա-
կութիւն առնէր ընչից եւ արարոց, եւ
մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենե-
սեան : Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վայրատեալ
ցրուեցան իբազում կողմանս, իխորհուրդ
կոչէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն՝ որք
կապեալ էին իկռապաշտութեանն ան-
լուծանելի հանգուցիւք, վառեալք եւ ջե-
ռեալք իբրեւ զհնոց առ այրել զուխտ
սուրբ եկեղեցոյ :

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ ի
կեանս իւրեանց իբրեւ իթանձրամած
խաւարի եւ ոգիքն արգելեալք իմարմնի

իբրեւ զկենդանի իգերեզմանի, յորս ամենեւին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն՝ Բրիատոսի: Նա եւ արջք օրհասականք ընդ վախճանել շնչոյն հզօրագոյնս կռուին. յորոց եւ իմաստունքն տեղի տուեալ փախչին ինոցանէ: Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանին՝ չզգան, եւ եթէ հարկանեն՝ չիմանան. եւ իբրեւ ոչ գտանի արտաքին թշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եղեալ կռուին: Իգէսլ իսկ ելանէ բան մարդարէին իվերայնոցա. «Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում շրջեսցի եւ կերիցէ զկէս անձին իւրոյ»: Նման սմին եւ Տէրն ինքնին ասէ. «Ամենայն տուն եւ թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն»:

Արդ զի կոծիս, զի մրցիս, զի այրիս, զի բորբոքիս, զի ոչ շիջանիս. զի կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց զոգիսն ձեր իձէնջ քաղեալ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, եւ զապականելի մարմինդ գէշաքարշ արարեալ իբրեւ զազիր մեռելոտի իբաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդն ամբա-

ըրշտութեան. տեսչիր յորժամ յայտնեսցի, ասպա գիտասցես զելս կատարածի դորա :

Սանն մոգքն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւնդ եւ զյաղթութիւն. եւ ոչ ինչ կարօտեն նոքա մարմնաւոր մեծութեան. բայց եթէ իմի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս եւ ազինս՝ որ են իտէրութեանս քում. յայնժամ եւ աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք : Արդ զբանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեա դու, արքայ. զօր գումարեա եւ գունդ կազմեա, խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշանաց. եւ զամենայն ազգս ժողովեա եւ անցո ըստ Պահլ դուռն իներքս. եւ դու անդէն արա քեզ բնակութիւն : Յորժամ արգելուս եւ փակես զամենեսեան իհեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց. եւ որպէս երեւիս մեզ իդենիս մերում՝ տիրես դու եւ երկրին Քուշանաց, եւ Յոյնք իսկ ոչ ելանեն ընդ քոյ իշխանութիւնդ : Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բարձ իմիջոյ» :

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թագաւո-

րին եւ մեծամեծացն, որ էին ինմին բանի. հրովարտակս գրէր, սնդագեսպանս արձակէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին:

«Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ Արեաց եւ անարեաց, բազմասցի իձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, եւ մեք մեղէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ:

«Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց. եւ առանց գործոյ պատերազմի սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ իծառայութիւն: Դուք զբարի զմտաւ ածէք, եւ անսպառ լերուք յուրախութեան. բայց բան զայս կատարեցէք վաղվաղակի, զոր ասեմքս:

«Մեք իմտի եղաք անվրէպ խորհրդովք խաղալ գնալ յաշխարհն արեւելից, աստուածոցն օգնականութեամբ դարձուցանել իմեզ զտէրութիւնն Քուշանաց. դուք իբրեւ զհրովարտակս զայս տեսանէք՝ անխափան վաղվաղակի այրել ձի գումարեցէք առաջի քան զիս, յան-

դիման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին» :

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ ե-
հաս յաշխարհն Հայոց, իՎրաց եւ յԱղ-
ուանից եւ իլվինաց, իԾաւղէից եւ իԿոր-
դուաց, յԱղձնեաց եւ բազում այլ տե-
ղեաց հեռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք
երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամա-
նակաւ: Գունդ կազմէր իՀայոց մեծաց
զազատ եւ զազատորդի, եւ յարքունի
տանէ զոստանիկ մարդիկ. ըստ նմին օ-
րինակի իՎրաց եւ յԱղուանից եւ յաշ-
խարհէն իլինաց, եւ որ այլ եւս իկողմանց
կողմանց հարաւոյ մերձ իսահմանս Տաճ-
կաստանի եւ իՀոռոմոց աշխարհն եւ ի
Կորդուաց եւ իԳրացն եւ իԾաւղէիցն եւ
յԱրզնարդիւն, որք էին ամենեքեան հա-
ւատացեալք իմի կաթողիկէ առաքելա-
կան եկեղեցի:

Եւ անմեղութեամբ ոչդիտացեալ զերկ-
դիմի միտս թագաւորին՝ խաղացին գը-
նացին յիւրաքան չիւր աշխարհաց լրջմը-
տութեամբ եւ անտրտում խնդութեամբ
եւ տիրասէր խորհրդովք, կատարեալ
զսպաս զինուորութեան աներկբայ վաս-

տակովք: Բարձին եւս ընդ իւրեանս սուրբ
կտակարանս բազում պաշտօնէիւք եւ
բազմագոյն քահանայիւք: Բայց հրաման
տուեալ աշխարհի՛ ոչ իբրեւ յակնկա-
լութիւն կենաց, այլ իբրեւ իվճարումն
վախճանի. յանձն առնելով միմեանց զո-
գիս եւ զմարմինս: Զի թէպէտ եւ խոր-
հուրդ թագաւորին չէր յայտնեալ նո-
ցա, սակայն կարծիք իմտի էին ամենե-
ցուն. մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին
զզօրութիւնն Յունաց առաջի նորա՝ յոյժ
հարեալ խոցեցան իխորհուրդս իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրանապահք էին
սուրբ կտակարանացն Աստուծոյ, հանա-
պազ յիշէին զպատուիրեալն իՊաւղոսէ,
եթէ «Ծառայք հնազանդ լերուք տերանց
ձերոց մարմնաւորաց. մի սուտակասպաս
եւ առ աչս աչառելով. այլ սրտի մտօք
ծառայել իբրեւ Աստուծոյ, եւ մի իբրեւ
մարդկան. քանզի իՏեառնէ է հատուցու-
մն վաստակոց ձերոց»:

Եւ ամենայնիւ այսօր բարեմտութեամբ
յուզարկեալք յաշխարհէ եւ յանձն ե-
ղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիման լինէ-
ին փութով կատարեալ զհրամանն, եւ

զամենայն արարեալ ըստ կամաց նորա .
Յոյժ ուրախ լինէր թագաւորն , իբր այն
եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա .
եւ ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ զոր
պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա
խրատեցին :

Արդ իբրեւ ետես թագաւորն զամե-
նայն կազմութիւն եւ զբազմութիւն գրն-
դի բարբարոսաց , որք սրտի մտօք եկեալ
էին ի վաստակ արքունի , առաւելապէս
ուրախ եղել առաջի մեծամեծացն եւ ա-
մենայն բազմութեան զօրաց իւրոց : Ի վե-
րին երեսս թաքուցանէր զկամս մտացն
իւրոց , եւ ահամայ առաւելապէս պար-
գեւէր զնոսա : Խաղաց գնաց միանգա-
մայն ի վերայ տէրութեանն Հոնաց աշ-
խարհին , զոր Քուշանս անուանեն , եւ
զերկեամ մի կռուեալ ոչ ինչ կարաց ազ-
գել նոցա : Ապա արձակեաց զմարզիկն
յիւրաքանչիւր տեղիս , եւ զայլն ինոցա
տեղիս փոխանակ առ իւր կոչեաց նովին
պատրաստութեամբ : Եւ այսպէս ամ յա-
մէ սովորութիւն կարգեաց , եւ իւր ան-
դէն քաղաք բնակութեան շինեաց . սկը-
սեալ ի չորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ

մինչեւ յամն մետասաներորդ թագաւորութեանն :

Եւ իբրեւ ետես եթէ հաստատուն կացին Հոռոմք յուխտին իւրեանց զոր եղին ընդ նմա, եւ դադարեցին Խայլընդուրք ելանել ընդ պահակն ձորայ, եւ յամենայն կողմանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, եւ ինեղ եւս էարկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց զբազում գաւառս նորա, աւետաւորս առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանըս աշխարհին իւրոյ. ցլուք սպիտակօք եւ գիսաւոր նոխազօք առատացոյց զզոհըս կրակի, եւ խիտ առ խիտ թանձրացոյց անդադարութեամբ զպաշտօն սլրդծութեանն իւրոյ. պսակօք եւ պատուովք մեծարեաց զբազումս իմոգաց եւ զբազմադոյնս իմոգպեսաց: Ետ եւս հրաման յափշտակել զքրիստոնէից զինչս եւ զըստացուածս, որք էին իմէջ Պարսկաց աշխարհին :

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ իմիտս իւր, իվեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ասլարասանէր, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն,

այլ մեծ ումն զինքն կարծէր քան զբնու-
թիւնն հայրենի կարգին. վասն այնորիկ
կեղծաւորութեամբ թագուցանէր զինքն
ըստ կարծեացն, եւ որպէս երեւէր ի-
մաստնոցն՝ յանմահից իմն կարգի դնէր
զինքն: Եւ յոյժ էր ցատուցեալ ընդ ա-
նունն Քրիստոսի, յորժամ լսէր թէ տան-
ջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ եւ թաղեցաւ:

Եւ իբրեւ այսպէս օր ըստ օրէ իսոյն
միտս ցնորեալ դանդաչէր, մի ումն ման-
կագոյն ինախարարացն Հայոց ընդդէմ
բանս եղ եւ ասէ. «Սրբայ քաջ, դու ուս-
տի՞ գիտես զայդպիսի բանս խօսել ըզ-
Տեառնէ»: Ետ պատասխանի թագաւորն
եւ ասէ. «Իմ իսկ առաջի ընթերցան ըզ-
գիրս մոլորութեանն ձերոյ»: Ետ պատաս-
խանի անդրէն պատանին եւ ասէ. «Ըն-
դէր, արքայ, ցայդ վայր միայն ետուր
ընթեռնուլ. այլ յառաջ եւս մատո ըզ-
կարդացումն, եւ լսես անդ զյարութիւնն
զյայտնութիւնն առ բազումն, զվերա-
ցումն յերկինս, զնստելն ընդ աջմէ Հօր,
զխոստումն երկրորդ գալստեան՝ զհրա-
շակերտ յարութիւնն առնելով բոլորե-
ցունց. զհամառօտ հատուցմունս արդար

դատաստանին» : Իբրեւ լուաւ զայս թագաւորն, իխոր խոցեալ՝ վեր իվերոյ ծիծաղեցաւ եւ ասէ. «Ամենայն այդ խաբէ, ութիւն է» : Ետ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի եւ ասէ. «Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանք նորա՝ հաւատարմագոյն եւս լիցի քեզ երկրորդ ահաւոր գալուստն նորա» :

Եւ զայս լսելով թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրեւ զհուր հնոցին իբաբելոնի, մինչ եւ իւրքն իսկ անդէն դեռ եւս իբրեւ զՔաղզէացիսն այրեցեալ լինէին :

Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմըտութեանն եհեղ յայրն երանելի՝ որում անուն էր Գարեգին : Կապեալ ոտիւք եւ կապեալ ձեռօք զերկեամ՝ մի տուաւ իչարչարանս, եւ հանեալ իբաց զտէրութիւնն ինմանէ՝ ընդունէր զվճիռ մահու :

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԻՐԱՅՆ ՊԱՏԱՀՈՒՄՆ

ՅԻՇԽԱՆ ԷՆ ԱՐԵՒԵԼԻՅ

Որոց ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն՝ յոյժընդ ահիւ անկեալ է բնութիւն մարմնոյ . յամենայն հողմոյ շարժի եւ յամենայն բանէ խռովի, եւ յամենայն իրաց գողայ . երազագէտ է այնպիսին իկեանս իւրում, եւ յանգիւտ կորուստն յուղարկի իմահուան իւրում: Որպէս եւ ասացումն իհնոցն՝ մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ ըզմահ ոչ գիտէ՝ երկնչի իմահուանէ . իսկ որ գիտէ զմահ՝ ոչ երկնչի ինմանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մտանեն իմիտս

մարդոյ յանուսումնութենէ : Կոյր զրկի իճառագայթից արեգական՝ եւ ազիտութիւն զրկի իկատարեալ կենաց : Լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք : Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոց :

Եթէ ոք կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ, եւ մտօքն աղքատագոյն, այնպիսին ողորմելի է քան ըզբազումս. որպէս եւ տեսանեմք իսկ՝ ոչ միայն իչափաւոր մարդիկ՝ այլ եւ յոր մեծն է քան զամենայն : Թագաւոր եթէ ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր, ոչ կարէ իվիճակին իւրում վայելուց գոլ : Իսկ եթէ առ մարմնաւորս այսպէս, որչափ եւս առաւել առ հոգեւորան :

Իոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, իսկ մարմնոյ եւ հոգւոյ միտք են կառավար. եւ որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս : Թագաւոր ոչ զիւր միայն տացէ պարտիս՝ այլ եւ որոց եղեւ պատճառք իկորուստ :

Իայց մեք թէպէտ եւ ոչ ունիմք հրաման բամբասել զիշխանն, բայց եւ ոչ գովողք կարեմք լինել այնմիկ՝ որ աստուածամար-

տըն լինիցի: Այլ զանցս իրացն պատմեմք որ ինմանէ ընդ սուրբ եկեղեցիսն էանց, եւ ոչ դանդաղիմ. ոչ բամբասասէր մտօք, այլ ճշմարտութեամբ զելս իրացն ասելով ոչ լռեցից: Ոչ իկարծ ընդոստուցեալ, եւ ոչ իլուր զարթուցեալ. այլ ես ինքնին անձամբ անդէն իտեղևոջն պատահեցի եւ տեսի. եւ լուայ զձայն բարբառոյ: յանդգնաբար խօսելով. իբրեւ ըզհոլմ սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ, այնպէս շարժէր եւ տատանէր զամենայն բազմութիւն զօրացն իւրոց: Եւ հանդէս առնէր ամենայն ուսմանց, եւ անդաճէր զմոգութիւն եւ զքաւդէութիւն եւ զամենայն ուսմունս աշխարհին իւրոյ: Արկանէր իներքս եւ զքրիստոնէութիւն կեղծաւորութեամբ, եւ ասէր զայրացեալ մտօք. «Հարցէք, քննեցէք, տեսէք. թող որ լաւն է ընտրեալ կալցուք»: Եւ փութայր որ ինչ իմտին էր՝ զի վազվազակի կատարեսցի:

Իսկ իկողմանց կողմանց քրիստոնեայքն որ իզօրուն էին՝ իմացան զխորհուրդն որ ծածուկ վառեալ բորբոքէր, եւ կամէր հրդեհել զլերինս եւ զղաշտս առհա-

սարակ: Ջեռան եւ նոքա անծախական հրովն, եւ սաստկապէս պատրաստեցան առ փորձութիւն գաղտնի մեքենայիցն:

Սկսան այնուհետեւ բարձր բարբառով, սաղմոսիւք եւ երգովք հոգեւորօք եւ մեծապայծառ վարդապետութեամբ յայտ յանդիման մեծի բանակին զպաշտօնն ցուցանել. եւ աներկիւղ առանց զանգիտելոյ՝ ո՞ ոք եւ երթայր առ նոսա ուսուցանէին կամակար: Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշանօք եւ արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք ընդունէին զբժշկութիւն իհեթանոսական զօրուն:

Իսկ անօրէն իշխանն իբրեւ գիտաց եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն, եւ պատրաստեալ հուրն՝ մինչեւ ուրուք ինա փչեալ՝ վառումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածացն Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկնետիւք խոցոտել ըզմիտս իւրոյ չարութեանն. եւ անբժշկական վէրս յոգէս եւ իմարմինս տեսանէր:

Մերթ շանթէր գալարէր իբրեւ զօձ թունաւոր, մերթ պարզէր գոչէր իբրեւ զառիւծ զայրացեալ. գելոյր եւ տապալէր երկդիմի մտօք. զխորհուրդս

կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել եւ ունել ոչ կարէր, — վասն զի ոչ էին համագունդ իմիում վայրի առ նմա—, սկսաւ այնուհետեւ յառաջ կոչել զկրսերս յաւագաց եւ զանարգս իպատուականաց եւ զտգէտս իգիտանոց եւ զանարիս իքաջ արանց. եւ զի մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն արժանաւորսն յետս տանէր. մինչ եւ զհայր եւ զորդի քակէր իմիմեանց:

Եւ թէպէտ ընդ ամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարանչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյնս յաստուածպաշտութեան. մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, եւ անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզութիւն առաքելոցն եւ զմարգարէից: Պատրէր զոմանս ինոցանէ ոսկւով եւ արծաթով, եւ զբազումս այլով եւս առատ պարգեւօք. իսկ զոմանս ազարակօք եւ մեծամեծ գեղօք, զոմանս պատուովք եւ իշխանութեամբք մեծամեծօք: Եւ այլ եւս սնտոի յոյս ոգւոց առաջի դնէր. եւ այսպէս հրապուրէր եւ յորդորէր հանապազ.

«Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մողութեան յանձին կալջիք, եւ զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուցանիցէք իճշմարթիւն երեւելի մերոց դիւցազնական օրինացս, իմեծութիւնս եւ յաւազութիւնըս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, նա առաւել եւս զանցուցից»:

Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեսեան, խօսելով ընդ նոսա իպատճառս սիրոյ, զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ զնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնէր սկսեալ իչորրորդ ամէն մինչեւ իմետասաներորդ ամըն իւրոյ տէրութեան:

Եւ իբրեւ ետես եթէ ոչինչ յարդեցաւ ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմքն յոլովագոյն դործէին—քանզի տեսանէր զբրիտտոնէութիւն՝ որ օր քան զօր յորդեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ճանապարհին ընդ որինքն անցանէր,— սկսաւ հաշել եւ մաշել եւ հառաչելով յողոց հանել: Յայտնեաց ահամայ զծածուկ խորհուրդսն. ետ հրաման բարձր բարբառով եւ ասէ.

« Ամենայն ազգ եւ լեզուք՝ որ են ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեսցեն յիւրաքանչիւր մոլոր օրինաց, եւ միայնոյ եկեսցեն յերկրպագութիւն արեգական, զոչս մատուցանելով եւ աստուած անուանելով, եւ սպաս ունելով կրակի. եւ իվերայ այսր ամենայնի եւ զմոգութեան օրէնս կատարելով, մի ինչ ամենեւին սպկաս առնիցեն » :

Չայս ասելով քարոզ կարդայր իմեծի կարաւանին, եւ պատուէր սաստիւ իվերայ դնէր ամենեցուն. եւ դեսպանս ըստիպաւ արձակէր յամենայն ազգս հեռաւորս, զդոյն պատուէր հրամանի առ ամենեսեան արկանէր :

Արդ իսկզբան երկոտասաներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ՝ գունդ գումարէր անհամար բազմութեամբ, յարձակեալ հասանէր յերկիրն թիտաղական :

Չայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց՝ ոչ հանդուրժէր ընդ առաջ ելանել նորա պատերազմաւ. այլ խոյս տուեալ ի կողմանս ամուր անասպատին, թագըստեամբ ասրէր հանդերձ ամենայն զօրօքն իւրովք : Իսկ սա ասպատակ արձա-

կէր գաւառաց, տեղեաց, վայրաց. առ
նոյր զբազում բերդս եւ զքաղաքս, եւ
կուտէր զգերին, զառ եւ զապուռ եւ զա-
ւար, ածէր հասուցանէր յերկիր իւրոյ
տէրութեանն: եւ անդ այնուհետեւ յըն-
դունայն եղեալ ինոյն խորհուրդս՝ հաս-
տատէր իկարծիս մոլորութեանն, ասե-
լով ցպաշտօնեայս ամբարշտութեանն.
« Զինչ հատուցուք մեք աստուածոցն
փոխարէնս այս մեծի յաղթութեանս՝ որ
ոչ որ կարաց ելանել ընդդէմ մեր պա-
տերազմաւ »:

Յայնմ ժամանակի առ հասարակ մոգք
եւ քաղեայք բարձին զձայնս իւրեանց
միաբան եւ ասեն. « Աստուածքն որ ե-
տուն քեզ զտէրութիւն եւ զյաղթու-
թիւն իվերայ թշնամեաց քոց, ոչինչ
կարօտ են խնդրել իքէն յերեւելի պա-
տուականացս, այլ զի բարձցես զամե-
նայն ուսմունս մոլորութեան մարդկան,
եւ իմի դարձուցես օրէնս զրադաշտա-
կան պատուիրանին »:

Հաճոյ թուէր բանն առաջի թաղաւո-
րին եւ ամենայն մեծամեծացն, մանա-
ւանդ որ էին առաջակայք օրինացն:

Խորհուրդ իմէջ առեալ յաղթէր խրատն:

Անդէն ինեւրքոյ Պահլ գրանն արգելոյր զբազմութիւն այրուծիոյն Հայոց եւ ըզ-
Վրաց եւ զԱղուանից, եւ զամենեցուն՝
որ էին հաւատացեալ խուրբ աւետարա-
նըն Քրիստոսի: Եւ հրաման սաստիւ գրու-
նասպանացն առնէին՝ եթէ որ յարեւելս
առ մեզ գայցէ՝ թողցեն. իսկ յարեւելից
յարեւմուտս անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արգել եւ փակեաց զնոսա յա-
մուր եւ յանել գառազիւն, — եւ յիրաւի
ասացի ամուր եւ անել, քանզի չիք անդ
տեղի փախստի եւ թաքստի, վասնզի
շուրջանակի թշնամիք են բնակեալ —,
յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր ինո-
սա, մեծաւ չարչարանօք եւ պէսպէս տան-
ջանօք վատթարէր զբազումս ինոցանէ,
եւ ստիպէր ուրանալ զճշմարիտն Աս-
տուած եւ խոստովանել զերեւելի տա-
րերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ գե-
ղեցիկ խորհրդով, քաջապէս զօրու-
թեամբ միաբան աղաղակէին եւ ասէին.
«Վկայ են մեզ երկինք եւ երկիր, ոչ եր-
բէք հեղգացեալ եմք յարքունի վաստա-
կըս, եւ ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ

արութիւն քաջութեան. իզուր եւ անողորմ են հարուածքս իվերայ մեր» :

Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա, մինչեւ ինքնին թագաւորն ականատես լինէր իրացն յանդիմանութեան, եւ անդէն վաղխաղակի երգմամբ հատատաւէր եւ ասէր. «Ոչ թողացուցից ձեզ, մինչեւ կատարեսջիք զամենայն կամս հրամանաց իմոց» :

Եւ ահա իշխանութիւն առեալ չարաչար սպասաւորացն, զչորս զինուորսն ի բուն աւագացն մատուցին իփորձութիւնս տանջանաց : Եւ զառաջեալ դատեալ բազում հարուածովք, նովին կապանօք անցուցին իտեղիս արգելանին : Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակ մի թողութիւն արարեալ, եւ զամենայն վրնասուն պատճառս արկանէր զկապելովքն. եւ զայս առնէր սատանայական խրատուն :

Իսկ յետ երկոտասան աւուր հրաման տայր ընթրիս գործել առատութեամբ եւ աւելի քան զաւուրց սովորութիւն, եւ կոչէր զբազումս իզինուորական քրքիստոնէիցն : Եւ իժամ գահու պատրաս-

տուժեան զիւրաքան չիւր տեղի շնորհէր
 նոցա զբազմականին . եւ սիրով խոնար-
 հուժեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջ-
 նում կարգին, զի թերեւս հաւանեացին
 ուտել զմիս զոհեալ՝ զոր ոչ էր երբէք օ-
 րէն ուտել քրիստոնէից : Իբրեւ ոչ կա-
 լան յանձին ամենեքին, ոչինչ կարի ըս-
 տիպեաց, այլ հրամայեաց մատուցանել
 նոցա զսովորական կերակուրն, եւ առա-
 ւել գինեօքն յաւելոյր խտաճարին զխը-
 րախուժիւն :

Եւ անտի իբրեւ իգուրս ելին իսրահն
 արքունի, որդեկին զոմանս ինոցանէ ձե-
 ուրս յետս կապելով, եւ զխոնջանունսն
 կնքելով. եւ զգուշուժեամբ պահէին՝ էր
 որ զերկուս աւուրս, եւ էր որ զերիս : Բա-
 զում եւ այլ եւս յանարժան հարուածս
 չարչարէին, զոր ոչ ընդ գրով իսկ ար-
 ժանի համարեցաք արկանել : Եւ զոմանս ի
 նոցանէ ընդ քարշ վարէին յօտարուժիւն
 յազնուական պատուոցն անարգեալ :

Եւ գունդս գունդս դարձեալ գումա-
 րէին ինոցանէ յերկիր հեռաստան՝ յա-
 մուրս անապատին՝ իմարտ պատերազմի
 թշնամեացն արքայի. եւ բազմաց իսկ

անդէն հասանէր վախճան մահու սրով: Եւ զամենեցունց զկարգեալ թոշական նը-
 ւազեցուցանէին, եւ քաղցիւ եւ ծարա-
 ւով տառապեցուցանէին զնոսա, եւ ձը-
 մերոցի տեղիս զգժնեայ վայրսն հրա-
 մայէին նոցա. եւ անարգս եւ վատթա-
 րըս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին:

Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ
 խնդու թեամբ ընդունէին զամենայն չար-
 չարանսն՝ վասն մեծի յուսոյն որ առա-
 ջոյ պատրաստեալն կայ պատուիրանա-
 պահ համբերողացն: Որչափ չարութիւն
 զանարգութիւնն բազմացուցանէր, նո-
 քա եւս քան զեւս զօրանային իսէրն
 Քրիստոսի. մանաւանդ զի բազումք ինո-
 ցանէ զգիրս սուրբս ուսեալ էին իման-
 կութենէ, այնու զանձինս միսիթարէին
 եւ զընկերսն քաջալերէին, եւ աշկարայ
 զպաշտօնն ունէին եւ բազմացուցանէին:

Վասնորոյ եւ բազումք իհեթանոսաց՝
 որոց հեշտ եւ ցանկալի ձայնքն թուէին,
 քաջալերէին զնոսա, եւ ասէին բանս մը-
 խիթարութեան, իբրեւ եթէ լաւ իցէ
 մարդոյ մահու չափ ճգնել՝ քան յայդ-
 պիսի օրինաց ուրանալ:]

Բայց սակայն թէպէտ եւ նորա առ սէ-
րըն Քրիստոսի յոյժ զուարթութեամբ
խնդային ըստ ներքին մարդոյն, արտա-
քին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարու-
թեանն: Այնպիսի պատուական զինուո-
րութիւն հասեալ էր իջարաշուք անար-
դութիւն, եւ հայրենի ազատութիւնն
չարաչար կայր իծառայութեան մար-
դախոշոշ բռնաւորին, որ եւ ըստ հե-
թանոսաց օրէնս անցանէր արիւնհեղու-
թեամբ. եւ ամենեւին չկարծէր՝ թէ գու-
ցէ այսր ամենայնի վրէժ խնդիր յերկնից:

Նա եւ ոչ զերկրաւոր վաստակս ու-
րուք յիշէր. եւ որ մեծն քան զամենայն
է ըստ մարմնաւոր կարգի, քանզի դոյին
ոմանք ինախարարացն Հայոց՝ որոց զեղ-
բարս նորա սնուցեալ էր մայրենի կա-
թամբն իւրեանց, առաւել քան զամե-
նեսեան՝ զնոսն դատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ եւս չա-
րութիւն խորամանկեաց: Զմի ոմն իհա-
ւատարիմ ծառայիցն իւրոց իզորժ ա-
ռաքէր յերկիրն Հայոց, որում անունն
էր Դենշապուհ. որ եկեալ հասեալ հրա-
մանաւ արքունի, զողջոյն բերեալ զմեծ

Թագաւորին, եւ խաղաղասէր կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնելով ամենայն երկիրն Հայոց իթողութիւն հարկաց եւ իթեթեւութիւն ծանրութեան այրեւծիոյն: Թէպէտ եւ իվերին երեսս կեղծաւորէր, այլ ինեըքոյ խորհուրդք չարագոյն ցուցանէին:

Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր իծառայութիւն:

Երկրորդ, միայնակեաց քրիստոնեայք՝ որ բնակեալ էին ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրով էարկ:

Երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց:

Չորրորդ, զնախարարեանն բանսարկութեամբ արկ ընդ միմեանս, եւ յամենայն տան արար խռովութիւն: ~~X~~

Եւ զայս ամենայն առնէր՝ զի թերեւս զմիաբանութիւնն քակտեսցէ, եւ զուխտըն եկեղեցւոյն ցրուեսցէ, եւ զմիայնակեացսն վախուսցէ, եւ զշինականսն վատնեսցէ. եւ առ յոյժ աղքատութեանըն՝ ակամայ դիմեսցեն յօրէնս մոգուց:

Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբ-

րեւ զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն քրիստոնէից . գըրգռեաց յարոյց զամբաստանութիւն իվերայ նորա, եւ հանեալ զնա իգործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, եւ մեւս եւս մոգպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյ փառս աղաւաղեսցեն :

Բայց սակայն թէպէտ եւ ամենայն գործքս այս դժնեայ էին, չեւ էր ուրուք ձեռնարկեալ յայտնի յեկեղեցին . վասն այնորիկ եւ ոչ ոք ընդգիմացաւ նմա, թէպէտ եւ էր ծանրութիւն հարկացն : Քանզի ուստի արժան էր առնուլ հարեւր դահեկան, նոյնչափ կրկնէին եւ առնուին . սոյնպէս եւ եպիսկոպոսաց եւ երիցանց գնէին, ոչ միայն շինաց՝ այլ եւ աւերակաց : Նա բնաւ ո՞վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մտից եւ սակից, բաժից եւ հասից, լերանց եւ դաշտաց եւ մայրեաց : Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինաբար յափշտակելով . մինչեւ ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային՝ թէ ուստի այս ամենայն գանձ ելանէ՝ զիմրդ շէն կայցէ աշխարհն Հայաստանեայց :

Եւ իբրեւ տեսին՝ թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոզաց եւ մոզպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դենին իւրեանց: Եւ է պատճէն նամակին այս.

«ՄԻՀՐԵՆԻՍԵՆՉ վգուրի, հրամանատար Երան եւ Աներան, Հայոց մեծաց ողջոյն շահ».

«Դուք գիտաս ջիք, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է իներքոյ երկնի, եւ ոչ ունի զօրէնս դենի մազգեզն, նա խուլ է եւ կոյր, եւ դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Քանզի մինչ չեւ էին երկինք եւ երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ, եւ ասէր. «Թերեւս լիցի իմ որդի Որմիզդ անուն, արասցէ զերկին եւ զերկիր»»: Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի. մի վասն յաշտ առնելոյ՝ եւ զմեւն եւս իթերեւան ասելոյ: Իբրեւ գիտաց, եթէ երկու են յորովայնիս, «Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զթագաւորութիւնս»:

«Իսկ որ էր իթերահաւատութենէն

Բանթորակայ ուրումն եղեալ նա որդի
յանկարգ խառնակութենէ : Եւ զհետ
այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք :

« Եթէ աշխարհն Հոռոմոց առ յոյժ յի-
մարութեան տգիտաբար մոլորեալ են
եւ զրկեալ իկատարեալ դենէս մերմէ,
յանձանց պայմանեն զվնասն իւրեանց .
դուք եւս ընդէր զհետ նոցա մոլորու-
թեանն ցնորիք : Այլ զոր օրէնս տէրս
ձեր ունի՝ զնոյն եւ դուք կալարուք . մա-
նաւանդ զի եւ առաջի Աստուծոյ վասն
ձեր համարս ունիմք տալ :

« Մի հաւատայք առաջնորդացն ձե-
րոց՝ զոր նածրացիսդ անուանէք . քանզի
յոյժ են խաբեբայք . զոր բանիւք ուսու-
ցանեն՝ գործովք ոչ առնուն յանձն : « Միս
ուտել, ասեն, ոչ են մեղք », եւ ինքեանք ու-
տել ոչ կամին . « Կին առնել արժան է »,
բայց ինքեանք եւ հայել ինա ոչ կամին .
« Կարասի որ ժողովէ, ասեն, մեղք են յոյժ »,
բայց զաղքատութիւն առաւել քան ըզ-
յոյժ գովեն : Յարդեն զթշուառութիւն,
եւ պարսաւեն զյաջողութեամբս . ծաղր առ-
նեն զանուն բախտի, եւ զփառաւորու-
թիւն յոյժ այսպանեն . սիրեն զանշքու-

Թիւն հանդերձից, եւ յարգեն զանարգս
քան զպատուականս. գովեն զմահ՝ եւ
պարսաւեն զկեանս. անարգեն զծնունդս
մարդոյ, եւ գովեն զանորդութիւն : եւ
եթէ լսէք դոցա եւ իկանայս ոչ մերձե-
նայք, աշխարհիդ վախճան վաղվաղակի
հասանէ :

«Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն ըստ
մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ. զի
բազում այլ ինչ է զոր խօսին դոքա :
Որ չարագոյն եւս է քան զոր գրեցաքդ,
զԱստուած իխաչ ելեալ իմարդկանէ քա-
րողեն, եւ զնոյն մեռեալ եւ թաղեալ, եւ
ապա յարուցեալ եւ վերացեալ յերկի-
նրս : Ո՛չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր
անդէն դատաստան առնել վասն այդ.
պիսի անարժան ուսմանց : Դեւք որ չարք
են՝ ոչ ըմբռնին եւ տանջին իմարդկա-
նէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամե-
նայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ա-
սել, եւ մեզ կարի անհաւատալի բանք :

«Արդ երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ
արարէք բան առ բան նամակիս սրտաս-
խանի, եւ կամ արիք իՌուռն եկայք, եւ
յանդիման լերուք մեծի հրապարակին» :

ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ

որք պատասխանեցին նամակին.

ՅՈՎՍԷՓ Եպիսկոպոս Այրարատոյ .

ՍՍՀԱԿ Եպիսկոպոս Տարօնոյ .

ՄԵԼԻՏԵ Եպիսկոպոս Մանազկերտոյ .

ԵԶՆԻԿ Եպիսկոպոս Բագրեւանդայ .

ՍՈՒՐՄԱԿ Եպիսկոպոս Բլնուհեաց .

ՏԱՃԱՏ Եպիսկոպոս Տայոց .

ԹԱԹԻԿ Եպիսկոպոս Բասենոյ .

ՔԱՍՈՒՆ Եպիսկոպոս Տուրուբերանոյ .

ԵՐԵՄԻՍ Եպիսկոպոս Մարդաստանի .

ԵԻԷԱԼԻ Եպիսկոպոս Մարդոյ աղւոյ .

ԱՆԱՆԻՍ Եպիսկոպոս Սիւնեաց .

ՄՈՒՇԵ Եպիսկոպոս Արծրուհեաց .

ՍՍՀԱԿ Եպիսկոպոս Ռըշտուհեաց .

ԲԱՍԻԼ Եպիսկոպոս Մոկաց .

ԳԱԳ Եպիսկոպոս Վանանդայ .

ԵՂԻՇԵ Եպիսկոպոս Ամատուհեաց .

ԵՂԲԱՅՐ Եպիսկոպոս Անձեւացեաց .

ԵՐԵՄԻՍ Եպիսկոպոս Ապահունեաց :

Այս ամենայն Եպիսկոպոսք եւ բազում քորեպիսկոպոսք եւ պատուական երկցունք իտեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ միաբանք եւ միա-

հաւանք, միահամուռ ժողովեալք ի թագաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ, հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն եւ ամենայն բազմութեամբ աշխարհին արարին նամակին պատասխանի :

« ՅՈՎՍԷՓ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ »

« հսկեղեճ ամենայն միաբանելովս իմեծամեծաց մինչեւ ցիոփռնս, Միհրեհրեսեհի մեծի հագարապետի Արեաց եւ Անարեաց՝ բազում խաղաղասեր մտք բազմացի ողջոյն առ իեզ եւ ամենայն մեծի սպանիդ Արեաց .

« Ինախնեաց ունիմք սովորութիւնս աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել ի վերայ կենաց թագաւորի, եւ անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեսցէ զտիեզերական իշխանութիւնդ զոր աւանդեալ է զմա յԱստուծոյ . զի ի դորա յերկար խաղաղութեանն եւ մեք առողջութեամբ եւ աստուածպաշտութեամբ կատարեսցուք զկեանս մեր :

« Վասն նամակին որ քո իմեր աշխար-

Տըս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի
ոմն իմոգպետաց, որ կատարելագոյն էր
իդենիդ ձերում, եւ դուք առաւել քան
զքնութիւն մարդկան իվեր համարէիք
զնա, հաւատաց նա յԱտտուած կենդանի
յարարիչն երկնի եւ երկրի, եւ բան առ
բան ելոյժ եւ իմացոյց ձեզ զօրէնս ձեր:
Եւ իբրեւ ոչ կարացին բանիւ զդէմ ու-
նել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յՈրմզդէ
արքայէ: Եւ եթէ հաւատարիմ համա-
րիցիս զմեր բանս լսել, իբազում տեղիս
այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին գիրք
նորա. ընթերցիր, այտի տեղեկանաս:

«Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ
աներեւոյթ են, եւ ոչ յանկեան ուրեք
աշխարհի քարոզի. այլ համատարած
ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով եւ ընդ
ցամաք եւ ընդ կղզիս. ոչ միայն ընդ ա-
րեւմուտս, այլ եւ ընդ արեւելս, այլ եւ
ընդ հիւսիս եւ ընդ հարաւ եւ իմիջոցս
լի է հոծութեամբ: Ոչ իմարդ ապաս-
տան՝ եթէ վերակացուաւ տարածեսցի
ընդ աշխարհս. այլ ինքն յինքենէ ունի
զհաստատութիւն: Ոչ առ այլովք վատ-
թարօքն վեհ երեւի, այլ իվերուսմ յերկ-

նուստ ունի զանսուտ օրէնսդ ըրու թիւնն.
 ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, եւ
 չիք այլ ոք բաց ինմանէ, ոչ երիցագոյն
 եւ ոչ կրտսերագոյն: †

«Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ վինել
 Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենա-
 ւոր. ոչ իտեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ին-
 քեան տեղի. ոչ իժամանակի իմիք, այլ
 ժամանակք ինմանէ գոյացան. ոչ միայն
 քան զերկինս երիցագոյն, այլ եւ քան
 զկարծիս մտաց մարդկան եւ հրեշտա-
 կաց: Ոչ ձեւանայ իտեսիլ տարրեղէն,
 եւ ոչ անկանի ընդ տեսլեամբ ական. եւ
 ոչ միայն ձեռին չզննի, այլ եւ ոչ ընդ
 միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ
 մարմնականացս՝ այլ եւ ընդ անմարմին
 հրեշտակացն. բայց եթէ ինքն կամի, իւ-
 րոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ
 ոչ աչաց տեսանի, եւ մտաց՝ ոչ երկրա-
 ւորացս, այլ որ յԱստուած են հաւատա-
 ցեալ ճշմարտիւ:

«Եւ անուն նորա Արարիչ երկնի եւ
 երկրի. իսկ յառաջ քան զերկին եւ զեր-
 կիր, որպէս ինքնագոյ՝ ինքնանուն է:
 Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս

յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինե-
լոյ, ոչ յընչէ՛ այլ յոչընչէ. զի ինչ՝ նա
միայն է, եւ այլս ամենայն ինմանէ ըն-
չացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ
եւ արար, այլ մինչ չեւ արարեալ էր նո-
րա՛ իկանուխ գիտութեանն իւրում տե-
սանէր զարարածս. որպէս եւ այժմ մինչ
չեւ է գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ
չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդ-
կան: Սոյնպէս եւ յայնժամ մինչ չեւ էր,
ոչ խառն իխուռն ինչ ճանաչէր զանեղ-
սըն, այլ կարգեալ եւ յարմարեալ կայ-
ին առաջի նորա իւրաքանչիւր մասան-
ցըն տեսակք. իսկ մարդկան եւ հրեշ-
տակաց՝ եւ տեսակքն եւ որ իտեսակին
լինելոց էին:

«Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ
կարէր խափանել զնորա բարերարու-
թիւնն՝ մեր չարութիւնս. որպէս եւ ե-
ղեւ իսկ, եւ ունիմք դատաւոր զաջն ա-
րարիչ: Ձեռք որ զերկինս եւ զերկիր
հաստատեցին՝ նոյն եւ տախտակս քա-
րեղէնս փորագրեցին եւ ետուն մեզ դըպ-
րութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս
եւ փրկականս. զի գիտասցուք զմի Աս-

տուած արարիչ երեւելեաց եւ աներեւոլթից. ոչ այլ եւ այլ, իբր թէ ոմն բարի եւ ոմն չար, այլ մի եւ նոյն համակ բարի:

«Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ դու յարարածս Աստուծոյ, ասա համարձակ, զի թերեւս ուսցիս զճշմարիտն բարի: Զդեւս չար ասացեր. դոն եւ դեւք բարի՝ զոր եւ դուք եւ մեք Հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ եւ դեւք բարի լինին, եւ եթէ կամին՝ եւ հրեշտակք չար լինին: Այդ եւ իմարդիկ երեւի, եւ առաւել իմիոյ հօր որդիս. է որ հրեւազանդ եւ հպատակ է հօրն, եւ է որ չարագոյն քան զսատանայ: Նա եւ ինքըն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար՝ եւ երբեմն բարի. եւ որ բարին էր՝ նոյն եւ չարացաւ, դէպ եղեւ զի դարձեալ անդրէն իբարին շրջեցաւ, եւ բնութիւն մի է:

«Բայց այն որ ասեսն, եթէ վասն թրդոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մազաղաթ քան զթուղ. ապա եթէ բան թագաւորին նրկարի ինմա՝ ո պատառ է զնա՝ մահու ըն-

դունի զպատուհաս: Իսկ արդ չար ար-
ժանն է ասել թագաւորին. քան, ես ոչ
ասեմ, այլ խրատ իգործ արկեալ եւ
զայլս ուսուցանեմ: Յայնժամ էր Աս-
տուած նախանձոտ՝ թէ չէր պատուի-
րեալ չուտել իծառոյ անտի. ասլա եթէ
յառաջագոյն զգուշացաւ, զգութ բնա-
կան սիրոյն իւրոյ յայտնեաց ինմա: Իսկ
արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատի-
ժքս մահուն:

«Բայց այն զոր ասացեր՝ եթէ Աս-
տուած իկնողէ ծնաւ, յայդմ չէր ար-
ժան քեզ խորշել եւ փախչել. զի ահա-
ւասիկ Արհմն եւ Որմիզդ իհօրէ ծնան եւ
ոչ իմօրէ. որում եթէ քաջ միտ գնես,
եւ ոչ դու յանձն առնուս: Եւ մեւս եւս
այլ ծանրագոյն քան զայդ, Միհր աս-
տուած իկնողէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւ-
րում ծնողին անկցի:

«Այլ սակաւիկ մի եթէ իբաց թողա-
ցուցանէիր զփքումն տէրութեանդ, եւ
ընկերաբար գայիր իպայքար, գիտեմ
զի իբրեւ այլովդ ամենայնիւ յոյժ իմաս-
տուն ես, եւ վասն ծննդեան Տեառն մե-
րոյ իսուրբ Կուսէն՝ ոչ աւելաբանութիւն

համարէիր, այլ առաւել քան զարար-
չութիւնն յոչնչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն
զվերջին փրկութիւնն իմանայիր, ազա-
տութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն
դնէիր, եւ բարերարութեանն Աստու-
ծոյ՝ զազատութիւնն իծառայութենէ:

«Քանզի յորժամ լսես եթէ յոչընչէ
արար Աստուած զամենայն աշխարհս,
բանիւ ծնունդ իմասջիր զարարածս: Իսկ
քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին
առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն
իբրեւ զհայր գութ ունի ընդ սմա: Զի
որ ինքն անապական է՝ եւ զարարածս
առանց ապականութեան ծնաւ. իսկ սա
կամօք գլորեալ ապականեցաւ, եւ ան-
ձամբ եւս ոչ կարէր կանգնել կալ իվե-
րայ ստից: Վասնզի էր իհողոյ, անձամբ
անձին արարեալ՝ անդրէն ինոյն բնու-
թիւն դարձաւ. եւ իբրեւ ոչ եթէ յօտար
զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք
զպատիժս պատուհասին, այլ իյիւրմէ
հեղգութենէն չլսել բարերար պատուի-
րանին, խրատեցաւ ծառայական մասնն
մահուամբ զոր կրեաց յանձն իւր:

«Արդ եթէ զմահ չար աստուածն ա-

րար, զինչ գոյացուի ինն երեւի մահու ի միջի. եւ ոչ ինչ: — Բայց զբարի Աստուծոյ զարարածսն խանգարեաց: Եթէ այդ այդպէս է՝ նմա եւ բարի իսկ ասել ոչ մարիթի, այլ կիսագործ ապականացու: Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են եւ եղծանելիք՝ նմա անեղծ Աստուած չմարիթի ասել: Տի օն անգըր թողէք զյիմարուիթեան բարբանջմունսդ:

«Միոյ աշխարհի երկու դեհապետք ոչ լինին, եւ ոչ միոյ արարածոյ երկու աստուածք: Եթէ ժպրհեսցին եւ լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն եղծանի եւ թագաւորութիւնքն խանգարին:

«Աշխարհս նիւթեղէն է, եւ նիւթքս որիշ որիշ են եւ ընդ միմեանս հակառակ. մի է արարիչ հակառակորդացս՝ որ ածէ զսոսա իօիրելութիւն հաւանութեամբ. որպէս մալեալ կակղէ զՋերմութիւն հրոյն՝ օդոյս հովութեամբ, եւ զապառումն բրտութիւն օդոյն՝ հրոյն եւրանգմամբ. սոյնպէս եւ զմանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ Ջրոյն խոնաւութեամբ

զանգանէ, իսկ զ'իվայր ծորելի բնութիւն ջրոյն՝ սալայատակ տրամացուցեալ հողոյն կափմամբ:

«Զի եթէ միաբանէին տարերքս, գուցէ ոք իկարճամտաց եւ Աստուած անապական զոտսա կարծէր, եւ թողեալ զարարիչն՝ արարածոյս զերկրպագութիւն մատուցանէր. վասն այնորիկ որ արար զսա՝ զգուշացաւ յառաջագոյն, զի հայեցեալ մարդիկ իյանդիմանութիւն ապականացու տարերացս՝ անապական միայն զկառավար սորա իմասցին, զմի եւ ոչ զերկուս. զնոյն արարիչ չորեքիին նիւթոյս՝ յորմէ ամենայնքս ճննդագործին հրամանաւ արարողին իւրեանց:

«Եւ շրջագայութեամբք չորեք յեղանակք կատարեալ գործեն զտարեւոր սպասաւորութիւնն. եւ չորեքեան հային կամաց ակնարկելոյ արարչին իւրեանց, եւ անզգայութեամբ լծեալ են իգործ հարկաւորութեանն, չյափշտակելով ըզկարգ պատուոյն իմիմեանց:

«Եւ ահա պարզաբան լուսաւորութիւն՝ դիւրատար իյականջս ամենեցուն:

«Զի այն որ հուրն է՝ գոյացութեամբ

Եւ զօրու թեամբ խառնեալ է յերիան եւս մասունս. իբրեւ զի գտանի ջերմութիւնըն յոլովագոյն իքարինս եւ յերկաթս, եւ սակաւագոյն իյօգ եւ իջուր, եւ ինքըն առանձին ուրեք ոչ երեւի: Իսկ ջրոյ բնութիւն գոյ առանձինն, գոյ եւ իխառնուածն երից եւս մասանց, յոլովագոյն իհողաբոյսս եւ սակաւագոյն իյօգ եւ իհուր: Իսկ օգն թափանցանց է ընդ հուրն եւ ընդ ջուր, եւ իձեռն ջրոյն ընդ կերակուրս աճեցականս:

«Եւ այսպէս խառնեալ են տարերքս այս, եւ գոյացեալ իբրեւ զմի մարմին, եւ ոչ կորուսեալ զիւրաքանջիւր բնութիւնս, եւ ոչ երբէք զկայան առեալ հակառակութեամբ, հայելով իմի իշխանըն յանխառնն՝ որ զխառնուածսն յարմարեալ կազմէ առ իբնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, եւ տեւողութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս:

«Իսկ եթէ առ անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած, որչափ եւս առաւել առ բանաւոր աշխարհս՝ մարդն:

Չոր եւ ձեր ոմն քաջ յիմաստնոցն ասաց, եթէ Միհրն աստուած մայրածին

էր խմարդկանէ, եւ թաղաւոր աստուածազաւակ է, եւ համհարզ քաջ եւթնբորրդաց աստուածոց: եւ եթէ հաւատալ արժան է առասպելաբանութեանդ — զոր գուք եւ գործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք իդենիդ ձերում — մեք ոչ եւս առասպելացն հաւատամք, այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսիսի մարգարէին՝ ընդ որում Սասուած խօսեցաւ իմարենեւոջն եւ իՍինէ, եւ դէմ յանդիման օրէնս գրեաց եւ ետ ցնա. եւ ծանայց զնիւթեղէն աշխարհն իբրեւ զարարածս, եւ զիւր աննիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթոցս յոչընչէ. եւ զերկիրս երկրաւորօքս եւ զերկինս երկնաւորօք եցոյց նմա զի գործք ձեռաց նորա են: Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, եւ բնակիչք երկրի՝ մարդիկ. բանաւոր՝ մարդ եւ հրեշտակ միայն, եւ Սասուած իվեր քան զերկինս եւ զերկիր: « Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, եւ ոչ երբէք անցանեն ըստ եղեալ սահմանն իւրեանց. բայց մարդ եւ հրեշտակ ազատ թողեալ իկամս անձին, քանզի մտաւորք են, եթէ կայցեն ի-

Հրամանի նորա, անմահք են եւ որդիք Աստուծոյ: Ջրոլոր արարածս տուեալ է ի ծառայութիւն, զերկիրս՝ մարդկան, եւ զերկինս՝ հրեշտակաց. ապա եթէ ըստունգանիցեն եւ անցանիցեն զպատուիրանաւ, զընդդէմն գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոցն զանարգանս ընկալցին. զի երեւեսցի տէրութիւնն անբամբաս, եւ յանցաւորք յանցանացն ամօթալից:

«Իսկ եթէ դու իտգիտութեան վրիպեալ իցես, ես որ հաստատունս գիտեմ՝ ոչ կարեմ՝ գալ զկնի քո մոլորութեանդ: Եթէ աշակերտիմ անուսումնութեանդ՝ երկոքինս յանգիւտ կորուստն մատնիմք, թերեւս ես չարագոյն քան զքեզ, քանզի վկայ ունիմ ինձ զինքնասաց ձայնն Աստուծոյ. «Ծառայ, ասէ, որ ոչ գիտէ ըզկամս տեառն իւրոյ, եւ արժանի դանի ինչ գործ գործէ՝ ըմպել ըմպէ գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ տեղեկագոյն է կամաց թագաւորին, եւ յանցանէ ինչ առաջի նորա, առանց բարեխօսի բազմապատիկ տանջի»:

«Արդ աղաչեմ զքեզ եւ զամենեսեան

որ ընդ քոյով իշխանութեամբ են. մի գու ընդ իս բազմապատիկ տանջիր, եւ ոչ ես ընդ քեզ սակաւագոյն. այլ ես եւ գու եւ ամենայն բազմութիւնդ հանդերձ արի թագաւորաւդ այնպէս աշակերտեսցուք աստուածային գրոց՝ զի ի տանջանացն ասրեսցուք, եւ զգժոխս առ ոտն կոխեսցուք, եւ յանշէջ հրոյն զերծանիցիմք, եւ զարքայութիւնն ժառանգիցեմք, եւ անցաւոր կենօք զանանց մեծութիւնն անվախճան ունիցիմք :

«Բայց յորմէ գուդ զարհուրեալ ես՝ գիւրահաւան լեր, եւ վաղվաղակի աշակերտիս ճշմարտութեանն :

«Ոմն իհրեշտակաց յանմահիցն գընդէն ստամբակեալ իբաց դնաց յերկնից, եւ իմեր աշխարհս եկեալ՝ պատիր բանիւք եւ սուտ խոստմամբ զանլինելի յոյսըն առաջի դնէր՝ իբրեւ տղայ մանկան՝ անփորձ եւ անկիրթ նորաթեք մարդոյն, իվեր հայեցուցանելով զմիտս նորա, ուտել իպտղոյ ծառոյն — յոր հուպն չհրամայեաց երթալ — զի լիցի աստուած : Իսկ նորա մոռացեալ զպատուիրանն Աստուծոյ, խաբեցաւ զկնի մոլար խաբէու-

Թեանն, կորոյս զոր ունէր զփառս անմահու թեանն, եւ չեհաս երազայոյս կարծեացն: Վասն որոյ եւ մերթեալ իկենաց տեղւոյն, ընկեցաւ յապականելի աշխարհըս՝ յորում եւ դուք էք բնակեալ այժմ, եւ ցնորեալ մոլորիք զինի նորին խրատտուի. ոչ եւս ուտելով խպատուիրեալ ծառոյն, այլ զարարածս աստուած ասելով, եւ անխօս տարերցս երկիր պագանելով, եւ անորովայն դիւաց կերակուր մատուցանելով, եւ յարարչէն բոլորեցունց իբաց մերթելով:

«Ոչ յագի չար խրատտուն, այլ կամի զի քան զինքն չարագոյնս արասցէ: Քանզի դեւքն ոչ եթէ բռնաբար վարեն զոք իկորուստ, այլ զմեզս քաղցրացուցանեն իկամս մարդոյն, եւ ողորանօք որսան զանուամունս իխաբէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զընկերս իւրեանց իզողութիւն եւ յաւազակութիւն: Իբր ոչ եթէ բռնի ինչ վարելով, այլ սրատիր խաբէութեամբ տան դործել բազում չարիս, զոմանս իկախարդութիւն, եւ զոմանրս իպոռնկութիւն, եւ զոմանս յանթիւ իբազում յայլ իրս աղատեղութեան, եւ

արդար դատաւորօք վրէժ առնուն մահու չափ. իբր ոչ եթէ բարի Աստուծոյ դատաւորք իցեն բարեգործ, եւ չարին չարագործ. զի բազում անգամ է զի ի բարի մարդկանէ չարք վնին, եւ յետոյ ի չարագունից անտի կատարելագոյն բարիք:

«Եւ դատաւորք ստոյգ՝ որք դատին ըզչարագործս, ոչ եթէ չարք անուանին եւ չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք եւ բարեգործք. եւ բնութիւն մի է, եւ ոչ երկու. իսկ իմիջէ անտի գործք երկուութեան երեւին. ոմանց սւ ՚ակիչք, եւ ոմանց պարգեւատուք: Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի, իձեռն թագաւորական վիճակին խրատուն խնամ տանել իւրում իշխանութեանն, սրչափ եւս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի եւ ոչ ըզմահ: Եւ ահա ուր բազմացաւ յանցաւորութիւն՝ տանջեաց զամենեւեան մահուամբ. իսկ ուր եղել ունկնդրութիւն հնազանդութեան՝ շնորհեաց պարգեւս անմահութեան:

«Այն է ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորե-

ցունց մեր արարիչ, զոր դու աներեսա-
նակ արձակ բերանով՝ անաչ աներկեւղ
համարձակ հայհոյես: Թողեալ զՅիսուս
Քրիստոս զփրկական անունն՝ Բանթորա-
կայ որդի անուանես, եւ մարդ մոլորե-
ցուցիչ կարծես. եւ զերկնաւոր փրկու-
թիւնն աղաւաղես եւ անարգես իկորուտ
անձին եւ բոլոր աշխարհիդ: Զոր տալոց
եւ հատուցանելոց ես զանանցական վը-
րէժ տանջանացն յանշէջ հուրն սպառ-
նացեալ գեհենին, հանդերձ ամենայն
գործակցօք քոյովք, առաջնովք եւ միջ-
նովք եւ վերջնովք:

«Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած,
եւ իսոյն հաւատամք իյաներկբայս:

X90 «Եւ որ արար զաշխարհս՝ նոյն եկն եւ
ծնաւ իսուրբ Կուսէն Մարիամայ, յառա-
ջագոյն նկատելով մարդարէիցն, առանց
իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կար-
գի: Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծա-
մարմին աշխարհս, սոյնպէս առանց իրիք
մարմնական միջնորդի առ զմարմինն
յանփորձ Կուսէն ճշմարտիւ, եւ ոչ ըս-
տուերագիր երեւմամբ: Էր Աստուած ճըշ-
մարտիւ, եւ եղեւ մարդ ճշմարտիւ. ոչ

իլինե ըն մարդ՝ կորոյս զաստուածութիւնըն, եւ ոչ իկալ մնալն Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկութիւնն, այլ նոյն եւ մի:

«Այլ քանզի ոչ կարէաք տեսանել զանտեսանելին եւ մերձենալ յանմերձենալին, եկն եմուտ ընդ մերով մարդկութեամբա, զի եւ մեք մտցուք ընդ նորա աստուածութեամբն: Ոչ անարգս ինչ համարեցաւ զգեհուլ զիւր ստեղծուած մարմինս, այլ մեծարեաց իբրեւ աստուածաստեղծ զիւր գործ: Ոչ առ սակաւ սակաւ շնորհեաց ինչ սմա զանմահութեան պատիւն՝ իբրեւ զանմարմին հրեշտակաց, այլ միանգամայն զբոլոր բնութիւնն մարմնով՝ շնչով եւ հոգւով զգեցաւ, եւ միաբանեաց ընդ աստուածութեանն. միութիւն, եւ ոչ երկուութիւն. եւ այսուհետեւ մի գիտեմք զաստուածութիւնն, որ յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն եւ այսօր եւ յաւիտեան:

«Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր մարմինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս, սա եկն կամօք իմահ. եւ որպէս ինքն աստուածութիւնն գիտէ՝ թանձրացաւ յանարատ Կուսէն, եւ ծնաւ եւ պատեցաւ իխանձա-

րուրս եւ եղաւ իմսուր, եւ շարժեաց ած
 զմոզան յարեւելից կողմանցս յերկրպա-
 դութիւն. սնաւ իբրեւ զտղայ կաթամբ,
 աճեաց եւ մեծացաւ ամս երեսուն, մկրր-
 տեցաւ իՅովհաննէ իյամլորդւոյն իՅոր-
 դանան գետ: Արար նշանս մեծամեծս եւ
 արուեստս իմէջ Հրէիցն. մատնեցաւ ի
 քահանայից, դատապարտեցաւ իՊիղա-
 տոսէ պոստացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ,
 թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի.
 երեւեցաւ երկոտասան աշակերտացն եւ
 այլոց բազմաց աւելի քան զՏինգ հարիւ-
 րոցն: Եւ շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քա-
 ռասուն՝ վերացաւ յերկինս իլեռնէն Ձի-
 թենեաց յանդիման իւրոց աշակերտա-
 ցրն, եւ եւ նստաւ իհայրենի աթոռն:
 Խոստացաւ երկրորդ անգամ գալ ահա-
 ւոր զօրութեամբ յարուցանել զմեռեա-
 ւրս, նորոգել զքոլոր աշխարհս, առնել
 դատաստան արդար իմէջ արդարոց եւ
 մեղաւորաց, տալ սլարդեւս արժանաւո-
 րաց, եւ հատուցանել պատիժս չարա-
 գործաց՝ որ այսմ ամենայնի բարերա-
 րութեանց ոչ հաւատան: *S. J. ...*

«Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ ոք կարէ

խախտել, ոչ հրեշտակք եւ ոչ մարդիկ, ոչ սուր եւ ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն զինչ եւ են դառն հարուածք:

«Ամենայն ինչք եւ ստացուածք մեր ի ձեռս քո, եւ մարմինք մեր առաջի քո կան. ըստ կամաց քոց արա զինչ եւ կամիս: Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի այլ տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, եւ ոչ յերկինս այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Յիսուսի Քրիստոսի, որ չիք այլ Աստուած բաց ինմանէ:

«Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, աւասիկ կամք, զբոլոր մարմին տուեալ ի ձեռս քո. վաղվաղակի արա զինչ եւ կամիս: Իքէն տանջանք եւ իմէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո՝ եւ սլարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն որ յայսր վկայութեան վերայ եղին զինչս եւ զստացուածքս եւ զմարմինս իւրեանց:

«Զի եթէ անմահք իսկ էաք, եւ մարթէր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի՝ արժան էր. քանզի եւ նա անմահ էր, եւ այնչափ սիրեաց զմեզ՝ մինչ եւ մահ ի յանձն էառ, զի եւ մեք նորա մահուամ:

բըն յաւիտենական մահուանէն ապրես-
ցուք: Եւ եթէ նա յիւր անմահութիւնն
ոչ խնայեաց, մեք զի կամօք եղաք մահ-
կանացուք, կամօք մեռցուք վասն սիրոյ
նորա, զի կամօք յանձն առցէ զմեզ յիւր
յանմահութիւնն. մեռցուք իբրեւ զմահ-
կանացուս, զի ընկալցի զմեր մահն իբ-
րեւ զանմահից:

«Այլ դու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի
հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է
ուխտ հաւատոց մերոց, եթէ պատրի-
ցիմք իբրեւ զտղայս. այլ անլուծու-
թեամբ ընդ Աստուծոյ՝ որում չիք հնար
քակտել եւ իբաց ելանել, ոչ այժմ եւ
ոչ յապա, եւ ոչ յաւիտեանս, եւ ոչ յա-
ւիտենից յաւիտեանս»:

Իսմին մեծի հաւանութեան ամենայն
բազմութիւնն միաբանեաց իմեծամեծաց
մինչեւ ցփոքունս. անսուտ երդմամբ ե-
դին վկայութիւն՝ կենօք եւ մահու ինմին
կալ հաստատուն:

Եւ իբրեւ եհաս նամակն յարքունիս՝
եւ ընթերցան իմեծի խոնաստանի յան-

դիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք այնքիկ էին որ իբրեւ լսէին՝ գովէին զպատասխանիսն: Թէպէտ եւ երկն չէին յաչէ տէրութեանն՝ սահայն իծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն՝ ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային: Եւ բազումք յահաբեկելոց սկսան զրահել պնդապէս, եւ զնոյն շրշրնջիւն լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարասէր մոգպեան հանդերձ մեծ հազարապետաւն շնչեաց չարախօսութիւն, եւ բորբոքեաց զթագաւորն իբրեւ զհուր անշիջանելի: Եւ սկսաւ կրքերտել զատամունսն իբրեւ զօրհասական վիրաւոր. եւ յայտ յանդիման ձայն արկեալ իմեծ հրապարակին, եւ ասէ. « Գիտեմ ես զչարութիւն բազմութեան մարդկանս՝ որ թերահաւատեն իմերոց օրինացս, եւ զկնի կախարդութեան մոլորեալ են անդարձութեամբ: Եւ իմ եղեալ է իմտի թէ ոչ ումեք թողացուցից իմեծամեծ հարուածոցն՝ մինչեւ ակամայ իբաց կայցեն յայնպիսի վրիպական

օրինաց . եթէ ոք կարի իմերձաւորաց ի-
ցէ , զնոյն անցս եւ ընդ նոսա անցուցից » :

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանս ի
ներքս ընկէց , եւ ասէ ցթագաւորն . « Առ
լինչ է քո այդ մեծ տրամուխիւնդ . զի
եթէ կայսր չելանէ ըստ քո հրաման ,
եւ Հոնք կան քեզ իծառայութեան , ո՞ր
մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդ-
դէմ դառնալ քում հրամանիդ : Տիրա-
բար հրաման տուր իներքս , եւ ամենայն
որ լինչ եւ ասես՝ վաղվազակի կատարի : »

Եւ անդէն թագաւորն իներքս կոչեալ
զդպրապետն , հրամայէր գրել հրովար-
տակ . եւ ոչ եւս ըստ սովորութեանն ,
այլ բանս զայրագինս իբր առ ատելիս
եւ անպիտանս , չյիշելով ամենեւին ըզ-
մեծամեծ վաստակս տիրասէր մարդկա-
նրն . այլ միայն կոչոյ հրաման տուեալ
յականէ յանուանէ զարս զոր ինքն ճանա-
չէր : Եւ այս անուանք են նախարարացն :
Իտոհմէն Սիւնեաց Վ.Ա.ՍԱ.Կ անուն :

Իտոհմէն Արծրունեաց ՆերձԱ.ՊՈՒՀ անուն :

Իտոհմէն Ռըշտունեաց Ա.ՐՏԱ.Կ անուն :

Իտոհմէն Խորխոռունեաց Գ.Ա.Գ.ԻՇՈՅ անուն :

Իտոհմէն Մամիկոնէից Վ.Ա.ՐԴ.Ա.Ն անուն :

Իտոհմէն Մոկաց ԱՐՏԱԿ անուռն :
 Իտոհմէն Ապահոռնեաց ՄԱՆԷՃ անուռն :
 Իտոհմէն Ամատուռնեաց ՎԱՀԱՆ անուռն :
 Իտոհմէն Վահեռուռնեաց ԳԻԻՏ անուռն :
 Իտոհմէն Անձեռացեաց ՇՄԱԻՈՆ անուռն :

Զայս նախարարքս յականէ յանուռանէ
 կոչեցին իդուռն արքունի . եւ կէսքն
 առ նմա իսկ էին իկարաւանին , եւ այլքն
 իկողմանց հիւսիսոյ իՀոնաց պահակին .
 Թողեալ էր զոմանս ինախարարացն ան-
 դէն յաշխարհին Հայոց :

Արդ թէպէտ եւ ոչ համադուռնդ իմիռջ
 վայրի գիպեցան ամենեքեան , սակայն
 յառաջագոյն գիտացեալ զխորհուրդս
 չարաբարոյ բռնաւորին , եւ զհեռաւորսն
 եւս իբրեւ զմերձաւորսն իմիռջ վայրի
 առ միմեանս համարէին .

Եւ իձեռն Յովսեփու մեծի եպիսկոպոսի
 նովին ուխտիւ հաստատեալ խաղացին
 գնացին յիւրաքանչիւր տեղեաց իդուռն
 արքունի : Եւ յոյժ փութային վասն եղ-
 բարց եւ որդեաց եւ սիրելի դայեկասը-
 նուռնդ բարեկամացն՝ որ չարաչար կայ-
 ին իմեծի նեղութեանն : Վասն որոյ եւ
 նորա զանձինս իմահ մատնեցին ոչ ինչ

զանգիտելով իբրեւ զանարի վատասիր-
տըս. այլ յոյժ քաջութեամբ պնդէին
զանձինս, զի թերեւս կարասցեն վեր-
կել զնոսա իմեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրեւ հասին իդուռն արքունի, ի
մեծի շաբաթու Զատկին յանդիման լի-
նէին թագաւորին: Բայց թէպէտ եւ տե-
սանէին զեղբարս իւրեանց իմեծամեծ
վիշտս տառապանաց՝ որ վասն անուանն
Քրիստոսի ճգնեալք էին պնդապէս, ոչ
ինչ տրտում եւ տխուր զերեսս ցուցա-
նէին հրապարակին: Եւ որչափ նոքա զը-
ւարթագին երեւէին ամենեցուն՝ առա-
ւել զարմանային չարասէրքն:

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ,
յորժամ իՀայոց այթուծի իդուռն եր-
թայր իձեռն պատուաւորի զօրագլխի
ուրուք, այր ընդ յառաջ յղէր, եւ հար-
ցանէր զողջոյն եւ զխաղաղութիւն Հայ-
ոց աշխարհին, եւ երկիցս եւ երիցս ան-
գամ զնոյն առնէր: Եւ զհանգէս գնդին
ինքնին տեսանէր թագաւորն, եւ յա-
ռաջ քան զդործ պատերազմին հասա-
նել զգանն իսկ առ նա՝ մեծի շնորհա-
կալութեան համարէր, եւ առաջի ա-

Թողալիցացն իւրոց եւ ամենայն մեծա-
մեծացն՝ գովուլթիւն մատուցանէր ամե-
նեցուն, եւ յիշէր զնախնեացն զվաստա-
կրա, եւ զառն առն քաջուլթիւն սլատ-
մէր նոցա :

Իսկ այն օր եւ ոչ մի ինչ յայսցանէ ա-
մենեւին ինչ ոչ յիշեաց. այլ իբրեւ ըզ-
չարադեւ մի՛ ոչ դադարէր յուզել եւ
շարժել զբուք ձմերայնուոյ : Որպէս եւ
նմանեալ իսկ էր ծովածուփ ալէկոծ խը-
ռովուլթեան, ոչ դուզնաքեայ վեր իվե-
րոյ, այլ անդատին յանդնդոց բարձրա-
նայր փրփրեալ կուտակեալ, եւ վիշապա-
ձայն որոտալով, դազանաբար գոչելով
առ հասարակ դողացուցանէր զտիեզե-
րական իշխանուլթիւնն, որպէս թէ փը-
լեալ տարածանիցի համատարած ամե-
նայն իվերայ լերանց, խորոց եւ ձորոց՝
ապականել միանգամայն զլայնուլթիւն
դաշտացն վայելչուլթեան :

Մունչելով բարբառ արձակեալ եւ ա-
սէ. «Երգուեալ իմ յարեգակն, իմեծն
աստուած— որ ճառագայթիւքն իւրովք
լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, եւ ջեր-
մուլթեամբն կենդանածնէ զամենայն գոյ-

ացեալսն — եթէ ոչ վաղիւ ընդ առա-
ւօսն, ընդ երեւումն սքանչելոյն, ընդ
իս զիւրաքանչիւր ծուներ նմա ոչ կըրկ-
նեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած,
ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նե-
ղութիւնս չարչարանացն իվերայ ածե-
լով, մինչեւ ակամայ կատարիցէք զկամս
հրամանաց իմոց» :

Իսկ հաւատացեալքն հաստատեալք ի
Քրիստոս՝ ոչ խառնամանեաց ձմերայ-
նոյն հովանային, եւ ոչ խտապոյ խոր-
շակին ջեռնուին, եւ ոչ յահագին ձայ-
նէն սարսէին, եւ ոչ իսպառնալեաց տան-
ջանացն զանգիտէին. այլ իվեր հայե-
ցեալք զզօրութիւնն Քրիստոսի յօգնու-
թիւն եկեալ տեսանէին. եւ զուարթա-
գին գիմօք եւ համեստ բանիւք յաւաջ
մատուցեալ՝ տային պատասխանի թա-
գաւորին.

«Խնդրեմք իքէն, արքայ քաջ, ունկն
դիր սահաւ բանից մերոց, եւ քաղցրու-
թեամբ լուցես զոր ասելոցս եմք :

«Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ զժամա-
նակն Շապհոյ արքայից արքայի, որ էր
հայր հաւունքո Յազկէտաի. եւ ետ մնա

Աստուած զերկիրն Հայոց իժառանգութիւն սովին օրինօք որով եւ մեք իսկ վարիմք այժմ, եւ հարքն մեր եւ հաւք հարցն մերոց կացին նմա իժառայութեան վաստակս, եւ սիրով կատարէին զամենայն հրաման բանի նորա, եւ բազում անգամ ինմանէ մեծապարգեւք ելանէին: Եւ յայնց ժամանակաց մինչեւ իբր հայրենի աթոռդ՝ եւ մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք. բայց թերեւս քեզ լաւագոյն քան զառաջնոցն »:

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն արութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցըն ըստ զինուորութեան կարգի: Իսկ զմտից եւ զսակից, եւ որ այլ եւս էին հարկ աշխարհին, բազմագոյն քան առ հարքն նորա երթայր յարքունիս:

Նա եւ իսուրբ եկեղեցւոյն, որ էր ազատ իբրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց իսկզբանէ, եւ դու ընդ հարկաւ եդիր. եւ մեք առ սէր քոյոյ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ: Արդ վասն էր յուզեալ իցէ ցասումնս այս ի վերայ մեր. ասա դու մեզ զպատճառս վնասուն. եթէ օրէնքն մեր պատճառք

իցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քո» :
 Իսկ չարագեւն լի ամենայն նենգու-
 թեամբ՝ զերեսս իմի կոյս դարձուցեալ
 եւ ասէ. «Վնաս համարիմ ընդունել ի
 գանձ արքունի զհարկս աշխարհին ձե-
 րոյ, եւ անօգուտ զքաջութիւն արու-
 թեան ձերոյ. քանզի տգիտաբար մոլո-
 րեալ էք իճշմարիտ օրինացս մերոց, եւ
 զաստուածս անարգէք եւ զկրակ սպանա-
 նէք եւ զջուրս պղծէք, եւ զմեռեալս ի
 հող թաղելով զերկիր ապականէք, եւ
 քրտար չառնելով ոյժ տայք Հարամա-
 նոյ. եւ որ մեծ քան զամենայն՝ զի հա-
 նապաղ իկանայս ոչ մերձենայք. եւ մե-
 ծապէս լինի դիւաց խնդութիւն, չխը-
 րատելով ձեր եւ չպահելով զամենայն
 կարգս մոգաց : Տեսանեմ զձեզ իբրեւ ըզ-
 խաշինս ցրուեալս եւ վայրատեալս յա-
 նապատի, եւ յոյժ զեղջ է մտաց իմոց՝
 թէ դուցէ աստուածքն բարկացեալ վասն
 ձեր՝ իմէնջ վրէժս առնուցուն : Այլ դուք
 եթէ կամիք կեալ եւ կեցուցանել զան-
 ձինս ձեր, եւ մեծարանօք անդրէն յու-
 ղարկիլ, զոր ասացի՝ վաղիւ վաղվազակի
 կատարեցէք» :

Յայնժամ երանելի նախարարքն առ
 Հասարակ զձայնս իւրեանց բարձին եւ
 ասեն յանդիման ամենեցուն. «Մի դու,
 արքայ, եւ մի զայդ այլ եւս առմեզ ասեր.
 Քանզի ոչ է եկեղեցի շինուած մարդոյ,
 եւ ոչ տուրք արեգական, որպէս դուդ
 այլ ընդ այլոյ կարծես՝ թէ աստուած ի-
 ցէ. ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ եւ
 կենդանի չէ: Այլ եկեղեցիք ոչ են պար-
 գեւք թագաւորաց, եւ ոչ արուեստ ճար-
 տարութեանց, եւ ոչ գիւտք իմաստնոց,
 եւ ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, եւ
 ոչ պատիր խաբէութիւնք դիւաց. նա
 եւ բնաւ իսկ ամենեւին զինչ եւ ասաս-
 ցես յերկրաւորացն, կամ իվեհից կամ
 իվատթարաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի ի
 նոցանէ ոչ գտցի: Այլ շնորհք են մեծին
 Աստուծոյ, ոչ միում ումեք իմարդկանէ
 տուեալ, այլ ամենայն բանաւոր ազգաց
 որք վիճակեալք են իբնակութիւն ինե-
 քոյ արեգականս: Հիմունք նորա եգեալ
 են իվերայ Հաստատուն վիմի. ոչ ներ-
 քինք շարժել կարեն, եւ ոչ վերինք դըր-
 դուեցուցանել: Եւ զոր երկինք եւ երկիր
 ոչ դողացուցանէ՝ մի ոք իմարդկանէ խը-

րոխտասցի յաղթել նմա : Հնապա, որով
օրինակաւ զինչ կամիս առնել՝ կատա-
րեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ա-
մենայն մեքենայս հարուածոցն տանջա-
նաց զոր սպառնացար. ոչ միայն ի չար-
չարել՝ այլ եւ իմեռանել : Եւ եթէ դար-
ձեալ եւս զնոյն քանս հարցանես՝ իմիո-
ջէ միոջէ լուիցես առաւել քան զդոյն
պատասխանի » :

Յայնժամ դառնացեալ քան զլեզի թա-
գաւորն՝ փլուզանէր անդէն իփորին ըզ-
ծով կամաւոր մաղձոյն իւրոյ. եւ ընդ-
քիթսն եւ ընդ բերանն առ հասարակ
գոլոշի ջերմախառն ելանէր, իբրեւ ի
սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ : Եւ
առ չհանդուրժել սրտին իւրոյ՝ կոտորէր
զզօրութիւնս մարմնոյն, եւ ծակոտէր ըզ-
բազմամթեր աման խորհրդոցն, ցրուէր
եւ վատնէր զամենայն խորհումն նեն-
գութեան : Եւ զոր ոչ երբէք կամէր իւ-
րոց սիրելեացն յայտնել՝ ահամայ առա-
ջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր եւ
զնէր զամենայն կարգաւ :

Երեքինէր եւ չորեքինէր զանսուտ եր-
դումն յարեգակն, եւ ասէր այսպէս .

«Ոչ կարէք աւերել զանխաբ ամուրս իմ, եւ ոչ որում ցանկացեալդ էք՝ վաղվազակի տամ գտանել ձեզ՝ այլ զամենեսեան զձեզ եւ որ իգնդիս են՝ չարաչար կապանօք իՍաղատտան տամ անցուցանել ընդ անճանապարհ տեղիս, որ եւ բազումք իձէնջ իխորշակէ յերթալն սատակիցին, եւ մնացեալքն անկցին իբերդըս ամուրս եւ իբանդս անելս: Եւ իձեր աշխարհն առաքեցից զօրս անթիւս հանդերձ փղօք, եւ զկին եւ զորդիս իխուժաստան տամ խաղացուցանել. եւ զեկեղեցիս, եւ զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից եւ յապականութիւն դարձուցից. եւ եթէ ոք ընդդէմ դարձեալ գտցի՝ կոխան եղեալ դադանաց անողորմ մեռանիցի: Եւ զամենայն ասացեալս արարից եւ կատարեցից առ մնացորդս աշխարհին»:

Եւ վաղվազակի հրամայէր զպատուական նախարարսն հանել մեծաւ անարգանօք յերեսաց իւրոց. եւ զգուշութեամբ հրաման տուեալ դահճապետին՝ առանց կապանաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, եւ ինքն զառաժեալ անդրէն

դառնայր անմխիթար տրտմութեամբ
յօթեւանան անկանէր :

Իսկ հաւատացեալքն ճշմարտութեամբ
իՔրիստոս՝ ոչ ինչ երկմտութեամբ թե-
րահաւատէին յառաջին խրատուէ սուրբ
վարդապետացն իւրեանց . այլ տակաւին
խնդրէին հնարս իրացն , թէ որպէս զան-
ձինս եւ զսիրելիս հանցեն իմեծ նեղու-
թենէն : Եւ բազում անգամ ջանալով ,
եւ մեծամեծացն որ օգնականք էին նո-
ցա իԴրանն արքունի՝ խոստմունս մեծա-
մեծս առաջի դնէին առ իյոյս կարա-
սւոյ , եւ ոչ սակաւ գանձս առ ժամայն
ծախէին նոցա :

Եւ իբրեւ յամենայն կողմանց եկն փա-
կեցաւ անել արգելան նոցա , յայնժամ
զխորհուրդն Սբրահամու իմէջ առեալ՝
աղաղակէին եւ ասէին իսիրոս իւրեանց .
« Սմենեցուն մեր նուիրեալ եւ եղեալ
զեղբարս եւ զորդիս եւ զամենայն սիրե-
լիս ընդ կապանօք իբրեւ զՍահակ իվե-
րայ սուրբ սեղանոյն , ընկալ , Տէր , զկա-
մաւոր պատարագս մեր , եւ մի տար զե-
կեղեցի քո յայպն կատականաց անօրէն
իշխանիս այսորիկ » :

Մի տմն ներքինի իխորհրդակցացն արքայի իծածուկ ունէր զանքակ սէրն ի Քրիստոս — քանզի մկրտեալ իսկ էր յաւազանն կենդանի — եւ մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վշտացելոցն : եւ իբրեւ ստուգեաց ճշմարտիւ , եթէ զոր բազում սպառնացաւ թաղաւորն չարիս՝ զամենայն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց , թէպէտ եւ ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց ինոցանէ խրատ ետ եւ ուսոյց ելա հնարից , զի առ անգամ մի ինեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուցեն :

Եւ մինչդեռ գունդ կազմէին՝ որ ըզնոսա շիթակ արասցեն յանդարձ օտարութիւն — որպէս զբազում նախարարսն իՎրաց աշխարհէն արարին — ինմին ժամանակի գութկան հասանէր իկողմանցն Քուշանաց՝ եթէ գունդ հատաւ իթշնամեացն , որ ելին աւերեցին զգաւառս բազումս արքունի : եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից : եւ անօրէնն ճեպեալ տագնապէր զայրուձին յառաջ արձակեալ , եւ ինքն փութայր ստիպաւ զհետ երթալ . եւ խոր

խոցեալ իխորհուրդսն՝ ցրուէր զառա-
ջին հաստատուն երդումն :

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տե-
սեալ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին
միաբան . « Դու Տէր ամենայնի , որ գի-
տես զծածկեալս սրտից մարդկան , եւ
յայտնի են առաջի քո ամենայն աներե-
ւոյթք խորհրդոց , եւ ոչ ինչ խնդրես
վկայութիւն յերեւելեաց . որպէս զի եւ
զանգործս մեր տեսին աչք քո . արդ ա-
ռաջի քո հեղումք զխնդրուածս մեր : Ըն-
կալ , Տէր , զծածկութիւն աղօթից մե-
րոց , եւ կատարես զմեզ իհաճոյս պա-
տուիրանաց քոց , զի ամաչեսցէ չարն որ
խրոխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխա-
նութեամբ անօրինին : Շարժեա , Տէր ,
զկամակոր խորհուրդս նենգաւորին , եւ
խափանեցո զկամս ամբարշտութեան նո-
րա , եւ դարձո զմեզ խաղաղութեամբ
խորհրդոցն անդրէն իսուրբ եկեղեցին .
զի մի յանկարծակի յափշտակեալ աւե-
րեսցի չարաչար իթշնամեաց » :

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ ե-
ղեալ անքակութեամբ ընդ Աստուծոյ ,
զի հաստատուն կայցեն ըստ առաջին

խորհրդոցն, պատգամ իներքս յղէին ըզնոյն խրատտուն իւրեանց, իբր թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա:

Չայն իբրեւ լուաւ թագաւորն՝ յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ ըզդիսն հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ եւ աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայիցն Աստուծոյ, զի ահա մատուցանեն երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք եւ ամենայն օրինօք մոգութեանն:

Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն՝ եթէ անատուեր լոյսն արեգականն արդարութեան սպառէր եւ մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, եւ եղծեալ ապականէին ամենայն խեղաթելը կամք նորա: Եւ կուրացեալ իճշմարտին յայտնութենէ՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն որով վրիպեացն: Հեղոյր արկանէր առաջի նոցա զպարգեւս երկրաւորս, եւ վերստին ամենեցուն զպատիւս եւ զգահսն նորոգէր, յառաջ մատուցանելով եւ երեւելի առնելով ընդ ամենայն տիեզերական իշխանութիւնն: Եւ անբաւ առատութեամբ ազարակս եւ

աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս եւ բարեկամս կարգայր զնոսա, եւ առ հպարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակիցի ճշմարտութիւնն ընդ ստութեան :

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուծի գումարէր ընդ նոսա, եւ իմոգուցն ոչ սակաւս, աւելի քան զեւթն հարիւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, եւ զմեծումն իշխան մոգպետ կացուցանէր ի վերայ նոցա : Խոնարհէր եւ աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ ես ի պատերազմէս դարձեալ գայցեմ խաղաղութեամբ, ձեր արարեալ եւ կատարեալ իցէ զամենայն ըստ կամաց իմոց : Եւ այսպէս շքով եւ պատուով առաջնորդէր նոցա զերկայնութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց : Եւ ինքն աւետիս խնդալիս առաքէր յատրուշանս բազումս, գրէր եւ ցուցանէր մոգաց եւ մոգպետաց եւ ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս դիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ :

Իսկ խոհերականքն այնուհետեւ յարու-
ցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային դա-
րանաց՝ իղձք լինէին վաղվաղակի զհրա-
մանն կատարել. ձայն արարեալ յաշ-
խարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ
գնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չեւ
հասեալ էին իմեծ յաշխարհն Հայոց,
փայտ ընկենուին եւ վիճակս արկանէ-
ին, թէ ո՞ր լեզու որո՞ւմ դասու հասցէ
յաշակերտութիւն: Զի առ հասարակ հը-
րաման առեալ էր յարքունուստ, որպէս
Հայոց աշխարհին՝ նոյնպէս եւ Վրաց եւ
Սղուանից եւ Լինաց, Սղճնեաց եւ Կոր-
դուաց եւ Ծօղէից եւ Դարսան եւ որ այլ
եւս ուրեք ուրեք իծածուկ յիշխանու-
թեանն Պարսից ունէին զքրիստոնէու-
թիւն:

Եւ անզգայ յարձակմամբ յաւարի առ-
նուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղե-
ցեացն. եւ իբրեւ զգեւս այնուհետեւ առ
միմեանս հասանէին: Եւ լինէր գունդ
զօրաց բազմաց, եւ չարասէրն սատա-
նայ իբրեւ զօրավար իմէջ նոցա երե-
ւէր, եւ անզաղար յորդորելով զա-
մենեօեան ճեպեալ փութացուցանէր:

Կէտ եղեալ զժամանակն՝ զամիսն վեցերորդ, տաղնապէին եւ ստիպէին արքունի հրամանաւ:

«Մինչեւ ինաւասարդէ նաւասարդ, ասէ, յամենայն տեղիս՝ որ իցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի, բարձցին կարգք եկեղեցւոյ, փակեսցին եւ կընքեսցին դրունք սուրբ տաճարացն, գըրով համարով առցին նուիրեալ սպասքըն յարքունիս, լուեսցեն ձայնք սաղմոսացն եւ դադարեսցեն ընթերցուածք անսուտ մարգարէիցն: Քահանայք մի իշխեսցեն իտունս իւրեանց ուսուցանել զժողովուրդս, եւ հաւատացեալքն ի Քրիստոս՝ արք եւ կանայք, որ բնակեալ են յիւրաքանչիւր մենանոցս, փոխեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց:

«Դարձեալ եւ կանայք նախարարացն կալցին զուսումն վարդապետութեան մոգացն: Ուստերք եւ դստերք ազատաց եւ շինականաց՝ կըթեսցին իհրապարակըս նոցուն մոգաց: Կարճեսցին եւ արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան զորունէին ինախնեաց ըստ կարգի բրիստո-

նէու թեանն . այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս արասցեն . զի աճեցեալ բազմասցին ազգք Հայոց : Դրատերք Հարանց լինիցին , եւ քորք՝ եղբարց . մարք մի ելցեն յորդւոց , այլ եւ թուռնք ելցեն յանկողինս հաւուց :

«Պատրուճակք մի մեռցին անյազ , եթէ յօդեաց իցէ եւ եթէ յայծեաց եւ եթէ յարջառաց եւ եթէ ի հաւուց եւ եթէ ի խողաց : Հայսք առանց փանամի մի զանգցին . ծիրտք եւ քակորք իկրակ մի եկեսցեն . ձեռք առանց կովմիզոյ մի լրւասցին . շնջրիք եւ աղուէսք եւ նապաստակք մի մեռցին : Օձք եւ մողէսք , գորտք եւ մրջմունք , եւ որ այլ եւս խառնափրնդոր բազմաճճիք են՝ մի կացցեն . այլ վաղ թուով համարով իմէջ բերցին ըստ արքունի չափոյն : Եւ որ այլ եւս ինչ ըսպասք իցեն , կամ զոհից կամ սպանդից , ըստ տօնական կարգին՝ տարեւոր թուականին , եւ ըստ կապճաթիւ մոխրաչափ կարգին :

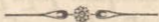
«Զայս ամենայն որ ասացաք՝ առ ժամանակ մի մինչեւ իզլուխ տարւոյ կատարեսցեն ամենեքեան . եւ զայլն ամե-

նայն առ յապա պատրաստեցեն » :

Իսկ զայս ամենայն հրաման պատուի-
րանաց առեալ մոզացն եւ մոզպետաց ,
զաիւ եւ զգիշեր փութային հասանել
յաշխարհն Հայոց . եւ առ յոյժ խնդու-
թեանն ոչ երբէք յագէին երկայնու-
թեամբ ճանապարհին :

ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՎԱՍՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

Քէպէտ եւ ոչ իցեմք բաւական
ասել զամենայն չարիսն որ ան-
ցին անդէն իկարաւանին ընդ
գունդն Հայոց, սակայն եւ ոչ լուել կա-
միմք ծածկելով զվիշտս նեղութեանն.
այլ ասասցուք փոքր իշատէ, զի ձայ-
նակիցք լիցուք այնոցիկ որք դառնապէս
զմեզն ողբային. զի եւ գու իբրեւ լուի-
ցես՝ ոչ սակաւ արտասուս հեղուցուս ի
վերայ աղգին թշուառութեան:

Զի ահա անդէն իմեծ բանակին Պար-
սից՝ յաղգաց աղգաց որք են հաւատա-

ցեալ իսուրբ աւետարանն Քրիստոսի, իբրեւ տեսին զչար յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան իմիտս իւրեանց, եւ կործանեցան անկան իվերայ դիմաց իւրեանց: Բազումք ինոցանէ թաղծեալ ի սուգ ծանրութեան, հարեալ յոգիս եւ դառնացեալ յարտասուս, եկին եւ յանդիմանեցին զնախարարեանն, եւ յոյժ դսրովեցին զուստ քահանայութեանն:

Զգուէին զամենեսեան եւ ասէին. «Զի առնիցէք զսուրբ կտակարանսդ, եւ կամ յո՞ տանիցէք զսպաս տէրունեան սեղանոյն. մոռանայցէք արդեւք զհոգեւոր օրհնութիւնսդ, եւ կամ լռեալ դադարիցէք իմարդարէական ձայնիցդ: Կափուցէք զաչս յընթերցուածոց, եւ խրցէք զականջս իլսելոյ. միթէ զմտացդ անմոռացութիւն ո՞չ յիշիցէք: Զինչ առնիցէք զպատուիրեալն իճեառնէ. «Որ ուրասցի զիս առաջի մարդկան՝ յուրաստ եղէց եւ ես առաջի Հօր իմոյ որ յերկինս է, եւ հրեշտակաց սրբոց»:

«Վարդապետք էիք առաքելական քարոզութեանցն. արդ աշակերտք լինիցիք մուր խաբէութեանն: Ուսուցիչք

էիք ճշմարտութեանն, արդ ուսուցանի-
ցէք զպատիր խաբէութիւն մոգաց: Քա-
րոզք էիք արարչական զօրութեանն,
արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք:
Յանդիմանիչք էիք ստութեան, արդ եւ
քան զսուտն ստագոյնք լինիցիք: Իհուր
եւ իհոգի էիք մկրտեալք, արդ իմոխիր
եւ յաճիւն թաթաւիցիք. կենդանի մար-
մնով եւ անմահ արեամբ էիք սնեալ,
արդ իճենճեր զոհից եւ իշարաւս ազ-
տեղիս մրճոտիցիք: Տաճար էիք Հոգւոյն
սրբոյ, արդ զոհարան դիւանց լինիցիք.
Քրիստոսազգեսացք էիք իմանկութենէ,
արդ մերկացեալք իփառացն՝ դիւաբար
արեգական կաքաւիցէք:

«Ժառանգ էիք արքայութեանն, արդ
անձամբ զանձինս արարէք ժառանգ գե-
հենին: Նոցա է սպառնացեալ հուրն ան-
շէջ, ընդէր դուք ընդ նոսա այրեցեալ
սոչորիցիք. նոցա պարարի որդն ան-
մահ, իսկ արդ դո՛ւք պարարիցէք զմար-
մինս ձեր նմա իկերակուր. իաւարն ար-
տաքին նոցա թանձրացեալ պահի, դուք
լուսազգեստք ընդէր յուղարկեցայք ընդ
նոսա ինոյն իաւար: Նոցա էր փորեալ

զխորխորատն, դուք ընդէր լցէք յառաջագոյն. նոքա իվաղնջուց հետէ էին իսկ կուրացեալք, դուք զիմրդ զկնի կուրացն կուրացարուք: Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմաթիւ անուանս աստուածոցն նոցա, այն որ չիք ուրեք իմիջի եւ ոչ մի: Թեթեւացեալք իծանր բեռանց՝ անձամբ անձին առէք զբեռն ծանրութեան. ազատեալք իմանկութենէ՝ չարաչար մըտէք յանազատելի ծառայութիւնն:

«Եթէ գիտէիք եւ երեւէր ձեզ յայտնի, սուգ առին երկինք իվերայ ձեր, եւ թաղծեցաւ երկիրս ինեբբոյ սաից ձերոց: Հրեշտակք իվերուստ են ձեզ բարկացեալք, եւ իյերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցասուցեալք: Ողորմիմ ողորմիմ սիրելեաց ձերոց, եւ բազում անգամ ողորմիմ անձանց ձերոց: Զի թէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ իծառայութենէ, եւ դուք անձամբ զանձինս այլում իծառայութիւն արկանէիք, իմեծ բարկութիւն բրդէիք զառաջին տէրն ձեր: Իսկ արդ զինչ առնիցէք զաստուածասաստ հրամանն. «Ես եմ Աստուած, եւ չիք այլ ոք բաց յինէն, եւ ոչ զկնի իմ այլ ոք

լիցի Աստուած . Աստուած նախանձոտ եմ ես, հատուցանեմ զմեզս հարց յորդիս, մինչեւ յեւթն դար» : Իսկ եթէ որդիքն արդարք վասն հարցն մեզաց ընդունին զսատակումն, իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ մեղիցեն, ոչ ահա միանգամայն զանձանց եւ զհարց տայցեն իմիասին :

«Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ ապատանի . յորժամ աստի վտանգ հասանէր՝ առ ձեզ յանդորր ելանէաք . արդ մեծ ամուրդ այդ հիմն իվեր տապալեցաւ : Դուք էիք մեր պարծանս առ թշնամիան ճշմարտութեան, արդ դուք էք մեր նախատինք առ նոյն թշնամիս : Յայժմ վասն ձերոյ ճշմարիտ հաւատոցն եւ իմեզ փոքր իշատէ խնայէին . եւ արդ իսպառճառս ձեր եւ զմեզ անողորմ դատին : Ոչ միայն զանձանց դատաստան տալոց էք առաջի ահեղ ատենին Աստուծոյ, այլ եւ բազմաց ամենեցուն՝ որ իձեր սպառճառս եւ զնոսա եւս չարչարեսցեն» :

Չայս եւ առաւել քան զսոյն խօսեցան ընդ մեծամեծս աւագանւոյն, եւ յաւելին ցաւս իվերայ ցաւոց : Յայտնել եւ

ցուցանել նոցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լռել եւ չառնել պատասխանի անհնար էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յարտասուս հարկանէին: Ընդ նոսին դառնացեալ լսողք եւ տեսողք յանմխիթար սուգ լինէին ամենեքեան:

Յայնմ ժամանակի քահանայքն որ անդէն իզօրուն էին, առ չժուժեալ սրբտիցն բարկութեան՝ քակեալ որոշեցան ինախարարացն եւ յամենայն բազմութենէն. եւ զմի ոմն դեսպան ձիով առաքեցին փութապէս յաշխարհն Հայոց: Գոյժ իբերան առեալ եւ զօձիս պատառեալ, հասեալ իժողովս եպիսկոպոսացն, մեծապէս յարտասուս հարեալ, կայր եւ պատմէր զամենայն անցս չարչարանացն. այլ ոչ յայտնէր նոցա զժածկութիւն խորհրդոցն:

Յայնմ ժամանակի սփռեցան եպիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, եւ առաքեցին զքորեպիսկոպոսս իգեօղս եւ յազարակս եւ իբազում ամուրս լեռնային դաւառացն: Իրդեցին ժողովեցին զբազմութիւն արանց եւ կանանց, շինականաց եւ ազատաց, զքահանայից եւ զմե-

նակեցաց . խրատ եղին , անդեցին եւ արարին զամենեսեան զինուորս Քրիստոսի :

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատեցաւ . « Ձեռն եղբօր հարազատի ի մերձաւոր իւր լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ . եւ մի խնայեսցէ հայր յորդի , եւ մի ակն առնուցու որդի հօր պատուոյն : Կին կըռուկեսցի ընդ առն ամուսնոյ , եւ ծառայ դարձցի ընդդէմ տեառն իւրոյ : Օրէնք աստուածային կացցեն թաղաւոր ի վերայ ամենայնի , եւ ինմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժս դատապարտու թեան » :

Եւ իբրեւ այս այսպէս հաստատեցաւ կազմեցաւ , երեւեցան ամենեքեան զինեալք եւ սաղաւարտեալք , սուր ընդ մէջ եւ վահան ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց , այլ եւ կանաց առնականաց :

Իսկ զունդն Հայոց ամենայն օգնականօքն հանդերձ եւ մոզացն բազմութեամբ՝ յամսեանն չորրորդի եկին հասին յաշխարհն Հայոց , ի գիւղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն էր Անդղ : Բանակեցան , բուրեցան , զետեղեցան , եւ յամենայն կող-

մանց անդր ժողովեցան, եւ էին անթիւ բազմութիւն:

Եւ եղեւ յետ աւուրց քսան եւ հնգից, մոգպետն ինքնին մոգօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ՝ քակել զգրրունս եկեղեցւոյն յաւուր միաշաբաթունս. զփորձ առնուլ կամէր զառաջարկութեան գործոյն: Իսկ սուրբն Ղեւոնդերէց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն եւ բազում ուխտիւ խտելոջ անդ պատրաստական դիպեցաւ, ոչ ետ թոյլ: Թէպէտ եւ ոչ էր տեղեկագոյն մտաց ամենեցուն նախարարացն, եւ ոչ զօրութեան ուժոյ մոգպետին, ոչ ինչ եկաց մնաց ամենայն եպիսկոպոսացն, եւ ոչ առ սակաւ մի համբեր անօրէն իշխանին թողացուցանել. այլ բազում աղմուկ աղաղակի զօրացն եւ մոգաց հասուցանէր: Քանզի վիրգս իձեռն առեալ՝ զկառափունս մոգացն եւ մոգպետին ջարդեցին. փախստական յիւրաքանչիւր վանրս արկանէին, եւ ինքեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ յեկեղեցւոջն՝ զտէրունական կանոնն կատարէին, մինչեւ յերեկոյն միաշաբաթին անդադար լինելով:

Եւ յետ այսր տագնապի խռովութեան՝
 յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց
 բազմութիւն արանց եւ կանանց խտեղին
 հասանէին: Եւ անդ էր տեսանել զմեծ
 աղէտ տարակուսին. ոմանք զգերարտօսր
 արձակելով իբր յաղբերականց հոսէին
 յաչաց իւրեանց. այլք բարձրաճիչ ա-
 զաղակաւ՝ իբր այն թէ զերկէնս գողա-
 ցուցանէին, իսկ կէսքն խիզախելով եւ
 իզէնս ընթանալով՝ զմահ քան զկեա-
 նըս ընտրէին: Իսկ ոմանք իսուրբ ուխ-
 տէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն իձեռն ա-
 ուեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարգայ-
 ին. եւ այլք ըղձանային զպատառումն
 երկրին՝ զի անձանց լիցի գերեզման: Եւ
 այսպէս շտապ տագնապի իվերայ մոգ-
 պետին հասուցանէին: Բազում անգամ ա-
 զաչէր զօգնականսն իւր, զի իմահուանէ
 կարասցեն զնա ապրեցուցանել, եւ ողջ-
 անգամ անդէն յարքունիս հասուցանել:

✕ Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ ըս-
 տիպէր զնոսա եւ ասէր. «Թող գրեմ եւ
 ցուցանեմ մեծ թագաւորին, զի իբաց
 թողացուցանէ զայսպիսի իրաց առա-
 ջարկութիւն. զի եթէ եւ ինքեանք աւ-

տուածքն եկեսցեն յօղնութիւն, չէ հընար օրինացս մոգութեան իՀայս առնուլ զհաստատութիւն. որպէս զփորձ առ ի զմիաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ: Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք, ոչ ինչ խնայէին սոքա ինոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն, այլ եւ յեղբարս եւ յորդիս եւ յամենայն մերձաւորս իւրեանց, նա եւ ոչ յանձինս իւրեանց: Մարդք որ ոչ իկապանաց զանգիտեն, եւ ոչ իտանջանաց երկնչին, եւ ոչ ի ստացուածոց սրատկառին, եւ որ յետին չար է քան զամենայն չարիս՝ զմահ քան զկեանս ընտրեն, ո՞վ է որ կարէ նոցա դիմակաց լինել:

«Լուեալ իսկ իմ էր ինախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապհոյ արքայից արքայի, իբրեւ սկսաւ ուսումնդ այդ աճել եւ բազմանալ եւ ընուլ զամենայն երկիրն Պարսից, եւ եւս անդր յարեւելս հասանել, որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զթագաւորն, զի մի բնաւ ամենեւին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն. ետ հրաման սատիկ զի լուեալ դադարեսցէ քրիստոնէու-

Թիւն : Եւ որչափ նա կամեցաւ արգելուլ, եւս քան զեւս աճեցին եւ բազմացան, եւ հասին մինչեւ յաշխարհն Քուշանաց, եւ անտի իհարաւակողմն մինչեւ իՀնդիկս տարածեցաւ :

«Եւ այնպէս աներկեւզ եւ համարձակք էին յաշխարհին Պարսից, մինչեւ յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին՝ որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զթագաւորաբնակ արքունեօքն : Շինէին եւ վկայարանս իմն անուանեալս, եւ զնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, եւ յամենայն տեղիս՝ յապատս եւ յանապատս միայնանոցս շինէին : Եւ իբրեւ ոչ ինչ երեւէր յայտնի օգնութիւն ուստեք, աճելով աճէին եւ բազմանալով բազմանային, եւ մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային : Զպատճառս հարրստութեան մեք ինչ ոչ գիտէաք. բայց այսչափ ինչ ճշգրտիւ իմանայաք՝ զի տիեզերք ամենայն զկնի ուսմանց նոցա գնային :

«Թէպէտ եւ արկ ինոսա թագաւորն զձեռն իւր խստութեամբ, եւ զբազումս կալաւ եւ չարչարեաց ինոցանէ, եւ զեւս

բազումն մահուամբ սատակեաց, դառնացաւ եւ ձանձրացաւ յանձն իւր, եւ զնոսա ոչ կարաց նուազեցուցանել իբազմութենէն: Դարձեալ թէպէտ փակեաց եւ կնքեաց զդրունս եկեղեցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պարսից, նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին, եւ յամենայն տեղոջ զիւրեանց օրէնսն կատարէին: Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վրկայարանս համարէին, եւ լաւագոյն ըզշինուածս մարդկեղէնս քան զհողեղէնսն հաշուէին: Սուրբ սպանողացն բթեցան, եւ նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան. աւարառութիւն ստացուածոց նոցա աշխատեցան, եւ աւարն օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ: Սրտմտեալ էր թագաւորն, եւ յոյժ դառնացեալ դահիճքն բարկութեան. իսկ նոքա արթունք եւ զուարթունք, եւ խնդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, եւ սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց:

« Իբրեւ ետես թագաւորն եթէ գոռհատուեալ դիմեցին իմահ իբրեւ խաշինք սուրբք յաղն երկնաւոր, արգել եւ կար-

ճեաց ինոցանէ զհարուածս տան ջանացն. եւ հրաման ետ մոգաց եւ մոգպետացն, զի մի ամենեւին ոք խուեսցէ զնոսա, այլ հաստատեալ կայցեն աներկիւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուսմունս, մոգն եւ զանդիկն եւ հրեայն եւ քրիստոնեայն, եւ որ այլ բազում կեշտք են իկողմանս կողմանս աշխարհին Պարսից: Եւ ապա առ երկիրն զխաղաղութիւն հաստատութեամբ, եւ լռեալ դադարեցին ամենայն խռովութիւնք յուզմանց: Քանզի ընդ մերոյ աշխարհին շարժման՝ եւ արեւմուտք եւս մեծապէս շարժեցան, եւ ամենայն տաճկաստան ընդ նոսին խռովեցան:

«Ձայն ահա իլսելոյ դիտեմք. բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի, թուի ինձ՝ թէ մեծագոյն եւս լինի քան զառաջինն: Արդ դու որ մարզպանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ փոյթ յանձին ունել, գրել եւ ցուցանել յարքունիս զմիաբանութիւն բըռնութեանս, որպէս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի: Եւ եթէ չէր մեր աճապարեալ եւ իփախուստ դարձեալ, միում իմէնջ

ոչ տային ապրել: Եւ եթէ անդէն մարդիկ այդպէս բռնացան, եթէ յանկարծ զինուորս եւս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանեն, ո՞ր կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուզն յարձակմանդ: ✕

«Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ իմիմեանց. զի այլ է զոր լսէ մարդ, եւ այլ է զոր տեսանէ հաստատուն իւրովք աչօք: Գու որ իմանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, եւ ճշմարտեալ գիտէիր զպնդութիւն մարդկանդ, եթէ առանց բազում արիւն հեղլոյ դոքս մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէր ոչ զայդ ամենայն հաւաստեալ յանդիման չասացեր թագաւորին: Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, եւ զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարդպանութեամբ. ընդէր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր՝ եւ ես գիտէի. զայս ոչ իմաստութեամբ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ եւ դու ինոցա բանի ես, եւ քոյով խորհրդով անցուցին զայս անցս ընդիս եւ ընդ զօրս:

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, եւ քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի ինչ պատկառեր դու երկիւղիւ յարքայէ. ես դրեմ եւ ցուցանեմ իդուռն մովպետան մովպետի եւ դերանդարձապետի եւ մեծ հազարապետին, զի ածցեն զարքայ ի հաւանութիւն, որպէս զի իբաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, եւ ի կամս մարդկան ապաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդելցին ընդ օրէնս մոգութեան. զի որք կալցին՝ սիրով երեւեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Բանզի մարդ է աշխարհս, դուցէ յորժամ վնաս ինչ նոցա առնիցեն, եւ ինքեանք ցրուեալ վատնեսցին յօտարութիւն: Իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի իմարդկանէս, յայնժամ եւ քեզ գլխովին մեծապէս վնաս հասանէ յարքունուստ»:

Ետ պատասխանի մարդպանն մոգպետին, եւ ասէ. «Ամենայն բանք խրատուդ զոր ասացեր՝ ճշմարիտ են. բայց զառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, եւ մեծապէս զղջացաք այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, եւ բարիօք թուեսցի

քեզ . սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր եւ զխորհուրդս քո արգել իբազմաց . բայց արանց՝ որոց ես ասեմ՝ նոցա յայտնեա, մինչեւ ես ինձ ոյժ ժողովեցից զօր ի թիկունս ածելոյ, եւ զուխտ եկեղեցւոյդ թերեւս կարացից երկփեղկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, դիտեմ ապա թէ եւ զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել»:

Եւ անդէն հրոս հանեալ ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր գունդն ստուարացոյց ի թիկունս օգնականութեան մոզաց եւ մոզպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. «Աղէ դու անդամ մի հրովարտակ իդուռն տուր վասն այրուծիոյն որ յԱղուանսն է տասն հազար, զի իձմերոց ի Հայոս եկեացին. եւ յորժամ զնոսա իձեռին ունիցիմք՝ չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրամանն արքունի»:

Պատասխանի եա մոզպետն եւ ասէ ցմարզպանն. «Այդ խորհուրդ դարձեալ իմոց բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշխարհս իբաց քանդի, եւ մեք իսպատուհասէ չապրիմք, անձանց

վնաս, եւ արքունի մեծապէս զեան» :

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենեւին ունկն գնել նմա մարդպանն, զի սրտի մտօք կալեալ էր զպարսկական օրէնան : Սկսաւ այնուհետեւ պատրել զոմանս կարասեալ եւ զոմանս ողորական բանիւք . զոամիկն ամենայն՝ ահեղ բանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր : Հանապազորդ առասացոյց զուճիկսն տաճարին, եւ յերկարէր զնուագոսն ուրախութեան, մաշելով զերկայնութիւն գիշերացն յերգս արբեցութեան եւ իկաքաւս լկտութեան . քաղցրացունէր ոմանց զկարգս երաժշտական եւ զերգս հեթանոսականս . մեծապէս գովութիւն մատուցանէր օրինաց թագաւորին : Բերեալ էր եւ յարքունոճատ բազմութիւն կարասուոյ, եւ միում միում կաշառ գազտ խթէր իսպառճառս պարգեւի եւ պատուոյ . եւ բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր եւ յինքն արկանէր :

Իսկ զայս ամենայն իբրեւ տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, եւս քաջ գրգեալ յորդորեցան ինոյն միաբանութիւն . եւ հրնարադէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս

բաժանեցին զբանակն : Մանաւանդ իբրեւ Հաստատեալ գիտացին իմիտս իւրեանց՝ եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զօրհասական վէրսն իյողիսն ընկալեալ էր, խորշեցան մերժեցան եւ իբաց փախեան ինմանէ :

Խորհուրդ արարեալ իգիշերի միում՝ ամենայն ուխտին բազմութեամբ, կոչեցին եւ զսպարապետն զօրաց իխորհուրդրն . հարցին եւ քննեցին եւ իվերայ հասին մտացն անշարժութեան, որոյ ոչ եւ առ սակաւ մի թերացեալ էր իսիրոյն Քրիստոսի : Եւ միաբան աղօթս արարեալ իվերայ նորա, վերստին ընկալան զնա յառաքինութիւն : Եւ նովաւ որսացեալ զբազումս ինոյն միաբանութիւն՝ որք ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութեանէն, եկին եւ ժողովեցան գունդ զօրաց բազմաց : Եւ եւս առաւել հեռագոյն զատան իմոգացն եւ իմոգպետէն եւ յանօրինէն Վասակայ :

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց եւ ավիշեցոյց զմիտս մոգպետին, մինչեւ չետ նրմա իմանալ զելս իրացն : Սկսաւ բաշխել մոգս իտունս նախարարացն եւ մեծամեծ

առճիկս կարգել, զոհել պատրուճակս, եւ բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յաղածոյ, եւ երկիր պագանել արեգականն: Իբրեւ սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդգնեցան եւ եւս կանայք փշտիպանացն յաւուր կիւրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեցւոյն եւ պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն: ✕

Չայս գուժկան աղմկի իբրեւ տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն իձեռն առեալ հասին եւ անկան առանց հարցանելոյ իվանս սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց:

Համբարձին զձայնս իւրեանց եւ ասէն. «Աղաչեմք զձեզ զամենեստեան սուրբ աւետարանաւս. եթէ ձերով խորհրդիւ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարդպանն եւ մոգպետն, նախ զմեր պարանոցըս հատէք, եւ ապա յեկեղեցին ձեռնարկեցէք: Ապա թէ առանց ձեր կամաց նոքա զայն չարն գործեն, այսօր խընդրեսցի վրէժդ այդ ինոցանէ»:

Իսկ որք էին ինեքքս իվանս սպարապե-

տին՝ յոտն կացին, միաբան համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աստուած եւ ասեն. « Դու Տէր սրտագէտ ամենեցուն, ոչ ինչ պիտի քեզ վկայութիւն իմարդկանէ. եթէ խոտորեալ իցեմք իքէն սրտի մտօք, զայն դու ինքնին քաջ գիտես. այսօր իսկ դատեա զմեզ ըստ մեզաց մերոց: Ապա եթէ հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս, դու Տէր լեր մեր օգնական այսօր, եւ տուր զթշնամիսն ճշմարտութեան իձեռս մեր, զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամաց քոց սրբոց »:

Հայս իբրեւ ասացին, ամենեքեան ըզգլուխ զգեանի հարկանէին. եւ ողջունեցան յաւետարանէն եւ յեպիսկոպոսացն:

Իսկ մի ոմն ինախարարացն որ անդր գիպեցաւ, էր ինոցա խորհրդի, եւ ոչ միաբանեաց ընդ նոսա իմեծ վկայութիւնն. եւ անդէն առ ժամայն ինոցունց իտեղևոջն քարկոծեցաւ, եւ ահ մեծ անկաւ իվերայ ամենեցուն:

Յայնժամ ամենեքեան ինախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչեւ ամենայն տեսողացն երիկամունքն դողային, որք առ ոչինչ համարեցան զպարգեւս ար-

քունի, եւ առ ոտն հարին զհրամանս ա-
հագինս: Ընթացան վաղվաղակի իզէնս
իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգիշերն
ամենայն, եւ ընդ ծագել արեգականն
զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ ի
բանակն արկանէին: Գունդն առաջին յա-
րեւելից կուսէ, եւ գունդն երկրորդ յա-
րեւմտից կողմանէ, եւ գունդն երրորդ
իհիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի իմէջ
առեալ փակեցին զբազմութիւն բանա-
կին. եւ զբազումս կոտորեցին, եւ զեւս
բազմագոյնս կապեցին զերեւելի մար-
դիկ, եւ արկին իբերդս ամուրս ընդ իւ-
րեանց իշխանութեամբ: Եւ զառ եւ զա-
պուռ զաւար բանակին իմի վայր ժողո-
վեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի:
Իսկ զմարդպանն ձերբակալ արարեալ,
եւ միաբանէր ընդ նոսա երգմամբ՝ հաս-
տատուն կալ յուխտին, զզջանայր զա-
ռաջին քակումն ինոցանէ: Անկանէր ա-
պաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկո-
պոսացն, եւ աղաչէր խաղապատելով՝
զի մի մերժեալ ընկեսցի առ ինոցանէ:
Կրկնէր եւ երեքկնէր զանսուտ երգումն
առաջի բազմութեանն իսուրբ աւետա-

րանն, գրէր եւ կնքէր զերդումն եւ կապէր զաւետարանէն. եւ աղաչէր՝ զի յԱտուծոյ խնդրեսցի վրէժխնդրութիւնն, եւ մի նորա մարդկաբար սատակեսցեն զնա:

Իսկ նորա թէպէտ եւ հաստատեալ գիտէին զնենգութիւն կեղծաւորութեանն նորա, եւ եթէ խարէութեամբ դառնայ անգրէն իհին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել ինա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին թողին իդատասպարտութիւն:

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զսուրբ զանձն եկեղեցւոյն, ակամայ եգին զանձինս եւ զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն եւ ամենայն զօրացն. եւ եղծեալ ասպականեցաւ հրաման թագաւորին: Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Ատուծոյ՝ աղաղակէին եւ ասէին գոհանալով արք եւ կանայք եւ ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. «Պատրաստ եմք իհալածանս եւ իմահ եւ յամենայն նեղութիւնս եւ իչարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց զոր աւանդեցին հարբն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ

գալտտեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք իմի յոյս հաւատոցն մկրտութեամբ ի Քրիստոս Յիսուս, ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանօք եւ արեամբ նորոգել զանձինս: Քանզի հայր մեր զսուրբ աւետարանն գիտեմք, եւ մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ. մի ոք չար անջրբպետ իմէջ անկեալ՝ զմեզ քակեսցէ ի սրմանէ »:

Ոչ երեւէր այնուհետեւ առաւել տէրն քան զժառայ, եւ ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ. եւ ոչ ոք քան զոք նուազեալ յարութենէ: Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց եւ ամենայն միաբանելոց ի Քրիստոս: Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, եւ զմի ազան զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի. միով գօտեալ ճշմարտութեան սնդեցին զմէջս արք եւ կանայք:

Ընկեցեալ կայր այնուհետեւ ոսկի, եւ ոչ ոք առնոյր իւր առանձինն արծաթ, եւ արհամարհեալ առանց ազահութեան,

անարգեալ պատուական հանդերձք առ իզարդս մեծարանաց : նա՛ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին : Տեսանէին զանձինս իւրեանց իբրեւ զմեռեալ դիակունս, եւ զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին, եւ կեանք իւրեանց իմահ համարեալ էին, եւ մահք իւրեանց անշուշտ կեանք :

Իայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր. « Բաջութեամբ միայն մեռցուք, զանուն եւ զոգիս եւ եթ ժառանգեսցուք, զի կենդանի իցէ իմեզ Քրիստոս, որում գիւրին է միւսանգամ նորոգել զմեզ իհողոյ եւ զամենայն զյառաջագոյն զննջեցեալն, եւ հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց » : ✓

✦ Զայս եւ առաւել քան զսոյնս խօսելով, եւ մխիթարելով զանձինս եւ զմիմեանս, դարձեալ միւսանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, եւ աղօթականքն անդադար լինէին յաղօթան իւրեանց, եւ պահողքն ճգնէին իպահս իւրեանց : Զայնք պաշտօնէիցն իտուէ եւ ի գիշերի անհատ էին իտուրբ սաղմոսն .

ընթերցուածք աստուածային կտակա-
րանայն ոչ երբէք առնուին դադարու-
մըն յամենայն ժամ. սոյնպէս եւ մեկնիչ-
քըն իմխիթարութիւն երկնաւոր վար-
դապետութեանն :

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձա-
կեցան իվերայ բերդիցն եւ աւանաց, զոր
ունէին Պարսիկքն իտեղիս տեղիս, յամ-
րոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին
զբնակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Ար-
տաշատ հանդերձ աւանօք իւրովք. եւ
առնուին զանմատոյց ամուրսն, զԳառնի
քաղաքն, զԱնին, զԱրտազերս, եւ զա-
ւանս իւրեանց. զԵրկայնորդան եւ զԱրհ-
նին, եւ զաւանս իւրեանց. զԲարձրաբու-
ղըն, զԽորանիստն, զԾխանիստն, զան-
կասկածելի Ողականն, եւ ընդ նոսա եւ
զաւանս իւրեանց. զԱրիանեալն, զՂանն
աւան, ընդ նմին եւ զաւանսն իւր. ըզ-
Գռեալն եւ զԿասպոյան, զՈրոտն եւ զՎա-
սակաշատն :

Զամենեսին զայս իւրաքանչիւր գե-
ղիւք եւ ագարակօք, զօրօք եւ զօրագըլ-
խօք ինմին ամի առեալ տապալեցին, եւ
իգերութիւն վարեցին զարս եւ զկանայս

ընչիւք եւ ստացուածուք, հանդերձ պատուական դանձիւք եւ նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, եւ այրէին կիզուին զտունս պաշտօնարկի եւ պաշտաման կրակի: Սրբէին զպըղծութիւն կռապաշտութեանցն, եւ առնուին զկահ եւ զկազմածս ատրուշանացրն, բերէին եւ դնէին խուրբ եկեղեցւոջն, եւ իձեռն սուրբ քահանայիցն նըւիրէին խապս տերունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ սնտոի պաշտամանցն զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, եւ զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սրբութեամբ. պաշտօնեայս եւ քահանայս խտեղւոջն կացուցանէին: Յուսով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երեւէր իմն իվերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի իզօրացն Հայոց, յարեւելից կողմանէ աշխարհին, յարձակե-

ցան ոմանք յԱտրպատական աշխարհն, եւ իտեղիս տեղիս բազում վնաս արարին՝ առնլով եւ աւերելով եւ քանդելով զբազում ատրուշանս:

Իսկ որ իմեծ ամուրսն անկանէին՝ խաւանշան արարեալ՝ իվերայ զօրուն յարձակէին. որ եւ երկու մեծամեծ բերդացրն պարիսպքն առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ կործանեցան. մինչեւ ամենայն բնակչաց երկրին զահի հարեալ իմեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք զկրակատունս այրէին. ուրանալով զօրէնքս մոգութեանն՝ խոստովանէին իսուրբ աւետարանն:

Եւ այլ մեծամեծ աջողութիւնք կատարէին իձեռն զօրականին. քանզի ուր ոչ էր ակնկալութիւն եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշեսցէ՝ արհաւիրք մեծ անկանէին իվերայ նոցա, եւ ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս. եւ զարմանալիս: Սոյնպէս եւ աստեղք ի յերկինս երեւէին յոյժ լուսալիր պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն: Եւ ամենայն տղայք աշխարհին իբրեւ զարս պատերազմողս խիզախէին:

Եւ ահա յետ աւուրց քաղմաց եկն ե-
 Տաս հազարապետն Աղուանից սուրբ ե-
 պիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տագ-
 նապաւ փութացուցանէր զգօրսն ասե-
 լով. «Գունդն Պարսից որ էր իկողմանս
 աշխարհին Հոնաց՝ դարձաւ այսրէն, ե-
 կրն եմուտ յաշխարհս մեր. եւ բազում
 եւս եւ այլ այրուծի որ իդրանէ եկն: Եւ
 թող զայս ամենայն, այլ երեք հարեւր
 մոգ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանս,
 պառակտեցին զաշխարհն, եւ զոմանս ո-
 մանս յինքեանս արկին, եւ կամէին յե-
 կեղեցին ձեռն արկանել. եւ հրամանաւ
 թագաւորին ստիպէին զամենեսեան եւ
 ասէին. «Եթէ կամօք յանձն առնուք զօ-
 րէնան, պարգեւս եւ պատիւս գտանէք
 ինմանէ, եւ թողութիւն հարկացն յար-
 քունուստ լիցի ձեզ. ապա թէ կամօք
 չառնէք, հրաման ունիմք իգեօղս եւ
 իքաղաքս շինել ատրուշանս, եւ զվը-
 ուամական կրակն իներքս գնել, եւ կա-
 ցուցանել մոգս եւ մոգպետս օրէնսդ իր
 ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ ստամբա-
 կեալ ոք ընդդէմ դարձցի, ինքն մահու
 պատուհաս ընդունի, եւ կին եւ որդիք

այնպիսուոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յարքունիս երթիցեն» :

Իսկ գունդն Հայոց իբրեւ լուաւ զայս գոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան իքաջութենէն. այլ դարձեալ համագունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն գուժաբեր հրեշտակացն որ հասին առ նոսա: Եւ միաբան քաջալերս տուեալ՝ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի պատիր խաբէութեամբ զնոսա կալցեն, զի խափանեսցին իչար կամացն՝ չձեռնարկել խուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. եւ զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ իմէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք ելա խնդրէին:

Յայնմ ժամանակի զմի ոմն իմեծ նախարարացն խոռհմէն Գնունեաց՝ Ատոմ, ճեպով առաքեցին յերկիրն արեւմտից ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արեւելից, միանգամայն եւ պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն — զոր գործովք կատարեցին՝ առ ոսն հարկանելով զհրամանն ահեղ, եւ մեծապէս սատակումն ի վերայ մոգացն հասուցանելով — խընդ-

րել ինմանէ օգնականութիւն սատարութեան, եւ եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել ի ծառայութիւն :

Եւ այս է պատճէն հրովարտակին զոր գրեցին առ Թէոդոս կայսր .

« ՅՈՎ.ՍԵՓ եպիսկոպոս բազում եպիսկոպոսակցօք իմովք եւ ամենայն զօրօք Հայոց, Վասակ մարզպան եւ Ներշասուհ Ռըմբոսեան հանդերձ Սպարապետաւս Վարդանաւ եւ ամենայն մեծամեծ նախարարօքս, առ մեծանունդ Թէոդոս կայսրը, բազմասցի ողջոյն մեր առ քեզ եւ ամենայն զօրաց քոց, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձերով տիրէք ծովու եւ ցամաքի, եւ չիք ոք յերկրաւորացս՝ որ ձերում անարդել տէրութեանըդ ընդդէմ դառնայցէ :

« Որպէս մեք իսկ ունիմք զանսուտ յիշատակարանսն զառաքինի նախնեացն ձերոց, ունելով զԵւրովպէ՝ անցին եւ տիրեցին եւ Սախացոց կողմանցն իսահմանացն Սերայ մինչեւ ի կողմանս Գաղերովնի, եւ ոչ ոք գտաւ ստամբակեալ եւ ելանել ըստ ձեռն նոցա :

«Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ Դաստակերտ մեծ եւ սիրելի զՀայոց աշխարհըս անուանէին : Վասն որոյ եւ նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր, որ խողայութեան փախուցեալ ի հայրասպան մարդախողսող հօրեղբարցըն իւրոց՝ ապրեալ սնաւ յերկրիդ Յունաց, եւ իձէնջ թագաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհիս, սոյնպէս եւ զհաւատսն որ իՔրիստոս՝ ընկալեալ իսուրբ եպիսկոպոսէն Հռովմայ, լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ. զոր եւ այժմ կամին իմէնջ կորզել հանել խաւարասէր որդիքն արեւելից :

«Եւ մեք իձեր քաջութիւն արութեանըդ խիզախեալ, էր ինչ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրամանացն, եւ բազում այն է որ արդ առաջի պատրաստեալ եմք : Ընտրեցաք զմահ աստուածպաշտութեամբ քան զկեանս ուրացութեամբ. եթէ դուք եւս իձեռն առջիք զմեզ, ահա կրկին կենաց դիպեցաք, եւ ոչ մի անգամ մահու : Եւ եթէ սակաւիկ մի հեղգայք, գուցէ բազում եւ այլ աշխարհաց հասանիցէ տապ բոցոյ սորա» :

ուաջնորդ, եւ ոչ արտաքուստ օգնական զոր յօտարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ եւ սուրբ վարդապետացն միխիթարութեամբ՝ համագունդ ամենայն նախարարքն զօրօքն իւրեանց յիւրաքանչիւր տանէ իմի վայր գային հասանէին վաղվաղակի. բազում եւ այլ այրուծի՝ որ յարքունի տանէ անտի էր:

Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բաժանեցին.

Զգունդն առաջին տային ցներշապուհ Ռումբոսեան, եւ գումարէին զնա պահապան աշխարհին, մերձ իսահմանս Ատրրպատական աշխարհին:

Եւ զգունդն երկրորդ տային իձեռն վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս վրաց իվերայ մարզպանին ձորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից:

Իսկ զգունդն երրորդ տային իձեռս վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ ի բաց կացեալ էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ ներքին խորհրդոցն իւրոց:

Ընտրեաց եւ առ նա ընդ իւր՝ զորոց գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա.

Զիշխանն Բագրատունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Գաբեղենից զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք:

Եւ զայլ բազում զօրս յարքունի տանէն արկ յինքն, եւ զսեպուհս ոմանս յայլմէ տոհմէ: Եւ խորամանկ խաբէութեամբ դարանամուտ լինէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, իպատճառս կեղծաւորութեան՝ եթէ ընդ ճապուկ անդր անցանէ ի վերայ գնդին Պարսից՝ հալածականս առնել յաշխարհէն Սղուանից:

Իսկ նա յամրածածուկ հաւալոցէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից. «Սհա աւադիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց, եւ ընդ երիս կողմանս գունդս գունդս քակեալ բաժանեցի: Զգունդն առաջին հեռացուցի ի կողմանս Հերայ եւ Զարեւանդայ. եւ գունդս երկրորդ ընդ իմով ձեռամբ է, սրոց ոչ ինչ տամ վնաս առնել զօրաց արքունի: Եւ զայլ ամենայն որ այր կը-

ուռոյ յաշխարհի աստ գտանէր՝ ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս : Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուանս՝ սակաւաձեռն եւ ոչ բազմաթիւ : Ե՛լ համարձակ ընդ առաջ նորա, եւ մի զանդիտեր ամենեւին տալ սլատերազմ. դիտեմ զի ի սլարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ » :

Չայս գրեաց եւ եցոյց մարդպանին՝ որում անունն էր Սեբուխտ : Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զբաջալերս ի վասակայ, եւ ստուգեալ հաստատեաց իմիտս իւր՝ եթէ սակաւաձեռն գնդաւ զայ սլարապետն Հայոց ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց ի կողմանս ձորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, եւ փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն կուր անուն. եւ սլատահէր նմա մերձ իտահմանս Վրաց հանդէս խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թաղաւորացն Աղուանից : Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօք իւրովք. ռազմ արարեալ զբոլոր մեծութիւն գաշտին իներքս փակէր. զինեալք եւ վառեալք ամենայն

սլատրաստուլթեամբ իմարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց :

Իսկ քաջն Վարդան եւ ամենայն զօրքըն որ ընդ նմա էին՝ իբրեւ տեսին ըզբազմուլթիւն պատրաստուլթեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան եւ յիւրեանց սակաւուլթիւնն. թէպէտ եւ կարի յոյժ նըլազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ իյոյժ բազմուլթենէն, այլ հասարակ միաբան համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին եւ ասէին.

«Իատեա, Տէր, զայնոսիկ ոյք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ որ մարտնչինս ընդ մեզ. զինու եւ ասպարաւ քով օգնեա մեզ: Շարժեա եւ դողացո զգունդազունդ բազմուլթիւն անօրինացս. ցրուեա եւ վասնեա զչար միաբանուլթիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանիս, եւ տուր իձեռն սակաւուցս զքաջուլթիւն յաղթուլթեան իվերայ անհնարին բազմուլթեանս: Ոչ իպարժանս սնտոի փառասիրուլթեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք, կամ յազահուլթիւն ընչասիրուլթեան զանցաւոր մեծուլթիւն կապտելոյ,

այլ զի ծանիցեն եւ գիտասցեն ամենեքեան այնոքիկ որ ոչն հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց եւ մահու, եւ իձեռն քո է յաղթութիւն եւ պարտութիւն: Եւ մեք պատրաստ եմք իմեռանել վասն քո սիրոյդ. եւ եթէ սպանանել եւս հասանէ զնոսա, ոչ եթէ մեզ ինչ, այլ ճշմարտութեանն եղիցուք վրէժխնդիրք»:

Եւ զայս ասելով՝ խումբ արարեալ յարձակէին, եւ զաջ թեւն բեկեալ՝ զձախոյ կողմամբն արկեալ, սրոյ ճարակ զամենեսեան տային ընդ երեսս դաշտին, եւ փախստական առնէին մինչեւ յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն Լովինաս գետոյ: Ուր ընդդէմ դարձեալ թագաւորազանց ոմանց Բաղասական արքայի, ընկեցին զոմն իձիոյ ինախարարացն Հայոց. իզնդէն Դիմաքսենից զՄուշ սպանին, եւ զԳազրիկ վերաւորեցին:

Յայնմ տեղուջ դէտ ակն իվեր ամբառնայր Արշաւիր Արշարունի, գոչէր առիւծաբար եւ յարձակէր վարազաբար, հարկանէր եւ սատակէր զՎուրկն քաջ

զեղբայր թագաւորին Լինաց, եւ զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր: Եւ այնպէս ամենեքեան առ հասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր: Եւ առ յոյժ յանդուզն յարձակմանն՝ յոլովագոյն այն էր զոր գետամոյնըս առնէին քան զանկեալն սրոյ իցամաքի: Եւ իբազմութենէ գիականցն անկելոց՝ յստակ ջուրք գետոյն յարիւն դառնային, եւ ոչ գտանէր ոք ամենեւին ինոցանէ ապրեալ եւ թագուցեալ յանտառախիտ մայրիս զաշտացն: Բայց մի ոմն իզօրականէ թշնամեացն՝ զինուհանդերձ ելեալ ինիւս երիւարին անցանէր ընդ մեծ գետն, մազապուր պրծեալ իպատերազմէն՝ գոյժ տանէր իմնացեալ բուն բանակն, որք փախստական անկանէին իմեծ շահաստանն:

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին՝ ի գիակապուտս դառնային, ժողովէին ըզբազում աւար բանակին, եւ կողոպտէին զանկեալ գիակունսն. եւ կուտէին բազում արծաթ եւ ոսկի, զզէնս եւ զզարդըս զարի արանց եւ զքաջ երիւարաց:

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քա-
 ջութեամբ իվերայ բերդիցն եւ քաղա-
 քաց զոր ունէին Պարսիկքն յաշխար-
 Տին Աղուանից, հզօրապէս մարտնչելով
 եւ այրելով զամուրս արգելանաց նոցա,
 եւ զերամս երամս մոգացն — զոր պատ-
 րաստական ածեալ աշխարհին գայթակ-
 ղութիւն — ո՛ւր եւ գտանէին յամուրս
 ամուրս վայրացն, սրոյ ճարակ տուեալ՝
 դնէին գէշ թռչնոց երկնից եւ գաղա-
 նաց երկրի: Սրբէին զտեղիսն յամենայն
 պղծագործ զոհիցն, եւ փրկեալ ազատէ-
 ին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղութենէն:

Եւ բազումք ինախարարացն Աղուանից
 եւ յամենայն շինականացն, որք վասն ա-
 նուանն Աստուծոյ ցրուեալ եւ վատնեալ
 էին յամուրս լերանց Կապկոհի, իբրեւ
 տեսին զաջողութիւն գործոյն զոր կա-
 տարէր Աստուած իձեռն գնդին Հայոց,
 գային ժողովէին եւ նոքա, եւ խառնէին
 իզօրս նոցա. եւ միաբանք եւ հաւասարք
 կցորդք լինէին գործոյն նահատակու-
 թեան: Խաղային գնային այնուհետեւ
 իվերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին
 բռնութեամբ Պարսիկքն. առնուին քան-

դէին զպահակն, եւ կոտորէին զզօրսն
որ իներքս բնակեալ էին, եւ զգուռնն
տային իձեռն Վահանայ՝ որ էր յազգէ
Թագաւորացն Սղուանից: Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ ոք ան-
կեալ վիրաւորեցաւ ամենեւին ինոցա-
նէ, բայց իմիոյ երանելոյ որ կատարե-
ցաւն նահատակութեամբ իմեծ պատե-
րազմին: ✕

Եւ անդէն ինմին տեղւոջ զայրն որում
զգուռնն յանձն արարին՝ զնոյն դեսպան
արձակեցին յաշխարհն Հոնաց, եւ իբա-
զում յայլ ազգս բարբարոսաց որ հա-
մագործք էին Հոնաց աշխարհին, բանս
դնել ընդ նոսա եւ ուխտ հաստատել՝ ան-
քակութեամբ ունել զմիաբանութիւնն:
Իսկ նոքա իբրեւ զայն ամենայն լուան,
փութապէս վաղվաղակի հասանէին իտե-
ղին, եւ ականատեսք լինէին գործոյն
յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին
երդմամբ յուխտ մտանել ըստ կարգի իւ-
րեանց օրինաց. յանձն առին եւ զերդու-
մրն քրիստոնէից՝ պահել ընդ նոսա հաս-
տատութեամբ զմիաբանութիւնն:

Իսկ իբրեւ զայս կատարեցին եւ արա-

րին իւրեանց մեծապէս հաստատու-
 թիւն, եւ դեռ անդէն իտեղւոջն զե-
 տեղեալ էին խաղաղութեամբ, գուժկան
 հասանէր յաշխարհէն Հայոց, զճակատ
 հարեալ եւ զօձիս պատառեալ վասն ա-
 պրստամբին Վասակայ. « յետս կացեալ
 յուխտէն քրիստոնէութեան եւ աւերեալ
 զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մա-
 նաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայանք
 զօրացն էին, զԳառնին եւ զԵրամայիս եւ
 զԴրասխանակերտն՝ զմեծ Դաստակերտն,
 զՎարդանաշատն եւ զամուրն Օշական,
 զՓառախոտն, զՍարգեանսն, զՅուլակեր-
 տըն աւան եւ զբերդն Սրմաւրի, զԿուա-
 շըն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն եւ զամե-
 նայն ոտն Արագածու, եւ զնահանգն Ար-
 տաշատու եւ զԱրտաշատն ինքնին գըլ-
 խովին, եւ զամենայն գեւղս եւ զաւանս
 որ շուրջ զնովաւ էին, առեալ աւերեալ
 եւ հրձիգ արարեալ, եւ զամենեցուն
 ձեր զընտանիս փախուցեալ մերժեալ
 յիւրաքան չիւր բնակութենէ: Ձեռն ար-
 կեալ եւ իսուրբ եկեղեցիսն, տարեալ
 եւ զսուրբ սպաս եկեղեցւոյն սեղանոյ.
 գերի վարեալ զընտանիս քահանայից,

եւ զնոսին կապեալ եւ եղեալ իբանդի . եւ ինքն սիրեալ տարածեալ ասպատակաւ աւերէ զերկիրն ամենայն : եւ գունդն որ էր իկողմանս Ատրպատականի՝ ոչ ժամանեաց ձեռն տալ իմիջոց աշխարհին : եւ զօրքն որ անդ մնացեալ էին՝ խոյս տուեալ յանօրինէն մերժեցան յեզր աշխարհին, եւ դեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միաբանութեան սիրոյն Քրիստոսի : Բայց այն որ ընդ նմայն էին՝ են ոմանք որ փախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, եւ բազումք այն են որ զհետ մոլորեցան նորա ամբարշտութեանն » :

Չու արարեալ իտեղոջէ անտի՝ դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ստիպով եւ բազում աւարաւ եւ անչափ մեծութեամբ, եւ անտրտում ուրախութեամբ երգս իբերան առեալ եւ ասէին ձայնիւ . « Խոստովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա . ո եհար զազգս մեծամեծս եւ սպան զիշխանս հզօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա » : եւ զայս սաղմոս երգելով մինչեւ իվախ-

ճան կատարեալ աղօթիւք փառատրու-
թիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցա-
նէին: Անդ յանձանձէր ածէր զօրավարն
զկաց եւ զմնաց զօրականին առաջապա-
հօք եւ վերջապահօք, կողմապահօք ողջ
եւ առողջ հասուցեալ յաւուրս Երեսուն
մերձ իսահմանս հայրենի աշխարհին:

Ազգ եղեւ ուրացեալն Վասակայ եւ իշ-
խանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն
նահատակութեան զնդին Վարդանայ
յաշխարհին Աղուանից, եւ միաբանու-
թիւնն եւս Հոնաց: Մինչչեւ յանդիման
եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնա-
կան գտեալ նորա՝ փախստեայ անկանէր
յամուրս իւրոյ աշխարհին, եւ այնպէս
տագնապաւ մերժեցաւ. զգերի եւ զա-
ւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ դաւա-
ռէ, ակամայ զիւրն եւս իվերայ եթող
եւ փախեաւ:

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնոյ հա-
սեալ էր, եւ զուճիկս՝ թշնամեաց գըն-
գին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տե-
ղեաւ համագունդ զօրսն դարմանել. այլ
սփռէր տարածանէր ընդ գաւառս գաւա-
ռըս աշխարհին առ իհանգիստ ձմերոցի:

Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական լինել կազմութեամբ առ ժամանակ դարնայնոյն: Եւ զսակաւս իզնդէն յաւագ նախարարացն գործակից իւր թողեալ, բռնանայր իվերայ՝ ունելով ըզթագաւորանիստ տեղիսն:

Եւ գունդս գունդս արձակէր յաշխարհըն Սիւնեաց, առնոյր եւ աւերէր ըզբազում գաւառս. եւ այնպէս ինեղ արկանէր զնա եւ զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էր, զի զէշս եւ զձիս մեռելոտի առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին: Եւ բազում հարուածս հասուցանէին իվերայ ուրացելոցն. մինչեւ ժողով սուրբ եպիսկոպոսացն եւ ամենայն ուխտ քահանայութեանն դառնապէս արտասուս իջուցանէին իվերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ եւ հետի վարէին զարս եւ զկանայս փափկասունս, եւ բազում տղայք զքարի հարեալ ընկեցան յանցս ճանապարհաց:

Իբրեւ այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն Սատուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք եւ երիցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն

ամիսն Քաղոց պահօք եւ աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուած, եւ զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան կացցէ մեծ յիշատակարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին :

Եւ զսոյն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ որ իվերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երեւեցաւ՝ գրեցին սուրբ Եպիսկոպոսունքն եւ ետուն տանել յաշխարհն Յունաց իմեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցոյն. զի եւ նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որպէս սկսաքս՝ ինմին եւ կատարեսցուք :

Եւ զոմն յառաջին կապելոցն Պարսկաց լուծեալ եւ ածեալ զառաջեալ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա եւ ցուցանէին զամենայն վնասն որ եղել, կամ աշխարհացն աւերել, կամ զօրացն արքունի հարկանել, եւ կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին : Եւ իբրեւ զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միաբան լինէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ առաքինեացն եւ յետս կացելոց. որպէս զուր եւ տարապարտուց նեղե-

ցան իհայրենի օրինացն յետս կալ, եւ զխաբէութիւն ապստամբին վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զթագաւորն, յանձն առնուլ զմոգութիւն. իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եղեալ, նա յանձնէ սուտակասպաս լինէր:

Իբրեւ լիով զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յազերս ապաբանութեան եւ իհնարս հայթայթանաց, թերեւս կարասցեն զեղբարս իւրեանց ինեղութենէն գողանալ:

Այլ առ նա՛ անօրէնն վասակայ գուժկանքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տարակուսանացն զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. եւ ամենայն ամբաստանութիւնն իսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Քանզի այն իսկ կամք էին անօրինին՝ եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ ինախարարացն. եւ զայս ոչ էր տեղեկացեալ տակաւին, եթէ հոգի եւ մարմին բաժանիցէ՛ն առ ժամանակ մի՛ գոյ տեսանել իբնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՛ այսմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այրն խոեղի ձմերոցին, պատմեաց զայս ամենայն յականջս թագաւորին, շարժեալ դողացոյց, որ եւ յամենայն զօրութենէն պակասեալ գրտաւ. մանաւանդ զի յարեւելից պատերազմէն կորակոր եւ ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ: Իբրեւ ստուգեալ հաստատեաց ի վերջին հրեշտակէն որ եհաս առնա, զամենայն վնասս զիւր գործոցն ըզխորհրդակցօքն արկանէր: Եւ անդէն շիջանէր իբազմաբոց բորբոքմանէն. քանզի խցաւ բերան չար խրատուցն որ անդադար յորդորէին զնա իգործ դառնութեան: Խոնարհեցաւ իբարձր հպարտութենէն, եւ զվայրենացեալ սիրտն դարձոյց իմարդկային բնութիւն. հայեցաւ եւ ետես զինքն լի տկարութեամբ. գիտաց եթէ զամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել. վասն այնորիկ եւ դադարեաց յանդուզն յարձակմանէն, եւ լռեցոյց զմոլեգնոտաբար գոչումնն:

Եւ որ մեծաձայն բարբառով որոտայր, եւ եւս ահագին հրամանօքն զհեռաւորս եւ զմերձաւորս դողացուցանէր, սկսաւ

քաղցր եւ աղերս քանիւք խօսել ընդ ամենեսեան եւ ասել. «Զինչ ինչ վնաս գործեալ է իմ, եւ կամ զո՞ր յանցս յանցուցեալ կամ առ ազգս կամ առ լեզուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր: Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշխարհիս Արեաց, եւ իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են. ո՞ երբէք նեղեաց պնդեաց դարձուցանել իմի օրէնս մոգութեան. մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն եւ ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դենին, նոյնպէս եւ առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտսրն նոքա երեւեալ են: Եւ բիժ իսկ ոչ կարէ ոք գնել ընտրեալ օրինաց նոցա. այլ զոյգ եւ հաւասար համարիմ՝ դենիս մազգեզանց, որպէս եւ յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարբն իմով՝ որ նստէր իմեժ գահոյս յայսմ:

«Յորժամ սկսաւ անդաճել եւ քրննել զամենայն ուսմունս եւ հաստատութեամբ իվերայ եհաս, առաւել վեհ գրտանէր զօրէնս քրիստոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք ելա-

նէին իԴրան արքունի, եւ առատաձեռն պարգեւօք երահք լինէին ինմանէ, եւ համարձակութեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր: Նա եւ որ գլխաւորքն էին քրիստոնէից, զոր եւ եպիսկոպոսս անուանեն, ընծայից եւ պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա՝ իբր հաւատարիմ ոստիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարդսն, եւ ոչ երբէք սխալ լինէր իմեծամեծ իրացն արքունի:

«Եւ գուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ճանճրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, եւ եղեն վնասք մեծամեծք իսահմանսն իմէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ իհեռաւոր ճանապարհի, եւ ոչ մի ինչ գործ ի պատերազմիս իգլուխ երթեալ, եւ գուք աստէն յիմում տանս յարուցէք իվերայ պատերազմ՝ որոյ չարագոյն եւս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն»:

Զայս ամենայն եւ առաւել քան զսոյն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, եւ ըզ-

վնասս յանցանացն արկանէր զմոգպե-
տաւն եւ զմոգօքն : եւ ամենայն վզուրկ-
քրն եւ պատուական նախարարք — որ
նստէին յատենին եւ ունին դնէին յեղե-
ղուկ լեզուի նորա — ամաչեցեալ կորա-
նային եւ ընդ երկիր պշնուին, եւ ըզ-
գլուխ իվեր ոչ կարէին համբառնալ :

Բայց սակաւք ինոցանէ զմիտս հաճե-
լով՝ ասէին զայս. « Այո, արքայ քաջ, ար-
քայից արքայ, այդ այդպէս է որպէս ա-
սացերդ, եւ արդ կարես զամենայն ուղ-
ղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն որ
ըստ քո կամսդ արտաքս կարէ ելանել.
զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զա-
մենայն զոր եւ կամիս՝ կարես առնել : Ի
նեղեալ տագնապիր յանձն քո եւ հար-
կաներ զմիտս մեր ամենեցուն. թերեւս
եւ դեւր իցեն հնարք իրացն կատարա-
ծի : Երկայնամիտ լեր, եւ համբերու-
թեամբ թողացո մարդկանդ անդրէն ըզ-
քրիստոնէութիւն, եւ դոքօք զստամ-
բական ածցես իհաւանութիւն » :

Հաճոյ թուեցան բանքն առաջի թա-
գաւորին. եւ անդէն վաղվաղակի կոչէր
զառաջեալ յամենայն ազգացն որ ունէ-

ին զքրիստոնէութիւնն, որ իզօրու նորա էին, եւ բռնաբար արգելեալ էր ըզնոսա, զի մի՞ ոք իշխան լիցի յանգիման պաշտել զՍատուած: Քանզի որ ընդդէմ կացին՝ չարչարեաց եւ արգելինոցանէ զյայտնի պաշտօնն, եւ ոմանց ոմանց ակամայ երկիր ետ պագանել արեգական, եւ նստոյց իսուգ տրտմութեան զամենայն զօրականսն:

Իսկ այն օր հրամայէր անդրէն համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յանցաւորքն էին՝ ոչ կամէին վաղվաղակի առանց մեծի ապաշխարութեանն գալ եւ խառնել իկարգքրիստոնէութեան. հրամայէր թագաւորն՝ զի բռնի կալցին եւ տարցեն յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երիցանցն համարձակէր, որպէս զիարդ եւ գիախցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արասցեն: Եւ զհատեալ ռոճիկսն կարգէր անդրէն իւրաքանչիւր, եւ զարգելեալ բազմականսն ինոցանէ՝ իտեղի հրամայէր մատուցանել, եւ հանապազօրդ յարքունիս մտանել ոչ արգելոյր զնոսա. եւ զամենայն

որ զիարդ եւ կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն յօրինէր : Խոնարհէր եւ խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն :

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար եւ կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հըրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից .

« Եթէ իկապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի . եւ եթէ ինչք ուրուք յափշտակեալ իցեն, դարձցին անդրէն : Ս, յնպէս եւ երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարգեւականք եւ եթէ քսակազինք, եւ հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին » :

Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի զնոսա տեղեակ առնէր, խնդրէր ինոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, եւ երդմամբ յուխտ մտանէր առաջինոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, եթէ « Ոչ ինչ յիշեցից ամենեւին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ : Որպէս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կա-

լարուք. բայց միայն իծառայութենէ մերմէ մի ելանէք» :

Զայս ամենայն գրէր եւ ցուցանէր յերկրին Հայոց եւ իբազում յայլ աշխարհարհս՝ որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեանն. եւ ինքն գաղտ խորամանկեալ փութացեալ գեսպանս առաքէր առ Մարկիանոս կայսր : եւ իբրեւ ստուգեալ ճըմարտեաց՝ եթէ Հոռոմք իբաց կացին ձեռնտու լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեամբ եւ ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն ինոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն շրջեցաւ : Զանյաջողութիւն իրացն իձեռն իւրոց պաշտօնէիցն համարէր. եւ այնպէս ածէր զմրտաւ՝ եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեցից զամենայն :

Իսկ Հայք թէպէտ եւ ընկալան զգիրն խաբեբայ ողորանաց թագաւորին, որ ի վերոյ ունէր զաւետիս կենաց եւ իներքոյ զգառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդան. ասէին ցմիմեանս. «Քանի լիրբ է խորամանկ խաբէութիւն նորա, զի երկիցս եւ երկիցս ըզփորձ առեալ կշտամբեցաւ եւ ոչ ամաչէ :

Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անբակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի եւ լկնի. ըզհետ մտեալ կամի զմեզ լքուցանել:

«Իսկ հաւատասցո՞ւք անհաստատ հրամանի նորա. զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս որ են յաշխարհին Պարսից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. եւ որ ինքն ընդ խաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որպէս զի չիք յանիրաւութենէ արդարութիւն, այսպէս եւ ոչ իստութենէ ճշմարտութիւն, սոյնպէս եւ իխռովասէր մտաց՝ ակնկալութիւն խաղաղութեան:

«Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ, եւ հաստատեալք հաւատովքն իյոյսն Քրիստոսի, որ եկն եւ էառ իսուրբ կուսէն զմարմին մերոյ ընութեանս, եւ միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ զչարչարանս մերոյ մեղաց իյիւր մարմինն, եւ նովին խաչեցաւ եւ թաղեցաւ եւ յարուցեալ երեւեցաւ բազմաց, եւ վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ Հայր իւր, եւ նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զսոյն հաւա-

տամք Աստուած ճշմարիտ, եւ նմին ակն
 ունիմք, որ փառօք Հօր եւ զօրութեամբ
 գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս,
 եւ նորոգել զհնութիւն արարածոց, առ-
 նել համառօտս յաւիտենից իմէջ արդա-
 րոց եւ մեղաւորաց :

« Ոչ պատրիմք իբրեւ զտղայ, եւ ոչ
 մոլորիմք իբրեւ զանտեղեակս, եւ ոչ խա-
 բիմք իբրեւ զտգէտս. այլ պատրաստ
 եմք ամենայն փորձութեանց : եւ աղա-
 չեմք զԱստուած, եւ անգաղար խընդ-
 րեմք իբազում ողորմութենէ նորա, զի
 յորում սկսաք՝ ինմին եւ կատարեսցուք
 քաջութեամբ, եւ ոչ վատութեամբ : Զի
 արդ արեւելք եւ արեւմուտք գիտացին
 զձեր աստուածամարտդ լինել, եւ զմեզ
 իզուր սպանանել իվերայ ամենայն վաս-
 տակոցն մերոց : Վկայեն մեզ երկինք երկ-
 նաւորօք եւ երկիր երկրաւորօք, եթէ
 չեմք ինչ մեղուցեալ իմիտս մեր անգամ.
 եւ իվերայ պարգեւաց եւ բարիս առնե-
 լոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հանել
 իմէնջ, որում չիք հնար, եւ այլ մի լիցի :
 « Իսկ արդ հաւատասցո՞ւք անարժան
 բերանոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար

յուրացութիւն, եւ այսօր առանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի նա քարոզիչ աւետեաց: Եւ որ հայհոյէրն զՔրիստոս, եւ ուրացուցանէր ինմանէ զհաւատացեալս, այսօր ակամայ խոստովանութեանն ոչ կարեմք վաղվաղակի յանձն առնուլ: Եւ որ երդնոյրն իսնոտի պաշտամունս իւրոյ մոլորութեանն, անցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ գողանալով գոհութիւն մատուցանէ. եւ այնու կամի զամենայն չարութիւն իւր ի մեզ հեղուլ: Ոչ այդմ հաւատամք, եւ ոչ զսուտ հրամանգ յանձն առնումք»:

Իսկ նա իբրեւ գիտաց՝ եթէ ոչ կարեմ քակել զհաստատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ քակեաց յինքենէ զծերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, եւ բազում գործեալ էր նորա նախճիրս, որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր իմանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, եւ ըմպելի անյագութեան նորին՝ արիւն անմեղացն: Յաւելոյր եւս իվերայ չարութեան նորա եւ զիւր մահաբեր հրա-

Արդ յայսմ հետէ եւ անդր, ուր սպըր-
դեալ անկանի երկպառակութիւն իներ-
քըս, ընդ քակել միաբանութեանն՝ եւ
երկնաւոր առաքինութիւնն հեռանայ.
եւ անձնընտիրք լինելով՝ յոյժ բազմանայ
լալումն ողբոյս: Քանզի հատեալ անկան
անդամքն՝ որ յառաջագոյն սորուն սուրբ
մարմնոյս էին, վասն որոյ դառնայ մարդ-
յարտասուս առաջի մերձակայ դիակա-
նրն: Եւս առաւել ընու դառնութեամբ ի
վերայ այնորիկ որ յոգի եւ մարմին առ
հասարակ դիակնանայ: Եւ եթէ իվերայ
միոյ անձին այսպէս, սրչափ եւս առա-
ւել իվերայ ողջոյն ազգի միոջ:

Այլ յայսմ տեղևոջ ոչ միայն իվերայ
միոյ ազգի է ողբումնս մեր, այլ իվերայ
ազգաց եւ աշխարհաց. զոր եւ յառաջ
մատուցեալ ասացից ըստ կարգի, թէ-
պէտ եւ ոչ խնդութեան մտօք: Ահա ա-
կամայ նշանագրեմ զբազումն որ կորեան
իճշմարիտ կենացն իւրեանց, եւ պատ-
ճառք եղեն եւ այլոց բազմաց կորըս-
տեանն, ոմանց՝ երեւելեացս միայն, եւ
այլոց՝ երեւելեաց եւ աներեւութից: Եւ
այն՝ եւս չար է քան զամենայն. դուռն՝

զոր բացին կորստեան՝ Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա. այլ ըստ մարդկան տաճման՝ ահա անցեալ է հնար:

Այս անօրէն Միհրնէրսեհ, քանզի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր զամբարշտութիւնն Վասակայ, եւ յայնմ ժամանակի եւս յղէր եւ կոչէր զնա առ ինքըն: Որպէս նորա իսկ յառաջագոյն զատեալ եւ որոշեալ էր իմիաբանութենէն Հայոց, եկն եւ յանդիման եղեւ. եւ ըստուգէր զիւր հաւատարմութիւնն եւ ըզՀայոց անիրաւ աղստամբութիւնն: Յաւել եւ պատմեաց եւս առաւելաբանութեամբ զոր ինչ ոչ էր գործեալ Հայոց, եւ կամէր ընտանեբար ընդ միտ մտանել անօրինին:

Իայց նա թէպէտ եւ իներքոյ յոյժ գորովէր զնա, այլ արտաքին գիմօք մեծարեաց, եւ եզ առաջի նորա զմեծամեծ պարգեւս երկրաւորս: Եւ խոստացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն, եւ հայեցոյց զնա իկարծիս սնտիս՝ որ իվեր էր քան զիւր տէրութիւնըն. իբր թէ անկ իցէ նմա հասանել

բազմազոյնս իշինականաց, եւ զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից :

Որոց անուանքն են այս գործակցաց նորա .

Իշխանն Ռըշտունեաց՝ Արտակ անուն .

Իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գաղ-իշոյ անուն .

Իշխանն Վահեւունեաց՝ Գիւտ անուն .

Իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց անուն .

Իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ անուն .

Իշխանն Գաբեղենից՝ Արաէն անուն .

Իշխանն Ակէոյ՝ Ընջուղ անուն .

Իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէհ անուն .

Իշխանն մեւս եւս Պալունեաց՝ Վարազշապուհ անուն .

Սեպուհ մի Ամատունեաց Մանէն անուն .

Բազում եւ այլ ազատ մարդիկ, որ Ռոտանիկան անուանեն յարքունի տանէ :

Եւ բովանդակ զիւր բոլոր աշխարհն ապստամբեցոյց յուրացութիւն, ոչմիայն ըստ աշխարհիկ բազմութեանն, այլ եւ զբազումս յուխաէ եկեղեցւոյն . մանաւանդ սուտ երիցամբքն՝ որով գործէր զչարիսն . երէց մի Զանդակ անուն, երէց մի Պետրոս անուն, սարկաւազ մի Սահակ անուն . զորս յլէր առ անմեղ

մարդիկ, խաբէր եւ պատրէր. սուրբ աւետարանաւն երգնուին եւ ասէին, եթէ «Իթագաւորէն շնորհեսցի ամենեցունց քրիստոնէութիւնդ» : Եւ այսպէս խորամանկութեամբ հանէին զբազումս ի սուրբ միաբանութենէն, ածէին եւ խառնէին ի գունդս ուրացողացն :

Եւ ժողովեաց զամենայն գայթակղութիւն, եւ արար գունդ զօրաց բազմաց. գրեաց եւ եցոյց զբազումս ինոցանէ յականէ յանուանէ մեծ հազարապետին, եւ զիւր քաջութիւն արութեանն, մեծապէս պարծելով՝ որպէս աշակերտեաց ի մուրութիւն խաբէութեան, եւ բաժանեալս եւ երկցեղս երեւեցոյց զզօրսն Հայոց :

Եւ իբրեւ այս ամենայն չարիք յաջողեցան նմա, քակեաց եւ զմիաբանութիւն աշխարհին Վրաց ի Հայոց, եւ Աղուանիցն ոչ ետ յառաջ խաղալ. եւ զաշխարհն Աղձնեաց բոտ նմին իսկ օրինակի յետս կալաւ : Գրեաց հրովարտակ եւ աշխարհին Յունաց, ցուցանելով նոցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, առ այր մի, որոյ Վասակ անուն էր, յայնց Մա-

միկոնենից, որ կան իծառայութեան Յու-
նաց: Եւ իթշուառութեան ժամանակին
այրն այն սպարապետ էր ստորին Հայոց,
եւ հաւատարիմ զօրացն Հռուվմոց իսահ-
մանին Պարսից, եւ արտաքոյ էր օրինա-
ցըն Աստուծոյ գործովք իւրովք: Եգիտ
այս Վասակ զայն Վասակ իւր գործակից
իմեծամեծ չարիսն՝ զոր միաբանեցին եր-
կոքեանն:

Գրէր նա եւ ցուցանէր հանապազորդ,
իբր թէ ամենայն Հայք զկնի իւր միա-
բանեցին. եւ զնոյն գիր մեծաւ զգու-
շութեամբ ներքին Վասակն տայր տա-
նել իթագաւորանիստ քաղաքն կայսեր.
մինչեւ զսուրբ եպիսկոպոսացն զմիտս
եւս ուժացոյց ինոցանէ, եւ զամենայն
զօրսն Յունաց յերկբայս արար յուխտէն:

Մանաւանդ զի իձեռն սուտ քահանայ-
իցն պատրէր եւ խաբէր իբրեւ ճշմա-
րիտ մարդովք. աւետարան հանդերձ
խաչիւ տայր տանել, եւ զիւր զամենայն
սատանայական ստութիւնն նոքօք ծած-
կէր: Դնէր զինքն յաստուածպաշտու-
թեան կարգի, եւ զամենայն կողմ ուրա-
ցելոցն. առաւել զինքն հաւաստէր հաս-

տատուն քան զամենայն զօրսն Հայոց . երդնոյր եւ Հաստատէր , եւս եւ զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր :

Այն էին եւ կամք Յոճնաց աշխարհին , լսել զայն ախորժութեամբ . այլ իձեռն նորա առաւել եւս ինոյն յեղեալ տապալեցան :

Սոյնպէս առնէր եւ ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին , իՏմորիսն եւ իԿորդիսն , յԱրցախ եւ յԱղուանսն , ի Աիրս եւ յաշխարհն Խաղտեաց . յղէր պնդէր՝ զի ասպնջականութեան ոք արժանի մի արասցէ :

Եւ ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել եւս ժամանակն երբեր նմա զյաջողութիւն իրացն . զի ամենեւին արտաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ զնդին Հայոց , բաց յայնց Հոնաց՝ որոց բանս եղեալ էր : Սակայն եւ վասն նոցա կուտեաց ըզբազում այրուծին Արեաց , արդեւ եւ վակեաց զգրունս ելի նոցա . քանզի ոչ տայր գազար ամենեւին թագաւորին Պարսից , այլ յղէր եւ կոչէր զգունդս բազումս իպահակն ձորայ , եւ զԱրաց աշ-

խարհին բովանդակ գումարէր, զգօրսն
 Լինաց եւ զձղբաց, եւ զՎասն, զԳաւն
 եւ զԳիղուարն եւ զԽրսանն եւ զՀեճմատա-
 կրն, զՓասխն եւ զՓոսխն եւ զՓիւքուան
 եւ զամենայն զօրսն Թաւասպարանն, ըզ-
 լեռնայինն եւ զգաշտայինն, եւ զամե-
 նայն ամրակողմն լերանցն: Էր զոր կա-
 րասեալ, մեծաւ պարգեւօք եւ առատա-
 ձեռն բաշխելով զգանձսն արքունի, եւ
 էր զոր հրամանաւ Թագաւորին սաս-
 տիւ տագնասէր:

Չայս ամենայն իբրեւ արար եւ կատա-
 րեաց ըստ հրամանի Թագաւորին, օր
 ըստ օրէ գրէր եւ ցուցանէր մեծ հազա-
 րասպետին Պարսից, որ ղօղեալ եւ Թա-
 քուցեալ էր իքաղաքն Փայտակարան:
 Համարձակեցաւ այնուհետեւ եւ նա ցու-
 ցանել զինքն բազում ազգաց. էր որոց
 ահարկանէր, եւ էր որոց սիրով պար-
 դեւս բաշխէր: Կոչէր առ ինքն զՎասակ,
 եւ որք ընդ նմա իշխանքն ամենեքեան.
 բազում պարգեւս շնորհէր նոցա յար-
 քունուստ, եւ զօրացն որ ինորա բանի
 էին: Տարեալ էր զառաջեալ եւ զուրա-
 ցեալ երիցունսն. ցուցանէր, հաստա-

տէր եւ յայտ առնէր, եթէ սոքօք որսացայց զնոսա՝ քակտել իմիաբան ուխտէն: Իսկ հազարապետն իբրեւ զայն լսէր՝ յոյժ շնորհակալ լինէր երիցանցն, եւ յոյս առաջի դնէր նոցա. «Եթէ լիցի մեր յաղթութիւն՝ զայլոց քահանայից կեանս գոցա շնորհեցից, եւ զմեժ վաստակ գոցա ցուցից թագաւորին»:

Եւ այսպէս շարժեաց եւ շիտթեաց զաշխարհն Հայոց, մինչեւ զբազում եղբարս հարազատս քակեաց իմիմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր եւ զորդի, եւ իմէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն:

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբորորդիք երկու էին նորա խուրբ ուխտին առաքինութեան. գրեաց եւ եցոյց վասն նոցա յարքունիս, եւ էառ իշխանութիւն իվերայ կենաց նոցա, մերժեաց եւ եհան զնոսա յաշխարհէն, զի մի այլ դարձցին անդրէն: Հալածեաց եւ փախոյց զամենայն միայնակեացս աշխարհին, ոյք հայհոյէին զանդարձ սոմբարըշտութիւն նորա: Սրար եւ կատարեաց զամենայն չարիսն ընդդէմ ճշմարտութեանն. եւ զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն

հեթանոսքն՝ իմացուցանէրնոցա, եւ վասրն ուխտին քրիստոնէութեան՝ եթէ որպէս հնարիւք կարասցէ բառնալ յաշխարհէն Հայոց:

Չայս ամենայն չարիս իբրեւ ետես ի նմա Միհրնետրոսէհ, քան յանձն իւր՝ առաւել ինա էր յուսացեալ: Հարցանէր եւ ստուգէր՝ թէ քանի՛ այր կայ ի Հայոց աշխարհին իգնդին վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն: Իբրեւ լուաւ ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զվաթսուն հազար են, խնդրէր եւս տեղեկութիւն վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան, եւ կամ քանի՛ այն ոք իցեն որ սպառազէնքն իցեն, եւ կամ քանի՛ այն ոք իցեն որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք իցեն. սոյնպէս եւ վասն վահանաւոր հետեւակացն:

Եւ իբրեւ լուաւ զթիւ համարոյ բազմութեանն, առաւել եւս փութացաւ ուսանել՝ թէ քանի՛ք իցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն, զի երիս ընդ միոյ պատրաստեացէ առ մի մի ինոցանէ. թող զայլ ամենայն: Այլ եւ դրօշից անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր ինմանէ.

եւ թէ քանի գունդ զզօրսն բաժանիցեն,
 եւ ո՞ր ոք ինոցանէ սաղարք լինիցին, եւ
 ո՞ր զօրագլուխ յորմէ կողմանէ յուզմ
 մտանիցէ, եւ զինչ անուանք իւրաքան-
 չիւր համհարզացն իցեն, եւ քանի փողա-
 հարք իմէջ գնդին ձայնիցեն: Ղակիշ գոր-
 ծիցեն արդեւք, եթէ արձակ բանակես-
 ցեն. ճակատ առ ճակատ գործիցեն, ե-
 թէ համագունդ ընդ մի տեղի դրդիցեն:
 Ո՞ր ոք ինոցանէ յերկբայս կայցէ, եւ կամ
 ո՞ր ոք ինոցանէ զանձն իմահ գնելով գուն
 գործիցէ:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն տեղեկացաւ
 ինմանէ, կոչէր զամենայն զօրագլխեա-
 նըն, պատուէր հրամանի տայր ամենե-
 ցուն յանդիման նորա, զի խրատու նորա
 լուիցեն ամենեքեան: Եւ զամենայն զօր-
 որն զօրագլխօքն հանդերձ յանձն առնէր
 առն: միում յաւագացն՝ որում անուն էր
 Մուշկան Նիսալաուրո:

Եւ ինքն խաղայր անդէն գնայր յեր-
 կիրն արեւելից. եւ յանդիման եղեալ մե-
 ծի թագաւորին, պատմէր զամենայն ան-
 ցըս իրացն, զիւր հնարաւոր իմաստու-
 թիւնն եւ զ՛լասակայ խաբեբայ պատ-

րանս հայթայթանացն. որպէս զառա-
ջինն զիւր զամբարշտութիւնն կամեցաւ
ծածկել այնու՝ զի քակեալ երկպառա-
կեաց զգունդն Հայոց :

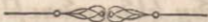
Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն թագա-
ւորն իբերանոյ մեծ հազարապետին ,
դառնացաւ յանձն իւր , եւ ասէ անսուտ
երդմամբ. « Եթէ ապրեսցի անօրէնն այն
իմեծ պատերազմէն , մեծաւ անարդանօք
տամ ըմպել նմա զբաժակն դառնութեան
մահու » :

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՅՅ

ԵՏ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր . եւ այնպէս աներկեւզս առնէ ըզմարդիկ ; իբրեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց : Որպէս անդատին իսկզբանէ է տեսանել զբազումս բազում անդամ ի բազում տեղիս : Մարդիկ , որ սիրովն Աստուծոյ իբրեւ զինու վառեալք էին , ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրեւ զանարի , դուրով վատասիրտք , կամ ի մահ անձանց , կամ յափշտակութիւն ընչից , կամ իխողխողումն սիրելեաց , կամ իգերութիւն ընտանեաց , ելանել իհայրենի երկրէն եւ անկանել իստրկութիւն յօտարութեան . առ ոչինչ համարեցան

զայս ամենայն անցս չարչարանացն. այլ միայն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ, զի ի նմանէ միայն մի գերի ելցեն. եւ ամենայն երեւելի մեծութեանս զնա բաւական համարեցան՝ ընտրեալ իմիտս իւրեանց: Եւ զուրացութիւնն մեռելութիւն վարկանէին, եւ զմահ վասն Աստուծոյ՝ անանց կենդանութիւն, եւ ծառայել յերկրի՝ ազատութիւն կենաց իւրեանց, եւ ընկենուլ զանձինս յօտարութիւն՝ ընդ Աստուծոյ գիւտից:

Որպէս յայսմ ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ եւ աշխարհս Հայոց:

Քանզի իբրեւ ետես մեծն Վարդան զերկապառակութիւն աշխարհին իւրոյ, ոչ ինչ թերահաւատութեամբ զանգիտեաց: Թէպէտ եւ ստուգեալ գիտաց ըզբազմաց այլոց եւս զերկմտութիւն՝ որ գեռ եւս ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջալերեցաւ յանձն իւր եւ քաջալերեաց զլօրսն իւր. քանզի ինքն իսկ բռնացեալ ունէր զթագաւորանիստ տեղիսն միաբանութեամբ նախարարացն,

որ ոչ քակեցան իսուրբ ուխտէն : Հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք, փոխանակ յետս կացելոցն որ ելին զհետ իշխանին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս իտեղի նոցա մատուցանէր, եւ զիւրաքան չիւր զօրս տայր նոցա, զի գեռեւս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն :

Եւ փութով ամենեքեան իտեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք եւ ամենայն պատրաստութեամբ, նոքա եւ որ բունքն հաստատուն կացեալ էին իտեղևոջն .

Ներշապուհ Արծրունի,

Եւ Խորէն Խորխոռունի,

Եւ ինքն Սպարապետն,

Եւ Արտակ Պալունի,

Եւ Վահան Ամատունի,

Եւ գունդն Վահեւունեաց,

Եւ Թաթուլ Դիմաքսեան,

Եւ Արշալիր Արշարունի,

Եւ Շմաւոն Սնձաւացի,

Եւ Տաճատ Գնթունի,

Եւ Ատոմ Գնունի,

Եւ Խոսրով Գաբեղեան,

Եւ Կարէն Սահառունի,
 Եւ Հմայեակ Դիմաքսեան,
 Եւ մեւս եւս այլ Դիմաքսեան՝ Գազրիկ,
 Եւ Ներսէ՛հ Քաջբերունի,
 Եւ Փարսման Մանդակունի,
 Եւ Արսէն Ընձայացի,
 Եւ Այրուկ Սլկունի,
 Եւ Վրէն Տաշրացի,
 Եւ Ապրսամ՝ Արծրունեացն,
 Եւ Շահ խոռապեան արքունի,
 Եւ Խուրս Սրուանձտեաց,
 Եւ Քողեանքն եւ Ակէացիքն եւ Տըր-
 պատունիքն, եւ զօրքն Ռըշտունեաց, եւ
 ամենայն գործակալքն արքունի իւրա-
 քան չիւր զօրօքն հանդերձ:

Սոքա ամենեքեան համագունդք հա-
 սանէին իգործ պատերազմին իդաշտն
 Արտազու, եւ լինէր հանդէս համարուն
 վաթսուն եւ վեց հազար այր ընդ հե-
 ծեալ եւ ընդ հետեւակ:

Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ եւ
 Ղեւոնդ երէց, եւ բազում եւ այլ քահա-
 նայք, եւ եւս բազմագոյն պաշտօնեայք:
 Քանզի ոչ ինչ զանգիտեցին եւ նոքա
 գալ ընդ նոսին իգործ պատերազմին. զի

ոչ եթէ մարմնական համարէին զկուիւն, այլ հողեւոր առաքինութեան. ցանկային մահակից լինել քաջ նահատակացն:

Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ զօրսն եւ ասէ.

«Ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ, եւ ձեր ընդ իս. է ուրեք զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն, եւ է ուրեք զի նոքա մեզ յաղթեցին. եւ բազում այն է որ յաղթող գտեալ եմք եւ ոչ յաղթեալք: Եւ միանգամայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք. քանզի հրամանաւ անցաւոր թագաւորին մարտընչէաք: Որ փախչէր՝ վատանուն յաշխարհի երեւէր, եւ անողորմ մահ ինըմանէ գտանէր. իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր՝ քաջ անուն ազգի ժառանգէր, եւ պարգեւս մեծամեծս յանցաւոր եւ իմահկանացու թագաւորէն ընդունէր: Եւ մեք իոք աւասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս եւ ըսպիս բազումս. եւ բազում այն քաջութիւն իցէ, վասն որոյ առեալ իցէ եւ պարգեւս մեծամեծս: Անարգ եւ անօ-

գուտ զքաջութիւնսն համարիմ, եւ առ
ոչինչ զպարգեւսն զբազումս. վասն զի
ամենեքեան խափանելոց են:

«Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հը-
րամանատուին զայն արութիւնս կատա-
րէաք, որչափ եւս առաւել վասն անմահ
թագաւորին մերոյ, որ տէրն է կենդա-
նեաց եւ մեռելոց, եւ դատելոց է զամե-
նայն մարդ ըստ գործոց իւրոց: Ապաքէն
եթէ կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծե-
րացայց, սակայն ելանելոց եմք իմարմնոյ
ատտի, զի մտցուք առ Աստուած կենդա-
նի, որ ոչ եւս ելանիցեմք ինմանէ:

«Արդ աղաչեմ զձեզ, սիւ քաջ նիզա-
կակիցք իմ. մանաւանդ զի բազումք ի
ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արու-
թեամբ, եւ գահու իվեր ըստ հայրենի
պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք
եւ յօժարութեամբ առաջնորդ եւ զօ-
րագլուխ ձեզ կացուցէք, հեշտ եւ բաղ-
ձալի թուեսցին բանք իմ իլսելիս մե-
ծամեծաց եւ իսիրոնց: Մի երկուցեալ
զանգիտեսցուք իբազմութենէ հեթա-
նոսացն, եւ մի յահագին սրոյ առն մահ-
կանացուի զթիկունս դարձուցուք. զի

Եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն իձեռս մեր, սատակեսցուք զզօրութիւն նոցա, զի բարձրացի կողմն ճշմարտութեան. եւ եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրբաբաշխ. բայց միայն յարութիւնս քաջութեան՝ վատութիւն մի խառնեսցուք:

«Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ եւ զոմանց իձէնջ, իժամանակին՝ զի զանօրէնն իշխան խաբեցաք, պատրեցաք իբրեւ զմանուկ մի տղայ անպիտան. իբր այն եթէ իվերինն երեսօ զկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք. բայց իծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս անքակ կացեալ եմք ինմանէ: Զոր եւ դուք ինքնին իսկ գիտէք, վասն սիրելեաց մերոց որ իմեծի նեղութեան էին՝ հնարս խընդբէաք վասն յանդորր հանելոյ. զի նոքօք հանդերձ մարտ եղեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածատուր օրինացն: Եւ իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր սիրոյ զԱս-

եւ երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար: եւ զի այս պարգեւք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի իբարերար Տեառնէն, եւ մեզ այս ոչ եթէ յարդար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգեւատրւէն. որպէս եւ ասէ իսկ իսուրբ կտակարանին. «Ուր առաւել եղեն մեզքն, անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ»:

«Եւ մեզ կարիքաջ իդէպ ելանէ հրաման պատասխանուոյս այսորիկ. որպէս եւ առաւելապէս երեւեցաք մարդկան ամբարշտեալք, կրկին առաւելապէս երեւեցուք արդարացեալք մարդկան եւ հրեշտակաց եւ Հօրն ամենեցուն: Ի որ օր լուան ապաքէն զմէնջ մարդիկ իդործ ամբարշտութեանն, արտատուս բազում հեղան իսուրբ եկեղեցւոջն, եւ եւս բազմագոյն իմէջ սիրելեացն մերոց: Նա եւ ընկերք մեր սրով սրտմտեալ սպառնային մեզ, եւ մահ գառնութեան իվերայ հասուցանել կամէին. եւ ծառայքն մեր սարտուցեալ վախչէին իմէնջ: Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին

տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբա իբե-
րան առեալ անդադար աշխարէին զմեզ,
եւ անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բա-
զումն խօսէին զմէնջ: Եւ որ մեծն քան
զամենայն ասացից. ոչ միայն մարդիկ
յերկրի՝ այլ եւ հրեշտակք յերկինս զե-
րեսս իւրեանց դարձուցին իմէնջ, զի մի
տխուր դիմօք հայեացին իմեզ:

«Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զա-
մենայն զկեղտ անուն իմէնջ իբաց բարձ-
ցուք: Յայնժամ իբրեւ զթախճեալ սը-
գաւոր՝ յողի եւ մարմին էաք տրտմեալք,
այսօր զուարթացեալ եւ զգաստացեալք
յերկոսեան առ հասարակ եմք լրջա-
ցեալք. քանզի եւ զՏէրն բարերար ընդ
մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն. չէ
մեր մարդ զօրավար, այլ զօրագլուխն
ամենայն մարտիրոսաց: Երկեւլ՝ թերա-
հաւատութեան է նշանակ. զթերահա-
ւատութիւն մեք իմէնջ վաղ մերժեցաք,
ընդ նմին եւ երկեւղն փախիցէ իմտաց
եւ իխորհրդոց մերոց»:

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն
խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն.

դարձեալ եւ զմի մի ինոցանէ քաջալե-
 րէր իծածուկ եւ սրտասլնդէր, եւ զամե-
 նայն պակասութիւն աղքատութեան լը-
 նոյր: Որոյ ոչ ինչ գոյր զօրականին՝
 յանձնէ եւ յընկերաց մատուցանէր. ս-
 րոյ զէն չէր՝ զէն պատրաստէր. եւ ո-
 րում հանդերձ պիտոյ էր՝ հանդերձ ըզ-
 զեցուցանէր, եւ որում երիվար՝ երի-
 վար տայր: Եւ առատ ռոճկօք ուրախ
 առնէր զամենեսեան, եւ զուարթագին
 զինքն ցուցանէր ամենեցուն: Եւ ըստ
 պատերազմական կարգին՝ զքաջ արանց
 զյիշատակարանս հանապազ երկրորդէր
 առաջի նոցա. զի եւ ինքն իսկ տեղեակ
 էր իմանկութենէ իւրմէ սուրբ կտակա-
 րանաց: Զոր եւ իձեռն առեալ զքաջ նը-
 կարագիրն Մակաբայեցւոց ընթեռնոյր
 իլսելիս ամենեցուն, եւ յորդառատ բա-
 նիւք զելս իրացն իմացուցանէր նոցա,
 որպէս մարտուցեալ էր իւրեւցան ի գե-
 աստուածատուր օրինացն ընդդէմ թա-
 գաւորին Մնատիոքացւոց: Զի թէպէտ եւ
 ինմին կատարեցան մահուամբ, սակայն
 անուն քաջութեան եկաց մինչեւ ցայսօր
 ժամանակի, ոչ միայն յերկրի՝ այլ եւ

անմոռաց յերկինս : նա եւ զայն յուշ առնէր զօրականին, որպէս ազգատոհմն Մատաթեայ քակտեալ բաժանեցան իմիռութենէ նորա, դարձան իհրաման թագաւորին, շինեցին մեհեանս, մատուցին զոհս պղծութեան, խոտորեցան յՍատուծոյ, եւ ընկալան զպատիժս պատուհասի մահուան իսուրբ միաբանելոցն : Իսկ Մատաթի եւ որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլացան, այլ եւս առաւելապէս պնդեցան, եւ ձեռնամուխ եղեն ի գործ սլատերազմին բազում ժամանակս : Զայս ասէր, եւ անդէն իդաշտին զտեղի առեալ՝ զզօրսն զետեղէր, եւ յամենայն կողմանց տակաւ զայրուծին կազմէր :

Իսկ յետ ոչ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր գայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն. եւ եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց իշեր եւ ի Զարեանդ գաւառ : Եւ անդէն զտեղի առեալ նորա իգաւառին՝ բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր ի բրեւ զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ : Գունդ բազում հատանէր ի զօրաց նորա,

ատարտակաւ արշաւէր ; յաւարի առ-
նուլ կամէր զգաւառս բազումն :

Ջայն իբրեւ լուան զօրքն Հայոց, սե-
պուհ մի յազգէն Սմատունեաց՝ Սուան-
ձար անուն, ընտրեցին յամենայն զօրա-
կանէն լի իմաստութեամբ եւ քաջու-
թեամբ : Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք
երկու, հար սատակեաց զբազմութիւն
գնդին, եւ զմնացեալսն ինոցանէ անդ-
րէն փախստական իբանակն արկանէր :
Եւ ինքն ողջանգամ այսրէն դառնայր ;
Եւ լինէր տօն ուրախութեան մեծ յա-
ւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց :

Գարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վա-
սակ անդրէն իհնարս հայթայթանաց
մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեա-
նրն իւրոյ. շրջեցաւ իձեռն սուտ երի-
ցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նո-
քօք հրամանաւ արքունի իպատգամաւո-
րութիւն խօսէր, եւ երդմամբ հաստա-
տէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունել :

Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝
ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակտել ;
մանաւանդ զսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն,
որ ոչ էր հեռացեալ իզօրականէն :

Որպէս երանելի երէցն Գեւորդ Տրաման առեալ իսուրբ ընկերացն՝ իմեծէն Յովսէփայ եւ յամենայն մեծամեծացն, ի քահանայիցն եւ ի զօրագլխացն, եբաց զբերան իւր եւ ասէ բարձր բառբառով առաջի հրեշտակացն.

«Յիշեցէք ամենեքեան զհարսն զառաջինս, որ յառաջ քան զԺագումն Որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս:

«Քանզի իբրեւ մերժեաց եւ ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղւոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ իկամս ազատութեան մերոյ գործեցաք զանարժանս, եւ զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք ի վերայ մեր իցասումն բարկութեան, եւ զողորմած դատաւորն յուզեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս. մինչեւ հրաման տուեալ երկնային ծովուն հեղուլ ի վերայ ցամաքիս, եւ հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառակսն գործեցին: Վերինք եւ ներքինք եզեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարե-

խօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց :

« Ապաքէն արդարն նոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսրտմտութիւն բարկութեան տերունեան ցասմանն, եւ եղեւ սկիզբն առաջարկութեան առ աճումն բազմութեան մարդկային ազգիս : Դարձեալ եւ Աբրահամ իփորձութեանն իւրում գլտաւ առաքինի, եւ զընկալեալ պարգեւսն յԱստուծոյ՝ ինքեան ձեռօք փոխանդրէն նմին մատուցանէր. վասն այսորիկ եւ յառակս ընկալաւ զնա Աստուած, զի ինմա տպաւորեալ տեսանէր զաներեւոյթ գալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, եւ զըմբռնումն անըմբռնելոյն եւ զզենումըն անմահին, որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւն մահու : Եւ եթէ մահուամբ մահ մեռանի, մի երկիցուք մահակիցք լինել Քրիստոսի. զի ընդ որում մեք մեռանիմք, ընդ նմին եւ կենդանանամք :

« Յիշեցէք, առաքինիք, զմեծն Մովսէս, որ մինչեւ հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ սուրբ նահատակութեանն իտիս տղայութեանն երեւէր նը-

մա . եւ տուն թագաւորին Եգիպտացւոց
 իծառայութիւն մտանէր նմա , եւ ակա-
 մայ դայեկութեամբ սնուցանէր զնա .
 եւ իժամ փրկելոյ զժողովուրդն ինե-
 ղութենէն՝ միջնորդ եղել երկնի եւ
 երկրի , միանգամայն եւ աստուած ա-
 նուանեցաւ իվերայ Եգիպտացւոցն : Քան-
 զի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրա-
 ցեալ՝ անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յե-
 գիպտացւոցն . իսկ ուր աստուածային
 յայտնութիւնն իվերայ նորա լինէր , ի
 ձեռն գաւազանին գործէր զմեծամեծ
 սքանչելիսն : Եւ վասն սուրբ նախանձուն
 զոր ունէր՝ եհար զԵգիպտացին եւ ըն-
 դաւաղեաց . վասն որոյ զմեծ անուն գը-
 նէր նմա , եւ առաջնորդ ժողովրդեանն
 զնա կացուցանէր : Եւ բազում այն է՝ որ
 հեղմամբ արեամբն արդարացաւ , եւ ա-
 նուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգա-
 րէս . ոչ միայն զարտաքին թշնամիսն
 կոտորելով , այլ եւ զազգատոհմն՝ որ փո-
 խանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յա-
 նապատին :

«Եւ եթէ նա իհեռուստ այնպիսի վը-
 րէժ խնդրէր գալստեան Որդւոյն Աս-

տուժոյ, մեք որ ականատեսք եղաք, եւ մեծապէս վայելեցաք յերկնաւոր պարգեւան շնորհաց նորա, եւս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ ճըմարտութեանս: Որ եղ մահուամբ զանձըն իւր իվերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց զմեզ յանհնարին դատասպարտութենէն, դիցուք եւ մեք զանձինս մեր մահուամբ իվերայ անմահ զօրութեանն, զի մի նուազք քան զվրէժխնդիրսն առաջինս գտանիցիմք:

«Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհէզ, որ սպանմամբ եբարձ զպղծութիւնն ի ժամ պատերազմին, եւ ազգէ յազգ երդմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն: Մի մոռանայք եւ զսուրբ մարգարէն զեղիաս, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել իկռապաշտութիւնն Ա. քաբու. եւ արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարեւրսն ինքեան ձեռօք սատակեաց, եւ զերկուս յիսուսն անշէջ հրոյն մատուցանէր լուցկիս. եւ զաստուածային վրէժն ինդրելով՝ անըմբռնելի եւ ահագին կառօքն յերկրէ իյերկինս վերացաւ: Դուք՝ եւս մեծի մասին վիճակի հասեալ էք. զի ոչ

եւս կառք առաքին ձեզ իվերացումն ,
այլ ինքնին Տէրն կառաց եւ երիվարաց
հզօր զօրութեամբ եւ սրբովք հրեշտա-
կօք ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքան-
չիւր թեւս բուսուցանէ . զի նորա ուղե-
կիցք լինիցիք եւ նմին քաղաքակիցք :

«Եւ այլ զի՛նչ եւս երկրորդեցից առա-
ջի ձերոյ քաջ նահատակութեանդ . զի
քան զիս տեղեկագոյնք եւ հմուտք էք
սուրբ կտակարանացն : Իաւիթ իմանկու-
թեան ժամանակին քարիւ կործանեաց
զմեծ բլուրն մսեղէն , եւ ոչ ինչ զանդի-
տեաց յահագին սրոյ հսկային . ցրուեաց
զգունդս այլազգեացն , եւ ապրեցոյց ըզ-
զօրսն իմահուանէ , եւ զժողովուրդսն ի
գերութենէ . եւ եղեւ անդրանիկ թա-
գաւորացն Իսրայելի , եւ անուանեցաւ
հայր Որդւոյն Աստուծոյ : Նա անուանե-
ցաւ առ իպէտս ժամանակին , եւ դուք
ճշմարիտ ծնեալք իսուրբ Հոգւոյն՝ որ-
դիք էք Աստուծոյ եւ ժառանգակիցք
Քրիստոսի : Մի ոք զձեր բաժինն իձէնջ
հատանիցէ , եւ զձեզ օտարախորթս ա-
րարեալ՝ տարաբաժին հանիցէ :

«Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զա-

առաջինս Իսրայելի, զՅեսուս, զԳեղէտիւն, զԵփթայեա եւ զայլս ամենեսեան, որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զգօրսն հեթանոսաց, եւ սրբեցին զերկիրն իպիղծ կռապաշտութենէն: Եւ վասն հաստատուն արդարագործութեանն՝ որ ոչ ինչ երկմտեցին իխորհուրդքս իւրեանց, արեգակն եւ լուսին առանց ականջաց լուան եւ կատարեցին զբան հրամանի նոցա. ծով եւ գետք ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան: Եւ բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին Երիքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցան իվրէժխնդրութիւն օրինացն արդարութեան: Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոց քաջութիւնս կատարեցին իդարս իւրաքանչիւր, գովեցան իմարդկանէ եւ արդարացան յԱստուծոյ:

«Ապաքէն նոյն Տէր է իսկզբանէ եւ մինչեւ ցայսօր եւ առ յապա, եւ յաւիտենից յաւիտեանս, եւ անդր քան զամենայն յաւիտեանս: Ոչ նորոգի, զի ոչ հրնանայ. ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ. ոչ փոփոխի անյեղեղուկ բնութիւնն Աս-

տուճոյ. որպէս եւ ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն. «Ես եմ, ես եմ, ես նոյն եմ իսկզբանէ մինչեւ յաւիտեան. ոչ տամ զփառս իմ այլում, եւ ոչ զքաջութիւնս իմ դրօշելոց» :

«Զայս գիտելով, եղբարք, մի թուրութեամբ լքանիցիմք, այլ սնդութեամբ սրտիւ եւ հաստատուն հաւատովք կամակար յարձակեսցուք իվերայ թշնամեացն՝ որ յարուցեալ գան իվերայ մեր : Մեր յոյսն մեզ կրկին երեւի. եթէ մեռանիմք՝ կեանք, եւ եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ նոյն կեանք առաջի կան : Յիշեսցուք զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ «Փոխանակ ուրախութեան որնմա առաջի կայր՝ յանձն էառ զհամբերութիւն մահու, եւ մահու խաչի. վասն այսորիկ եւ Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, եւ ետ նմանուն՝ որ իվեր է քան զամենայն անուն. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց եւ երկրաւորաց եւ սանդարամետականաց» :

«Եւ քանզի որ ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ Որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն աչօք տեսանէ զաներեւոյթ յստակ լոյսն

ճառագայթից իմանալի արեգական, որ յամենայն ժամ եւ յամենայն օր գեր ի վերոյ ծագեալ երեւի ամենեցուն. եւ սրբատեսիլ եւ սրբահայեացս անպղտոր յստակութեամբ ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, եւ թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տեսիլն մերձեցուցանէ, եւ կորովութեամբ կշռէ զերկրագութիւն զերից հասուածոցն միաւոր զօրութեան: Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանսն ոտնփոխ եղեալ իցէ, եւ բարձրութեամբ յարքունիսն հասեալ, եւ զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն եւ զանտրտմական մխիթարութիւնն:

«Մի, տեարք իմ պատուականք, մի յետ այսչափ իբարձունս վերանալոյ՝ այսրէն յերկիր անկեալ թաւալիցիմք, այլ տեղի առեալ անդրէն իբարձրութեանն հաստատեսցուք: Թէպէտ եւ հայեսցուք ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսալի ամենայն ասպականութեամբ եւ անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զինչ աղէտք տարակուսի են որ ոչ գործին

յերկրային ախտաբերո . Թշուառու-
 թիւնք աղքատաց եւ անթիւ չարչարանք
 նոցուն, աղցաւոր ծանրութիւնք հար-
 կահանաց, զզուանք եւ կուխանք իբռնա-
 ւոր ընկերակցաց, քաղց եւ ծարաւ ըսա
 կարօտութեան ընութեանս : Սառնամա-
 նիք ձմերայնոյ եւ խորշակք ամարայ-
 նոյ, հիւանդութիւնք տարածամք եւ
 ախտք մահաբերք հանապազ տանջեն ըզ-
 մարդիկ . երկեւղ արտաքնոց, արհաւիրք
 իներքնոց անդադար իվերայ հասանեն .
 ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն,
 եւ ոչ գտանեն . եւ բազումք են որ փո-
 րեն եւ խնդրեն, եւ խնդալից լինին յոր-
 ժամ գտանեն : Իսկ որ թուին մեզ եթէ
 յաջողեալ իցեն իմեծութեան եւ փափ-
 կանան ուրախութեամբ իպակասելիկեա-
 նրս, մեծամտեալ հպարտանան յանցա-
 ւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են որ
 կուրացեալ են իճշմարիտ կենացն : Իսկ
 արդ զինչ այն չարիք իցեն որ ինոսա
 ոչ գործիցին . ընդ մեծութիւն խառ-
 նեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքա-
 տաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն գէճ
 պղծութիւն : Յորս վայելենն՝ անընտրու-

Թեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրեւ Աստուծոյ մատուցանեն, մտլորեալք իճշմարիտ կենացն :

«Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհս՝ արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. եւ զոր նոքայն պաշտեն եւ պատուեն՝ ապաքէն իսմին նիւթոց է մասն. իսկ արդ մասունքն մասանց կան իծառայութիւն : Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ եւ ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին : Նա եւ իմասանց անտի՛ պարտ է թէ եւ ընտրութիւնք երեւեսցին. իսկ արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենեցուն, եւ որ գիտեն իմանալ՝ նա է ընտիր իմասանցն : Ապա թէ այդ այդպէս է, քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց որում՝ երկիր պագանեն՝ երկրրպագութն են առաւելեալք քան զանբան տարերսն՝ որոց չարաչար կան ի ծառայութեան. եւ զէն Աստուած որ ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն, այլ արարածոց տանին երկրպագութիւն. որոց մեղաց չիք քաւութիւն յարդար տենին :

«Օն անդր իբաց թողցուք զխաւարայ-

ին խորհուրդս մոլորելոցն. եղկելիս եւ ուղորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեսցուք. մանաւանդ զի կամօք են կուրացեալք եւ ոչ իհարկէ, եւ ոչ երբէք գտցեն զճանապարհն ճշմարտութեան: Այլ մեր բացահայեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի պատահեսցէ մեզ խաւարն արտաքին: Զի ոյք էին ի խաւարի, եկն առ նոսա լոյսն ճշմարիտ. կուրացեալք վրիպեցան իկենացն: Իսկ որք ընկալայքդ հաւատովք՝ որդիք էք եւ ոչ օտարախորթք, սիրելիք եւ ոչ թշնամիք, բաժանորդք եւ ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին:

«Անդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ. աստ քաջութեամբ նահատակեցաւ, եւ զնոյն ուսոյց ամենայն նիզակակից գործակցաց իւրոց Առաքելոց. ընդ որս եւ դուք էք այսօր կրկին երեւեալ, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներեւոյթ թշնամւոյն, պատենազէն զրահիւք դէմ՝ ընդ դէմ ընկերակից սատանայական գործոյն: Եւ եթէ այսպէս եւ եթէ այնպէս, զերկօսեան կողմանսն իպարտութիւն մատնէք, որպէս եւ Տէրն ինքնին

արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ,
այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ
նահատակ առաքինու թեանն. զախոյեա-
նըն ընկէց, զպատերազմն եհար, զթըշ-
նամիսն ցրուեաց, զաւարն ժողովեաց, ըզ-
գերիսն դարձոյց, զպարգեւսն բաշխեաց
ամենայն սիրելեաց իւրոց իձեռն իւրա-
քան չիւր առաքինու թեանց:

« Գիտէք դուք ամենեքեան. յառաջ
ժամանակաւ հասեալ ձեր իգործ պատե-
րազմի, թէպէտ եւ էր ձեր սովորու-
թիւն՝ քահանայից հանապազորդել իմէջ
բանակիս, իժամ ճակատուցն յանձնեալ
ձեզ ինոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղւոջ
ուրեք թողուիք զնոսա. իսկ այսօր եպիս-
կոպոսք եւ երիցունք եւ սարկաւագունք,
սաղմոսերգողք եւ գրակարդացք իւրա-
քան չիւր կարգեալ կանոնաւ՝ իբր վա-
ռեալք զինու եւ պատրաստեալք իպա-
տերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հար-
կանել զթշնամիսն ճշմարտութեան: Եւ
եթէ մեռանել եւս հասանէ ինոցանէ,
սակայն եւ յայնմանէ ոչ են զանգիտե-
լոց. քանզի լաւագոյն զմեռանելն կամին
քան զմեռուցանելն:

« Որպէս զի կրկին աչս ստացեալ ունիցին . հաւատոյ աչօք զքարկոծանս մարգարէիցն տեսանեն, եւ մարմնոյ աչօք ըզքաջութիւն ձերոյ նահատակութեանդ : Մանաւանդ թէ իձեզ զերկոսեան իսկ տեսանեմք . քանզի եւ դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ առաքելոցն եւ զըսպանմունս զամենայն քաջ մարտիրոսացըն, որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, եւ հեղումն արեան իւրեանց եղեւ իպարծանս վերնոցն եւ ներքնոց : Արդ մինչեւ իգալուստն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանօք առաքիներացն եւ ընտրելոց նահատակաց՝ յորոց միջի եւ դուք էք հանդիսացեալ այսօր, եւ հրաւիրեալ իլուսաւորչացն ձեր սրբոց հասանել իգունդսնոցա եւ ժառանգորդս խոստացելոցն լինել անանց բարութեանց իՔրիստոսէ Յիսուսէ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս » :

Յայս վայր խօսեցաւ իգիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղեւոնդ, եւ փառատրելով կատարեաց զԱմէնն ասելով : Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուր-

դըն կատարեցին . ուղղեցին եւ աւազան ,
 եւ եթէ գոյր ոք երախայ իբազմութեան
 զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին . եւ
 ընդ առաւօտս սուրբ օրինացն հաղոր-
 դեցան , եւ այնպէս լուսազգեստ եղեն՝
 որպէս իտերունեան մեծի սուրբ զատկին :
 եւ մեծաւ զուարճութեամբ եւ յոյժ
 խնդութեամբ ազաղակեաց ամենայն
 բազմութիւն զօրացն եւ ասեն . « Հաւա-
 սարեսցէ մահ մեր ընդ մահու արդարո-
 ցըն , եւ հեղուան արեան մերոյ ընդ ա-
 րեան սուրբ մարտիրոսացն . եւ հաճեսցի
 Աստուած կամաւոր պատարագաւս , եւ
 մի տացէ զեկեղեցի իւր իճեռս հեթա-
 նոսաց » :

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՀԱՅՈՑ

Ետ այսորիկ իբրեւ ետես զօրավար զնդին Պարսից՝ եթէ հատան պատգամաւորքն իմիջոյ խաբել զնոսա, եւ բարձաւ յոյս ալրնկալութեան իւրոյ ցրուել զնոսա յանքակ միաբանութենէն, յայնմ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ եւ զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա, եւ ուսանէր ինոցանէ զհնարագիտութիւն յաղթութեան: Եւ իբրեւ հասեալ տեղեկացաւ զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կոչէր եւ ըզբազումս իզօրագլխացն՝ որ էին ընդ իւրով ձեռամբ, եւ հրամայէր ածել զա-

ուաջեալ զերամակս փղացն, եւ իգունուս գունդս զգազանսն բաժանէր, եւ առ մի մի փիղ երեք հազար սպառազէնք, թող զայլ զօրս ամենայն :

Խօսէր եւ ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ եւ ասէր. «Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր զպատուէր մեծի թագաւորին, եւ դիք առաջի զանունքաջութեան. ընտրեցէք զմահ քան զկեանս վատութեամբ: Մի մոռանայք զեւղն եւ զպրսակն եւ զուռսն եւ զառատաձեռն պարգեւսն՝ որ շնորհի ձեզ յարքունուտ: Տեարք էք իւրաքանչիւր գաւառաց, եւ ունիք իշխանութիւն բազում. գուք ձեզէն գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց, եւ զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան զփորձ առեալ ճանաչէք. գուցէ ձեր իպարտութիւն մատնեալ՝ կենդանեալ վրիպիցիք իմեծ կենացն զոր ունիցիք: Յիշեցէք զկին եւ զորդիս ձեր, յիշեցէք զսիրելի բարեկամս ձեր. գուցէ ոտնհար լինիցիք յարտաքին թշնամեացն եւ ոչբակիցք իներքին սիրելեացն» :

Նա եւ յուշ եւս առնէր նոցա զբազում

ընկերակիցս փախուցեալս, որք թէպէտ եւ իպատերազմէն ապրեցան, սրով ընկալան զվճիռ մահուն իւրեանց. ուստերք եւ դստերք եւ ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխարհիկս գրեցան, եւ ամենայն հայրենի գաւառք հատան ինոցանէ:

Զայս ասէր, եւ առաւել քան զսոյն սաստկացուցանէր զհրամանն արքունի: Կարգէր կազմէր զզօրսն ամենայն, եւ տարածանէր երկայնէր՝ զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի: Եւ իւրաքանչիւր գաղանացն յաջմէ եւ յահեկէ զերեքհազարեան սպառազէնսն պատրաստէր, եւ զընտիր ընտիր նահատակացն շուրջ զիւրեաւ գումարէր. եւ այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Մատեան իբրեւ զաշտարակ մի հզօր եւ կամ իբրեւ զբերդ մի անմատոյց: Նշանս բաշխէր, դրօշս արձակէր, եւ իճայն մեծի փողոյն պատրաստ հրամայէր լինել: Իսկ զգունդն զԱպարհացի, եւ զԿատշացն եւ զՀոնաց եւ զԳեղաց, եւ զայլս եւս ամենայն զընտիր-ընտիր զօրուն մարդիկ ի մի վայր ժողովէր, եւ հրամանս պատուի-

րանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին :

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ եւ զաւագանին հարցանէր , եւ միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխսն կարգէր այսպէս .

Զգունդն առաջին տայր իձեռն իշխանին Արծրունեաց , եւ նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց . եւ զայլն ամենայն նախարարեան համհարզս երկոցունցն , եւ զամենայն բազմութիւն գընդին թեւս աստի եւ անտի կազմէր նոցա :

Եւ զգունդն երկրորդ ասայր իձեռն Խորենայի խոռունեաց , եւ նիզակակից նրմա զԼնծայինն եւ զՆերսէհ Քաջբերունի :

Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր ի ձեռն Թաթլոյ Վանանդեցոց , եւ նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ Գնթունի , եւ զբազումս իքաջ արանց աստի եւ անտի իթեւս նոցա :

Յանձն իւր առնոյր զգունդն չորրորդ , եւ նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր եւ զհարազատ եղբայր իւր զՀամազասպեան :

Կարգէր եւ կազմէր զճակատն յորդո-

րելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին
դէմ յանդիման Սրեայց գնդին, առ ամին
Տղմուտ գետոյն:

Եւ իբրեւ այս այսոյէս պատրաստե-
ցան, երկոքեան կողմանքն լի սրամտու-
թեամբ եւ մեծաւ բարկութեամբ զայ-
րանային, եւ դազանացեալ զօրութեամբ
յիրեարս յարձակէին երկոքեան. եւ ամ-
բոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբ-
րեւ իմէջ ամպոց շիտթելոց՝ ճայթմունս
գործէր, եւ հնչումն ձայնից զբարան-
ձաւս լերանցն շարժէր: Իբազմութենէ
սաղաւարտիցն եւ իփայլուն պատենա-
զէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ճառագայ-
թից արեգական հատանէին: Նա եւ ի
բազում սուսերացն շողալ, եւ իճօճել
բազմախուռն նիզակացն իբրեւ յերկ-
նուստ ահագին հրաձգութիւնք եռային:
Քանզի ո՞վ իսկ է բաւական ասել զմեծա-
մեծ տազնասպ ահաւոր ձայնիցն, որպէս
կօփիւնք վահանաւորացն եւ ճայթմունք
լարից աղեղանցն զլսելիս ամենեցուն առ
հասարակ խլացուցանէին:

Անդ էր տեսանել շաապ մեծի տազ-
նասպին եւ զաղէտս անբաւ սարակուսա-

նացն երկոցունց կողմանցն, առ իյան-
գուղն յարձակմանէն զմիմեանս բախե-
լով. քանզի թանճրամիտքն յիմարէին եւ
վատասիրտքն լքանէին, քաջքն խիզա-
խէին եւ նահատակքն գոչէին: Եւ խումբ
արարեալ ամենայն բազմութեանն՝ զգե-
տըն իմէջ փակէին, եւ զանգիտեալ գուն-
դըն Պարսից իդժուարութենէ գետոյն՝
զտեղեաւն զեռալ սկսան: Իսկ գունդն
Հայոց հասեալ անցանէին, ձի իվերայ
առեալ յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ:
Սաստկապէս բախեալք ընդ միմեանս,
յերկոցունց կողմանց բազում վիրաւորք
յերկիր անկեալ դիաթաւալ խաղային:

Յայնմ մեծ տագնապի իվեր հայեցաւ
քաջն Վարդան, եւ տեսանէր զընտիր
ընտիր քաջ նահատակաց Պարսից զօ-
րուն՝ զի զձախակողմն շարժեցին զՀայ-
ոց գնդին, մեծաւ ուժով յարձակէր ի
տեղին, եւ զաջ թեւն Պարսից գնդին
բեկեալ՝ արկանէր զգազանօքն, եւ շր-
ջան առեալ կոտորէր մինչեւ ինոյն տե-
ղի: Եւ այնպէս շտապ տագնապի իվե-
րայ հասուցանէր, մինչեւ գունդն Մա-
տեան քակեալ բաժանեցան իմեծամուր

պատրաստութենէն, դեռ եւս քաջ քաջ
իփախուստ դառնային:

Ապա դէտ ակն իվեր համբառնայր
Մուշկան Նիսալաւուրտ, քակեալ զոմա-
նըս տեսանէր իգնդէն Հայոց, եւ զկնի
մնացեալ իհովիտս լերանցն: Վասն որոյ
զաղաղակ բարձեալ՝ քաջալերէր շուրջ
զիւրեաւ զզօրս Արեաց, որք զտեղի ա-
ռեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդա-
նայ: Եւ անդէն իտեղոջն երկոքին կող-
մանքն զպարտութիւն խոստովանէին, եւ
առ յոյժ թանձր անկեալ դիականց իբ-
րեւ զքարակոյտս դերբկաց երեւէին:

Չայն իբրեւ ետես Մուշկան Նիսալա-
ւուրտ, մնայր գազանացն Արտաշրի, որ
իվերայ նոցա նստէր իբարձր դիտա-
նոցին իբրեւ յամուր քաղաքի. եւ ի
ձայն մեծ գալարափողոցն զիւր գունդսն
ստիպէր, եւ յառաջամարտիկ զօրօքն ըզ-
նա իմէջ փակէր:

Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջնի-
զակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս իտեղո-
ջրն գործեաց, յորում տեղոջ եւ ինքն
իսկ արժանի եղեւ առնուլ զկատարեալ
նահատակութեանն պսակ:

Եւ յերկարեալ գործոյ պատերազմին՝
օրն տարաժամէր, եւ մօտ առ երեկա
կարճատէր. բազմաց օրահասք մահու
հասանէին, մանաւանդ իթանձրութենէ
գիականց մօտ առ մօտ խտացեալ իբրեւ
զխայտահարս մայրաւորաց:

Մնդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն
եւ զխորտակումն աղեղանց. վասն այնո-
րիկ եւ ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ խլե-
րայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն. եւ
սատտիկ խուճապ տագնապի էր կողման-
ցըն երկոցունց անկելոց: Եւ որք մնա-
ցեալքն էին՝ վատնեալք եւ ցրուեալք
լինէին իլեռնադաշտս ամուր ձորոցն. եւ
յորժամ պատահէին միմեանց՝ դար-
ձեալ միւսանգամ զմիմեանս սատակէին:
Եւ մինչեւ իմուտս արեգականն անգա-
գար լինէր գործ գառնութեանն:

Եւ քանզի դարնանային էր ժամանա-
կըն, ծաղկալից դաշտքն գառնային յոր-
դահոսանս արեանց բազմաց: Մանաւանդ
յորժամ տեսանէր ոք զբազմակոյտ գիա-
կանցն անկելոց, սիրտն բեկանէր եւ
աղիքն գալարէին՝ լսել զմնչիւն խոցե-
լոցն եւ զմռնչիւնս բեկելոցն, զթաւալ-

գլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն, ըզ-
 վախտուստ վատացն, զթաքուստ լքելո-
 ցըն, զսրտաթափումն զանարի արանցն,
 զճչիւն կանացեացն, զողբս սիրելեաց,
 զաշխարումն մերձաւորաց, զվայ եւ զա-
 ւաղ բարեկամացն: Քանզի ոչ եթէ կողմ
 էր որ յաղթեաց, եւ կողմ էր որ պարտե-
 ցաւ, այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ երկոքին
 կողմանքն իսլարտութիւն մատնեցան:

Իայց քանզի անկեալ էր մեծ սպարա-
 պետն Հայոց իպատերազմին, ոչ ոք գոյր
 այնուհետեւ իմէջ գլխաւոր՝ յոր յեցեալ
 ժողովէին գունդն մնացելոցն: Թէպէտ
 եւ բազում այն էր որ ապրեցան՝ քան
 թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ ցրուե-
 ցան, եւ հասեալ անկանէին իտեղիս տե-
 դիս յամուրս աշխարհին, եւ բռնանային
 իլերայ բազում գաւառաց եւ բերդից,
 զոր եւ ոչ առնուլ իսկ ոք կարէր:

Եւ այս անուանք են քաջ նահատակա-
 ցըն՝ որ անդէն իտեղուջն կատարեցան.

Յազգէն Մամիկոնէից ՔԱՋՆ ՎԱՐԳԱՆ Հա-
 րեւր երեսուն եւ երեք արամբք.

Յազգէն Խորխոռունեաց ԽՈՐԷՆՆ ԿՈՐՈՎԻ
 իննեւտասն արամբք.

Յազգէն Պալուսեաց ԱՐԻՆ ԱՐՏԱԿ յիտուն
եւ եւթն արամբք .

Յազգէն Գնթունեաց ԶԱՐՄԱՆԱԼԻՆ ՏԱՃԱՏ
իննեւտան արամբք .

Յազգէն Դիմաքսենից ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ՀՄԱՅ-
ԵԱԿ քսան եւ երկու արամբք .

Յազգէն Քաջբերունեաց ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆ
ՆԵՐՍԵՀ եւթն արամբք .

Յազգէն Գնունեաց ՄԱՆՈՒԿՆ ՎԱՀԱՆ Ե-
րիւք արամբք .

Յազգէն Ընծայնոց ԱՐԴԱՐՆ ԱՐՍԷՆ Եւթն
արամբք .

Յազգէն Սրուանձտայ ՅԱՌԱԶՍԴԷՄՆ
ԳԱՐԵԳԻՆ Երկու Հարազատօքն եւ ութու-
տան արամբք :

Այս երկերիւր ութսուն եւ եւթն նա-
հատակք, ընդ ինն մեծամեծ նախարար-
օրն անդէն իտեղևոջն կատարեցան : Եւ
յարբունի տանէն եւ իտանէն Արծրու-
նեաց եւ յիւրաքանչիւր նախարարաց
տանէն . թող զայս երկերիւր ութսուն
եւ եւթնս, եւ այլ եւս եւթն հարեր
եւ քառասուն այր, որք զանուանս իւ-
րաքանչիւր իդպրութիւն կենաց գրե-
ցին ինմին աւուր իմեծ պատերազմին :

Եւ միահամուռ լինի ամենայն հազար եւ երեսուն եւ վեց :

Իսկ իկողմանէ ուրացելոցն եւ հեթանոսաց անկանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հարեւր քառասուն եւ չորքայր : Ինն այր ինոցանէ իմեծ պատուաւորացն էր, վասն որոյ եւ կարի յոյժ ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիսալաւուրտ : Մանաւանդ իբրեւ ետես զանհնարին հարուածսն՝ եռապատիկ զիւրոյ գնդին քան զՀայոցն, բեկաւ անկաւ զօրութիւնն ուժոյն իւրոյ, եւ ոչ հանդարտէր կալ ի վերայ խորհրդոց մտացն . քանզի ոչ որպէս կարծէր զպատերազմն՝ կատարեցաւ : Մանաւանդ իբրեւ հայէր տեսանէր զբազմութիւն անկելոց իւրոյ կողմանն, եւ թիւ համարոյ եւս առնէր, եւ իբրեւ այնչափ յոլով գտանէր զիւր անկեալն քան զՀայոց գնդին, եւս առաւել վասն երեւելի արանցն՝ զորս յականէ յանուանէ գիտէր թագաւորն, իմեծ տագնապի լինէր այրն յանձն իւր : Արգարութեամբ զիրսն գրել եւ ցուցանել ի թագաւորէն երկնչէր . դարձեալ եւ թաքուցանել եւս ոչ կարէր, քանզի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կռիւ :

Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն իւր եւ նեղէր իմիտս իւր, ուրացեալն Վասակ՝ որ զանձն իւր իմէջ գազանացն թագուցեալ ապրեցուցանէր՝ մխիթար մատուցանէր մտացն լրքելոց, եւ ուսուցանէր նմա հնարս նենգութեամբ, թէ որպէս կարացէ մարտընչել ընդ ամուրսն խաբէութեամբ: Երդմունս կնքէր արքունի հրամանաւ եւ վկայութեամբ անձին իւրոյ եւ խաբէբայ երիցամբքն որ ընդ նմայն էին. պատգամաւորս առնէր զնոսա, եւ երեւեցուցանէր զթողութիւն ապստամբութեանն առ իշինութիւն եկեղեցւոյ շընորհել անդրէն, եւ զամենայն կարգս անդրէն յարմարել ըստ առաջին սովորութեանն: Թէպէտ հրաման թագաւորին հաստատութեամբ էր սուեալ—վասըն զի յոյժ բեկաւ զօրութիւն նորա, որպէս զի երկոքին կողմանք նորա հարան— սակայն զօրքն Հայոց վասն նենգութեանն Վասակայ, որ բազում անգամ հասեալ էին իվերայ ստութեան նորա, վասն այնորիկ եւ հրամանի թագաւորին վաղվաղակի ոչ կարէին հաւատալ:

ԵՒԹՆԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԵՐԿԱՐՈՒՄՆ ԻՐԱՅՆ ԽՌՈՎՈՒԹԵԱՆ

Արդ դարձեալ յայնժամ դրդեաց
զՄուշկան Նիսալաւուրտ եւ զա-
մենայն աւագանին Արեաց. ա-
ռեալ զզօրսն հասանէր իվերայ ամրո-
ցին՝ յոր անկեալ էին գունդ մի իզօրա-
ցըն հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւ-
քըն, եւ մարտ եղեալ կռուէին շուրջ
զբերդաւն: Եւ իբրեւ ոչ ինչ կարացին
ազդել նոցա, դարձեալ յերդմունս ա-
պաստան եղեալ, զի ուխտիւ իջուցեն
զնոսա առանց դաւ ինչ գործելոյ, եւ
երկիցս եւ երիցս անգամ ետուն տանել
զաւետարանն: Թէպէտ եւ քահանայքն
յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի,
բազումք իզօրականացն ոչ կարէին հա-

լատալ սուտ ուխտին Վասակայ . քանզի սկսաւ երթալ Մուշկան Նիւսալաւուրտ զհետ չար խրատուն Վասակայ :

Մի ոմն իքաջ զօրականէն Հայոց , որ անկեալ էր իբերդն փախստեամբ՝ Բակ անուն , ելեալ իսլարիսպն թշնամանս դընէր անօրինին , եւ ցուցանէր առաջի Պարսից զօրագլխին զամենայն չարիսն զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց : Զոր եւ բազումք լուեալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն , ոչ միայն ի Հայոց կողմանէն , այլ եւս առաւել զօրքն Պարսից : Սոյն այրս այս ինմին գիշերի եւթն հարեւր արամբք եւ գընաց իբերդէ անտի , եւ ոչ կարացին ձեռըն արկանել ինա :

Իսկ որ իներքս յամրին մնացին , թէպէտ եւ գիտէին ճշմարտիւ զխաբերայ երդմունս նոցա , ոչ ունէին համբար ի ներքս : Իբրեւ ոչ կամաւ իջեալ կացին առաջի , հրամայեաց սպանանել ինոցանէ երկերիւր եւ երեքտասան այր : Աղաղակեցին ամենեքեան եւ ասեն . « Գոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր . մինչդեռ շէն են եկեղեցիք եւ անքակ տաճարք

վկայից եւ միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ եւ առաքինացեալ, արժանի արարերը զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաւասարեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, եւ խառնեսցի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն, եւ հաճեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացն որ ելանեն ի վերայ սուրբ սեղանոյս»: Զայս ասելով խտեղւոջն կատարեցան երկերիւրքն եւ երեքտասանք:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ դիպեցան յամուրսն, երանելիքս այս Յովսէփի եւ Ղեւոնդ՝ բազում ընկերակցօքն իւրեանց, մատուցին եւ նոքա զպարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ ակնկալութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւոր կենացն, այլ իմաստութեամբ հրնարս խնդրէին լինել փոխանակ ամենայն աշխարհին շինութեան: Վասն որոյ եւ բողոք ի՛րուռն կարդային, եւ զամենայն ամբաստանութիւն արկանէին զանօրէնն զՎասակաւ: Զայս իբրեւ լուաւ

Մուշկան նիսալաւուրտ, ոչ իշխեաց ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ. այլ ըզ-
Յովսէփի եւ զՆեւոնդ դան հարեալ, հրա-
մայեաց պահել զգուշութեամբ, քանզի
բողոք իՊուռն կարգացին. իսկ զայլ քա-
հանայսն արձակեցին յիւրաքանչիւր տե-
ղիս, հրաման տուեալ վասն շինութեան
եւ խաղաղութեան աշխարհին :

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հասեալ էին
իվերայ յեղյեղուկ հրամանաց թագա-
ւորին եւ ուրացեալ չարիմացին Վասա-
կայ, ոչ ինչ հաւատային սուտ թողու-
թեանն. այլ քաջալերէին զմիմեանս եւ
ասէին. « Զի պիտոյ է մեզ բնաւ կեանք
անցաւոր աշխարհիս, եւ կամ ընդէր
տեսանեմք զարեւ յետ մերոց սիրելեացն :
Զի եթէ քաջ նահատակքն մեր անկան ի
մեծ պատերազմին, եւ բազում վիրա-
ւորք տասլալեցան յարիւն յապաժոյժ ի
մէջ դաշտին, եւ ամենեցուն մարմինքն
եղեն գէշ թռչնոց եւ կերակուր գազա-
նաց, եւ պատուական նախարարքն մեր
հասին յանարգութիւն թշուառութեան,
լքին զիւրաքանչիւր իշխանութիւն եւ
են իհալածանս նեղութեան, որ եւ ամե-

նայն փափկութիւնն Հայոց եհաս իվիշտըս փտանգի եւ յանհնարին ապականութիւն, ոչ անսամք խաբերայ հրամանացրդ եւ անկանիմք իձեռս անօրէն իշխանացդ» :

Թողին այնուհետեւ իւրաքանչիւր ըզգեւըս եւ զաւանս եւ զազարակս : Ելին հարսունք յառազաստից եւ փեսայք ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց եւ տըղայք իգրկաց. երթային երիտասարդք եւ կուսանք եւ ամենայն բազմութիւն արանց եւ կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին եւ զանխաբ տեղիս բազում լերանց : Լաւ համարէին զգազանաբար բնակութիւնն աստուածաշտութեամբ իբարանձաւս կելոյ, քան ուրացութեամբ փափկանալ յիւրաքանչիւր շինուածս : Առանց տրտնջելոյ համբերէին խոտաբուտ կերակրոցն, եւ ոչ յիշէին զսովորական խորտիկոն : Համարեալ էին նոցա դարափորքն իբրեւ զյարկս բարձրաբերձ շինուածոց, եւ գետնանկողինքն իբրեւ զնկարեալ պատշգամս :

Սաղմոսք էին նոցա մրմնջունք երգոց, եւ ընթերցուածք սուրբ գրոց կատա-

ըեալ ուրախութիւնք: Ամենայն մարդ-
 յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն ինքն քա-
 Տանայ. մարմինք իւրաքանչիւր՝ սուրբ
 սեղան, եւ ոգիք նոցունց՝ սլատարագ ըն-
 դունելի: Քանզի ոչ ոք ինոցանէ ողբայր
 յուսահատութեամբ զանկեալն իսրոյ, եւ
 ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր ի վերայ մեր-
 ձաւոր սիրելեաց իւրոց: Խնդութեամբ
 ընկալան զյափշտակութիւն ընչից բազ-
 մաց, եւ ոչ յիշէին ամենեւին՝ եթէ ե-
 ղեալ իցեն նոցա ստացուածք: Համբե-
 րութեամբ ճգնէին եւ մեծաւ առաքի-
 նութեամբ տանէին զքաջ նահատակու-
 թիւնն: Զի եթէ ոչ բացաւ աչօք տեսա-
 նէին զյոյսն խնդալից, եւ ոչ կարէին
 գործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Քանզի բազումք յազգէ իմեծ նախա-
 րարացն էին, եւ եղբարք եւ որդիք եւ
 դստերք, հանդերձ ամենայն սիրելեօք
 իւրեանց իմէջ ամբական վայրացն, ո-
 մանք յանլոյս երկիրն Խաղտեաց, եւ այլ
 բազումք իկողմանս հարաւոյ՝ յանմատոյց
 ամուրսն Տմորեաց, եւ կէսքն իթանձրա-
 խիտ մայրիսն Արձախոյ, եւ այլ ոմանք
 անդէն իմիջոց աշխարհին բունացան ի

վերայ բազում ամրոցացն : Եւ ամենեքին մեծաւ համբերութեամբ տանէին զբազում նեղութիւնն վասն սիրոյն Քրիստոսի, եւ զայս միայն աղաչելով խնդրէին յԱստուծոյ, մի տեսանել նոցա զաւեր սուրբ եկեղեցեաց :

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ զամբարշտին չարութիւն, յորդորէր եւ ստիպէր զզօրսն Պարսից իմօսաւոր կողմանց աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր եկեսցէ յօգնականութիւն նոցա : Եւ հասեալ բազում այրուծի յաւելոյր ի թիւ անկելոցն, եւ լինէր գունդ բազմութեան իբրեւ զառաջինն : Եւ յառաջ խաղային իմիջոց աշխարհին, մարտ եղեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս Կապոյտ լերինն : Իսկ որ իներքսն էին՝ քաջութեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս ի գնդէն Պարսից, եւ զմնացեալսն փախըստական իբանակն արկանէին : Իսկ նոքա դարձեալ յողորանս մատուցեալ, նուաճել խաբէութեամբ կամէին :

Իբրեւ ոչ զք հաւատաց իջանել առ նոսա, զի մի մատնեսցին չարաչար իձեռս թշնամեացն, սակայն վասն երդմանցն

Հարկ եղեւ քահանայի մի իջանել առ նոսա, որում անուհն էր Արշէն: Խօսէր ընդ նոսա յազերս ընտանութեամբ, եւ ցուցանէր զանվնաս փախուստ անմեղացին, արկանէր գութ առաջի ուրացելոյն վասակայ, եւ պաղատելով յիշեցուցանէր նմա զառաջին կարգ ուխտին քրքրիտոնէութեան, զի թերեւս սակաւիկ մի քաղցրասցի յանհնարին դառնութենէն: Այլ նա ոչ ինչ լուաւ եւ անսաց բազում բանիցն նորա, կապեաց եւ խաղացոյց զերանելին եւ որք ընդ նմա իջեալ էին:

Մանաւանդ իբրեւ ետես եթէ երթայ զօրավարն զհետ խրատու կամաց նորա, սկսաւ այնուհետեւ իբազում տեղիս արձակել զապատակաւորն, եւ զոր արտաքոյ քան զամուրսն գտանէր զբազմութիւն մարդկանն՝ վարեցին իգերութիւն. եւ զամբար իձեռն առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս:

Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրեւ լուան զայս ամենայն չարիս զոր գործեցին զօրքն արքունի, ոչ ինչ շահ օգտի համարէին զկալն իմէջ ամրականացն:

Գաջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն, եւ հասեալ իմօտաւոր աշխարհն Պարսկաց, յանխնայ կոտորելով՝ նախճիրս արեան գործէին, եւ զմնացեալսն գերի առեալ տանէին, եւ անդէն յամուրսն արկանէին, եւ զշինուածսն աշխարհին՝ զամբար իձեռն առեալ հրոյ ճարակ տային:

Գարձեալ եւ որք էին իլերինս Խաղտեաց, իբրեւ տեսին եթէ յանգղնաբար զօրքն Պարսկաց յաներկեւղս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան եւ նոքա մեծաւ զօրութեամբ իձորագաւառն Տայոց: Եւ գտին անդ գունդ բազում իզօրացն արքունի, որ գերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին. գարձեալ եւ կարծէին եւս եթէ գանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ եւ յանխնայ յուզէին զվայրսն:

Նա եւ տեսին եւս անդ իգեւղս երկուս, որ զեկեղեցիսն այրեցեալ էր. առաւել եւս վասն այնր ինախանձ բրդեցան բարկութեամբ: Յարձակեցան, հարան իդիմի միմեանց, եւ կամակարութեամբ յաղթեալ, բեկեալ արկին զզօրութիւն գըն-

դին Պարսից, եւ կոտորեցին զբազումս
ինոցանէ, եւ զմնացեալսն փախստական
հանէին յաշխարհէն:

Եւ յայնչափ յանդուզն յարձակմանէն՝
միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր ըս-
պարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխը-
նայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատա-
րեցաւ նահատակութեամբ ի վերայ սուրբ
ուխտին միաբանութեան: Եւ այլքն ա-
մենայն ողջանդամ ապրեալք երթային
զհետ փախստականին:

Եւ իբրեւ այս այսպէս կատարեցաւ,
դադարեցին զօրք թագաւորին խառնա-
մուխ լինել յամենայն տեղիս անխտրու-
թեամբ, եւ եւս առաւել ձեռնպահ լի-
նել յեկեղեցեացն: Իարձեալ միւսանդամ
անդրէն հարցանել սկսան յարքունիսն:

Նա եւ որ յԱրձախայ մայրիսն անկեալ-
քրն էին փախստականք, ոչ ինչ լուեալ
դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ հա-
նապազ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շար-
ժէին եւ յորդորէին զգունդն Հոնաց, եւ
յիշեցուցանէին նոցա զուխտն զոր ե-
ղեալ էր ընդ Հայս եւ անսուտ երդմամբ
հաստատեալ: Հաճոյ թուէր բազմաց ի

նոցանէ լսել զբանսն քաղցրութեամբ : նա եւ մեղադիր եւս յոյժ լինէին նոցա, եթէ « Իկուին ընդէր ոչ եկիք պատրաստութեամբ » : եւ իբրեւ յառաջնումն ինչ ոչ հնարէին զմիմեանս հաւանեցուցանել, ապա գունդ բազում գումարէին՝ եւ անդէն յարձակեալ հասանէին իսահմանս տէրութեանն Պարսից . եւ զբազում դաւառս հարեալ, բազմագոյն եւս գերի առեալ տանէին յաշխարհն իւրեանց, եւ յայտնի ցուցանէին թագաւորին զմիաբանութիւն զոր ունէին ընդ գնդին Հայոց :

Իսկ իբրեւ այս ամենայն ազգումն հասանէր առ զօրավարն Պարսից, սրտմըտեալ զայրանայր, եւ մեծաւ բարկութեամբ կուտէր զվնասն իվերայ անօրինին վասակայ . իբր թէ նա իցէ սկիզբն եւ առաջնորդ ամենայն չարեացն որ գործեցան : եւ անդէն չու արարեալ գընայր, խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից . գրէր եւ ցուցանէր յարբունիս զամենայն ստուգութեամբ, եւ զվնաս գործոյն արկանէր զուրացելովն :

Իբրեւ լուաւ թագաւորն զամենայն ա-

ւեր աշխարհին, եւ ստուգեաց զիրս մեծի պատերազմին, բեկանէր անկանէր ի մեծ խրոխտալոյն, եւ լռեալ դադարէր ի հանապազորդ եւ իխաբերայ խորհրդոցն. յուզէր եւ քննէր զվրիպումն անհանճար գործոյն, եւ կամէր տեսանել՝ ասելով. «Ո՞րք իցէ որ զիս ճշմարտութեամբ իվերայ իրացդ հասուսցէ»: Իսկ որ էր գիտակ անօրէն գործոյն, անգէն իՂրան արքունի, նոյն հազարապետըն Միհրներսեհ, յառաջ մասուցեալ ասէ ցլթագաւորն. «Զայդ ես ասեմքեզ, արքայքաջ. եթէ կամիս ստուգութեամբ լսել զարգարն, որք գլխաւորք քրիստոնէիցն են ի Հայս՝ տուր կոչել, եւ դան յօժարութեամբ եւ ասենքեզ զամենայն արգարութեամբ»:

Յայնժամ՝ զմի ոմն յաւագ նախարարացն՝ Ատրորմիզդ անուն, որոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր ընդ Հայոց աշխարհին եւ գործակից էր զօրավարին ի նմին պատերազմի, գրէր եւ յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարզպանութեամբ: Եւ զՄուշկան Նիսալաւորտ հանդերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գու-

մարէր յաշխարհն Ազուանից եւ Լվինաց
 եւ ձղբաց եւ ի Հեճմատակաց եւ ի Թա-
 ւասպարաց եւ ի Խիբիովան, եւ յամենայն
 ամրականն՝ զորս աւերեալ էր զնոցին
 Հոնաց վասն ուխտին Հայոց : Որպէս եւ
 յոյժ իսկ տրտմեալ էր թագաւորն, ոչ
 միայն ընդ աւեր աշխարհացն եւ ընդ
 անկանելն զօրացն, այլ եւս առաւել ընդ
 աւերել պահակին՝ զոր իբազում ժամա-
 նակաց հազիւ ուրեմն կարացին շինել,
 որ եւ յայնմ ժամանակի դիւրեալ առեալ
 քանդեցաւ, որում եւ չէր իսկ ակնկա-
 լութիւն շինութեան : Իսկ զՎասակ հան-
 դերձ գլխաւոր քրիստոնէիւքն իՌուռն
 հրամայեաց կոչել :

Արդ եկն եմուտ մարդպանն Ատրոր-
 միզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղազու-
 թեամբ : Հրամանաւ արքունի կոչեաց
 առ ինքն զՍահակ սուրբ եպիսկոպոսն
 Ռըշտունեաց, ուսանել ինմանէ զիրացն
 ամբաստանութիւն : Բայց թէպէտ եւ
 նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, եւ
 բազում չարչարանօք հարեալ էր ըզ-
 պաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգի-
 տեաց դալ յատեան հրապարակին :

Դարձեալ եւ իտանէն Արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց, աւերեալէր եւ նորա զկրակատուն մի, եւ կապանօք եւ տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոզսն. եւ սաինչ ոչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն եւ յանդիման եղեւ մարզպանին:

Եւ երկու եւս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ եւ Աբրահամ. քանդեալ էր եւ սոցա զատրուշանն յԱրտաշատ, եւ յառաջագոյն ըմբռնեալ էին իկապանս յուրացեալն Վասակայ. ածին եւ զնոսա յառաքինի ընկերսն:

Եւ Ժողովեցին եւս ինոյն տեղի զմեծն Յովսէփ եւ զՂեւոնդ եւ զՔաջաջ եւ զԱրշէն: Եւ իբրեւ ուսաւ եւ տեղեկացաւ յամենեցունց մարզպանն, գրեաց եւ եցոյց յարքունիս զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զիարդ լուաւ իբերանոյնոցա:

Բայց Վասակ թէպէտ եւ յառաջագոյն հասեալ էր իՊուռն, ըստ կամաց իւրոց այլ ընդ այլոյ երթեալ պատմէր զամե-

նայն ստույթեամբ, սակայն իմիտս թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի արար նմա եւասէ. «Յորժամ քրիստոնեայքն եւս եկեսցեն՝ հասարակ լուայց յատենի»:

Իսկ զսուրբ քահանայսն՝ վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամսոց եւ քօան աւուր հասանէին ի ձմերոցն արքունի: Իբրեւ լուաւ մեծ հազարապետն՝ եթէ ածին զնոսա իբաղաքն, ինքնին իսկ ականատես լինէր նոցա: Բայց թէպէտ եւ տեղեկութեամբ լսէր ինոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել եւ չարչարել զնոսա. քանզի բազումք ինախարարացն Հայոց դեռ եւս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, եւ դեռ եւս մարդպանն յերկիւղի էր: Վասն որոյ ըզգուշութեամբ հրամայեաց պահել ըզսուրբան, եւ զաշխարհն հրամայէր սիրով նուաճել. վասն որոյ եւ ինքն իսկ շրջէր եւ ժողովէր եւ շինէր ուխտիւ հաստատութեան:

Եւ եպիսկոպոսացն հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, եւ ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել

ցուցցէ զբանս նախարարացն: Իսկ նա վաղվաղակի յարքունուստ գիր ողորբանաց եւ ուխտ հաստատութեան ասյր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի: Բայց թէպէտ եւ գիտէին նորա զդառնութիւն տէրութեանն՝ թէ սնւտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ եւս առաջի կայցէ՝ ոչ ինչ զանգիտեսցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ թագաւորին, ոչ կասկածնօք՝ այլ արձակ ոտիւք եւ արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել: Ածին վաղվաղակի զկին եւ զորդիս, եւ զինչս իւրաքանչիւր ետուն իձեռս մարզպանին, եւ ինքեանք փութանակի գնացին իձմերոցն արքունի:

Եւ մինչ գեռ անդէն իձմերոցին էր թագաւորն, ստեան հարցափորձի իմէջ նոցա հրամայէր լինել: Եւ նստաւ հազարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկուցունց: Եւ իբրեւ յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն զաւուրս բազումս, պարտաւորեցաւ կողմ ուրացելոյն:

Քանզի ցուցանէին զթուղթսն՝ զոր տրուեալ էր վասակայ ամենեցուն որ ընդ

նմա յուխտ ապստամբութեանն. թուղթ մի իւրաց աշխարհէն, եւ թուղթ մի յԱղուանից աշխարհէն. սոյնպէս եւ թուղթ մի յԱղճնիս, եւ հրովարտակ մի առ թագաւորն Յունաց; եւ թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ իբոլորեսին յայտոսիկ թուղթսն վաւերականն մատանի վաստակայ եղեալ էր: Սոյնպէս խառն էր նա եւ իմահ մոգուցն իջարեհաւանի: Եւ զբազում բերդս՝ զոր հանին իՊարսկաց, յայտ առնէին զնորա առ այն թուղթսն եւ զհրամանսն. քանզի նա էր մարդպան իժամանակին:

Որպէս եւ հրեշտակութեամբ իսկ զոր յղէր առ Յոյնս նախարար մի, որում առնուն էր Ատոմ՝ յազգէն Գնունեաց, սամատուցեալ յանդիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին հրովարտական իսկ զոր տուեալ էր նորա իւրով մատանեալ:

Նա եւ իմէջ իսկ բերէր զամբաստանութիւն նորա Մուշկան Նիսալաւորո, եւ յայտ առնէր պատերազմակից ընկերօքն իւրովք, որ եւ յետ վճարելոյ պատերազմին բազում արիւն ետ հեղուլ վասակ. թէ որպէս սուտ երդմամբք խա-

բէր եւ իջուցանէր յամբողջաց անտի. էր զոր կոտորէր, եւ էր զոր գերի տանէր զճառայս եւ զաղախնայս արքունի: Եւ իվերայ այսր ամենայնի վնասու, եւ գող եւս գտանէր հարկի աշխարհին՝ որ յարքունիսն երթայր:

Նա եւ յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց: Եւ իմնացեալ մոգացն եւ իփշտիպանացն՝ որք իկապանսն ապրեալ էին եւ ապա ածին յարքունիս, հարցին եւ ցնոսա վասն նորա եւ ասեն. « Իուք էք ինչ տեղեակ վասն չարութեան նորա »: Ետուն սլատասխանի եւ ասեն. « Ամենայն անցք չարչարանաց որ անցին ընդ մեզ, եւ բազում հարուածք որ եղեն իզօրսն արքունի, եւ աւեր եւ գերութիւն աշխարհին Հայոց, եւ կորուստ հարկացն արքունի, սկիզբն եւ առաջնորդ չարեաց այրդ այդ եղեւ »:

Եւ մինչդեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնմանէ կուտէր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան եւ իւր ազգականքն, որ եւս յառաջագոյն դատա-

խաղ լեալ էին զնմանէ առաջի արքային, սկսան կարգաւ ցուցանել եւ յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հեռանայ Հոնի միաբանութեամբ Բաղասական արքային, իժամանակին՝ զի կոտորեաց Հեռանն այն զգօրսն Պարսից յԱղուանս, եւ ասպատակաւ եհաս յերկիրն Յունաց, եւ բազում գերի եւ աւար խաղացոյց ի Հոռոմոց եւ ի Հայոց եւ ի Վրաց եւ յԱղուանից. որպէս զի ի վերայ իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ թագաւորն, եւ սպան զԲաղասականն արքայ: եւ Վասակ մարզպան էր Հայոց իժամանակին, եւ թշնամեացն արքունի խորհրդակից գտաւ: Յուցին եւ յայտ արարին ազգականքն նորա, որպէս զի հրմուտ եւ տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին եւ յայտ առնէին առաջի թագաւորին. եւ զայլ եւս բազմնգոյն խարդախութիւնսրն, որ ստութեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս, այլ եւ առ թագաւորն ինքնին գլխովին. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վաստակեալ էր իմանկութենէ:

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ հազարապետն եւ ասէ. «Սճէք այսր եւ իկապելոցն, որք են իբանտի անդ»: Լուծին եւ ածին յերանելեացն զՍահակ եպիսկոպոս Ռըշտունեաց, եւ զսուրբն Յովսէփ եւ Ղեւոնդ երէց:

Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք ատենին առաջի նոցա, ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն եւ ասէ. «Որ յայտնի ուրացեալն են իճշմարիտն Աստուծոյ, ոչ գիտեն զինչ գործեն եւ կամ զինչ խօսին. քանզի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա. զտեարս պաշտեն սուտ պատճառանօք, եւ ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստույթեան: Եւ են նոքա դարանք սատանայի, զի նոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երեւի իսկ իդոյն յայդ Վասակ: Քանզի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան, վերին երեսօք կարծէր ծածկել եւ թագուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անգէտ տէրութեանդ, եւ զամենայն նենգութիւնն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր: Ուստի եւ ձեր իսկ կարծեցեալ մեծապէս պատուեցէք զդա առա-

ւել քան զարժանն իւր : Հաւատացէք դրմա զաշխարհն Վրաց . հարցէք՝ եթէ գոհ իցեն զգմանէ : Ետուք դմա զտէրութիւնն Սիւնեաց . լուարո՞ւք յաղգականաց այտի դորա, զինչ պատմեն զգմանէ : Արարէք զգա մարդպան Հայոց . զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա իմիում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն : Տեսեր, իբրեւ բարձաւ իգմանէ պատուական անունն Աստուծոյ՝ զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երեւեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա : Զի եթէ առ Աստուածն իւր սուտ գտաւ, առ ո՞րք իմահականացուաց աստի դա արդար գտանիցի :

« Արդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ՝ յայսնի եղեւ զգմանէ, ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր . բայց յոր գէմս ծածկեցէքն՝ դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք : Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց : Այլ ոչ դուք եւ ոչ դա, եւ ոչ որ զկնի ձեր գալոցն է՝ զայն իմեզ ոչ կարէ տեսանել : Արդ արարէք ընդ դա որպէս եւ կամիք . ցմեզ զի հարցանէք » :

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտըս իւր, եւ իխորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին: Քանզի հասեալ էր իվերայ՝ եթէ յիրաւի դատապարտեցաւ այրն ըստ արժանի գործոցն իւրոց, եմուտ եւ եցոյց զամենայն բանս ատենին յարքունիս: Եւ իբրեւ լուալ թագաւորն եւ ստուգեաց իհազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ եւ իխոր խոցեցաւ. բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հասուցանել զնա իմեծ անարգութիւն: Լուռ եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ իգլուխ չողաւ փուրսիշ ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միոջ մեծի զամենայն երեւելի եւ զպատուականն հրամայէր յընթրիս կոչել: Կոչեցին եւ զուրացեալն. եւ նա ըստ առաջին կարգի օրինացն արքունի արկանէր զպատուական հանդերձն զոր ունէր իթագաւորէն. կապէր եւ զպատիւ վարսին եւ զխոյրն ոսկեղէն դնէր իվերայ, եւ զկռանակուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելուզեալ մարգարտով եւ ակամբք պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր, եւ զգինդսն յականջսն,

եւ զգոլմարտակն իսլարանոցին, զսամոյրան զթիկամբն, եւ զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս. շքեղ եւ երեւելի քան զամենեսեան երեւէր բազմութեանն:

Իսկ նախարարքն որք կամօք ի Հայոց չոգան՝ անձամբ տուեալ զանձինս ի խորձութիւնն, եւ սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին, կապանօք ունէին զամենեսեան առ Դրանն արքունի: Իբրեւ տեսին զնա զարգարեալ եւ շքեղացեալ, եւ բազմամբօխ գնդաւ գայր յարքունիս, ի միտս իւրեանց սկսան այսպանել եւ ասել. «Ո՛վ անմիտ վաճառական, զանմահ եւ զանանց պատիւ ետուր, եւ զանցաւորդ գնեցեր, զոր եւ զայդ եւս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանելոց ես»:

Եհաս եւ նստաւ ի ներքին դահլիճան, որ էր հրասպարակ մեծամեծացն: Արդեկն ել սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր ցնա եւ ասէր. «Արքայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, ասա վաղվաղակի, վասն որո՞յ արդար վատակոց»: Եւ յուշ առնէր նմա զամե-

Նայն բանս ատենին յորում դատապարտեցաւն . նա եւ զոր ոչ եւս անդ խօսեցաւն՝ զայն եւս յայտնէր նմա : Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին , այլ նենդութեամբ եւ քսութեամբ ետ սպանանել զհօրեղբայր իւր զՎաղինակ , եւ յինքն տարաւ զտէրութիւնն՝ իբրեւ քրտիկեար յարքունիս : Նա եւ այլ եւս բազում բանիւք դատապարտեցին զնա , որում ամենայն աւագանին վկայ դային : Պատանձեցաւ ամենեւին , եւ չգտաւ բան ճշմարիտ իբերան նորա : Իբրեւ կրկնեցին եւ երեքկնեցին ցուցանելով ինեքքս յարքունիսն , հատաւ վճիռ մահու իվերայ նորա :

Արդ եկն եւ դահճապետն , եւ մատեաւ առաջի ամենայն մեծամեծացն , մերկեաց ինմանէ զպատիւն զոր ունէր յարքունուստ , եւ զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի : Կապեցին զոտս եւ զձեռս , եւ կանանցաբար նստուցին իձի մատակ . տարան եւ ետուն յայն զընդան՝ ուր կային մահապարտք ամենայն :

Իսկ նախարարքն Հայոց եւ սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձ երկիցամբքն , թէ-

պէս եւ էին իմեծի պատուհասի, ոչ ինչ յիշէին զնեղութիւնսն որ անցեալ էր ընդ նոսա, եւ կամ որ այլ եւս ակնկալութիւն էր դալ իվերայ. այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն որ եղեւ յԱստուծոյ: Մխիթարէին զմիմեանս եւ ասէին. «Քաջութեամբ պատերազմեցաք, առաւել եւս համբերութեամբ ճշգնեսցուք. կուեալ է մեր խուրբ հարցն մերոց՝ եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբերութիւն է, եւ իմաստութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածպաշտութիւն. եւ զայս ոչ ոք կարէ գտանել առանց չարչարանաց: Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանայ իվերայ՝ յայնժամ բաղմանայ վարձ հատուցմանց պարգեւին: Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած՝ զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձութեանց. եւ Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան:

«Կուեալ է մեր զգատաստան քառասուն զինուորացն Քրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջանաց ընկալան: Մինն ինոցանէ փութացաւ իբաղանիսն,

եւ վրիպեաց իպսակէն. իսկ երեսուն եւ
ինն համբերութեամբ կատարեցան, եւ
հասին այնմ աւետեացն, որում ցանկա-
ցեալն էին: Իսկ մեր ընկերակիցն աւա-
նիկ՝ որ յառաջագոյն որոշեցաւ իմէնջ,
ահա եղեւ գործակից սատանայի: Մինչ
դեռ ոգիքն իմարմնին են՝ ընկալաւ զառ-
հաւատչեայ գեհենին տանջանաց, որ
ոչ միայն սրբոց է ողբալի, այլ եւ ամե-
նայն գազանաբարոյ մարդկան»:

Ձայս ասէին, եւ բազում արտասուս
իվերայ կորուսելոյն հեղուին. եւ անդէն
զերգս հոգեւորս իբերան առեալ ասէ-
ին. «Բարի է յուսալ իՏէր քան յուսալ ի
մարդիկ. բարի է յուսալ իՏէր քան յու-
սալ յիշխանս. ամենայն ազինք շրջեցան
զինեւ, եւ անուամբ Տեառն յաղթեցի
նոցա»: Քաջալերէին զմիմեանս եւ աս-
էին. «Ձայս գիտելով, եղբարք, մի եր-
կիցուք յանաստուած ազգէս հեթանո-
սաց, որ քան զմեղուս վատթարագոյն
եւս են իզայրանալն իւրեանց, զի եւ նո-
ցա ցասումն իսատակումն անձանց իւ-
րեանց լիցի. այլ մեք զանուն Տեառն կար-
դասցուք, եւ վանեսցուք զամենեսեան»:

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայէր իմիաբանութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զչարչարանսն, եւ զուարթագոյն եւ պայծառք երեւէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն, հայէր եւ կարօտէր, եւ ոչ ոք խառնեաց զնա ինոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին: Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրեւ զգէշ ընկենուին իմեծ հըրապարակին, ձաղէին եւ այպանէին, եւ տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: Կողոպտեցին հանին եւ ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային եւ բերէին նմա իւր ծառայքն: Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին իվերայ տան նորա, որ մինչեւ զհարց եւ զհաւուց եւ զիւր արարս եւ զզարգս կանանց եւս եղ իվերայ, եւ ետ եւ տուժեցաւ, եւ ոչ կարաց հատուցանել զպարտսն արքունի: Եւ յայն տեղի հասուցին՝ մինչեւ հարցանել նմա՝ «Եթէ կայցէ ինչ գանձ իգերեզմանս նախնեացն մերոց»: Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր եւ տայր ընդ

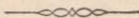
իւր եւ ընդ ընտանեացն տուգանս . որ-
պէս զի բազում մարդիկ իսկ չողան ի
տուժի :

Եւ իբրեւ այսպէս յամենայն կողմանց
հարեալ վատթարացաւ , անկաւ յախտս
դժնդակս անդէն իկապանսն : Ջեռաւ
փոր նորա , եւ հարան եւ տրորեցան
գոգք նորա , եւ քամեալ մզեցաւ թանձ-
րամսու թիւն նորա : Եռացին որդունք
ընդ աչս նորա , եւ իվայր սորեցին ընդ
ունդունս նորա . խցան լսելիք նորա , եւ
ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա .
լուծան ջիւք բազկաց նորա , եւ յետ կոյս
կորացան կրկունք ոտից նորա : Բղխեաց
ինմանէ հօտ մահու , եւ փախստական ե-
ղեն ինմանէ ձեռնասուն ծառայք նորա :
Լեզուն միայն կայր կենդանի իբերան
նորա , եւ ոչ գաաւ խոստովանութիւն
իշրթունս նորա : Ճաշակեաց զմահ հեղ-
ձամղձուկ , եւ էջ իդժոխս անհնարին
գառնութեամբ : Ոտնհար եղեն նմա ա-
մենայն սիրելիք նորա , եւ ոչ յազեցան
սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնա-
միք նորա :

Եւ այն որ կամէրն թաղաւոր լինել

մատնուլթեամբ՝ Հայոց աշխարհին, եւ ոչ գերեզմանի նորա տեղի երեւեցաւ ի նմին. քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ եւ իբրեւ զէշ քարշեցաւ:

Ոչ յիշեցաւ անուն նորա իմէջ սրբոց, եւ ոչ մատեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոջն: Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց իկեանս իւր, եւ ոչ ինչ մնաց իմեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա իմահուան նորա:

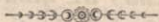
Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա, առ իկշտամբումն յանդիմանուլթեան մեղաց նորա. զի ամենայն՝ որ զայս լուեալ գիտացէ, նզովս իհետարկցէ, եւ մի լիցի ցանկացող գործոց նորա:

ԱՒԱՐՏԵՑԱՆ

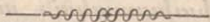
ԵԻԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿՔՆ

ԱՐՏԱՔՈՅ
ԵՒԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿԻՆ
ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՎԱՍՆ ՉԱՐՉԱՐԱՆԱՑ
ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

րդ իվեշտասաներորդ ի ամի տէ-
րութեան նորին թագաւորի՝
դարձեալ անդրէն խաղայր գը-
նայր յաշխարհն Բուշանաց մեծաւ սըրտ-
մտութեամբ իգործ պատերազմի: Եւ
գնացեալ իՎրկանէ, եւ ելեալ յԱպար
աշխարհ, նովին կապանօք զնախարար-
սըն եւ զքահանայսն հրամայեաց պա-
հել իդղեկ քաղաքի ինիւշապուհ. եւ
զերկուս յերանելի կապելոցն ընդ իւր
խաղացոյց: Ահ արկանէր ամենայն քը-
րխատոնէութեան ընդ որ անցանէր:

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր յազգէ թագաւորացն իՍայլանդրաց աշխարհէն, Բէլ անուն, եւ իծածուկ խոնարհէր առ քրիստոսնեայսն, եւ սիրով յօժարու թեամբ ուսանէր ինոցանէ ըզճշմարտութիւնն, եւ կամօք իւրովք նըլաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ թագաւորին, եւ կարի յոյժ դառնանայր ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զսուրբան: Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց: Երթայր եւ սլատմէր նմա զամենայն անցս չարչարանացն, զոր անցոյց թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ եւս առնէր զնա վասն խըրամատութեանն սլահակին Հոնաց. ցուցանէր եւ զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում ազգք բաժանեցան իսիրոյ թագաւորին. ազգէր նմա եւ զտրտունջ զՍրեաց աշխարհին:

Զայս իբրեւ լուաւ թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ երկմտութեամբ թերանայր յառնէն, եւ ոչ կարծիք լրտեսի անկանէին իսիրոս նորա: Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դար-

ձեռալ իբրեւ ստուգեաց իԲեւլայ զայն եւս եթէ խաղացեալ դայ իվերայ աշխարհին Բուշանաց, փութացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր, գունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հզօր ձեռամբ: Զի թէպէտ եւ ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ՝ ընդդէմ նորա, այլ իվերջ այս թեւոցն անկեալ բազում հարուածս հասուցանէր իվերայ զօրացն արքունի: Եւ այնպէս նեղեալ շտապէր՝ զի անձուկ լաշկարաւ վատախտարակ արարեալ՝ այսրէն դարձուցանէր, եւ ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի, եւ ողջանդամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր:

Եւ թագաւորն իբրեւ ետես եթէ անարգանօք եւ վատթարութեամբ դարձեալ եմ իպատերազմէս, զիջաւ փոքր մի իհպարտութենէն, եւ զխտաց եթէ յերկպառակութենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն: Եւ առ մղձկել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՞ թափէր զթոյնս դառնութեանն: Իսկ մեծ հազարապետն յոյժէր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն որ դործեցան:

Սկսաւ բանս իբերան դնել մոգպետին եւ մոգացն, որք մատուցեալ յանդիման ասէին յԹագաւորն. « Արքայ քաջ, մեք իդենէ իսկ գիտեմք, զի ոչ ոք իմարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ. այլ վասն քրիստոնէից — որ են ընդդէմ օրինաց մերոց — բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչեւ ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա »: Եւ յիշեցուցանէին եւս նմա, սրպէս նոքա իբանտի անդ անիծանէին զքեզ: Եւ բազում եւ այլ հայհոյութիւնս խօսէին ըզսրբոցն, եւ զօր հանապազ զնոսա յաչաց հանէին, եւ զմիտս Թագաւորին ածէին իցասումն բարկութեան. մինչեւ փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն:

Ետ հրաման վասն երկուցն որ անդէն իկարաւանին առ իւրն էին — Սամուէլ եւ Աբրահամ — զի գաղտ կորուսցեն ըզնոսա: Իսկ որք էին իդղեկ քաղաքին, հեռի էին իկարաւանէն իբրեւ օթիւք հընգետասան: Հրամայեաց համբարակապետին, որում անունն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ իքաղաքն, ուր

էին սուրբ քահանայքն Տեառն, եւ չաբազար տանջանօք իշխեսցէ դատել եւ հարցանել, եւ սբով վախճանել:

Այլ զնոսա մոգպետին յառաջագոյն — որում յանձն արարեալ էր — բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր. քանզի իշխան Դենպետ էր Ապար աշխարհին, եւ առաւել ջերմագոյն էր իմոգութեանն. քան զբազում գիտունսն եւս տեղեակ էր զբազեշտական օրինացն: Նա եւ զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, Համակդեն անուն էր. դիտէր եւ զԱմպարտքաշն, ուսեալ էր եւ զԲողպայիսն, ունէր եւ զՊալհաւիկն եւ զՊարսկագեհն: Քանզի այս հինգ կեշտք են որ գրաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն. բայց արտաքոյ սոցա է մեւս եւս այլ վեցերորդ, զոր Պետմոզն կոչեն:

Թուէր իմն անձին՝ եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գիտութեամբ. հայէր ընդերանելիսն, եթէ առ տգիտութեան մոլորեալ են իմեծ գիտութենէս մերմէ: Եզանտոի կարծիս իմոի՝ անդադար չար-

չարել զնոսա, զի թերեւս առ չժուժալ մարմնոյն նեղութեանց՝ լուայց ինոցանէ բանս ինչ ողորանաց: Վասն որոյ զատ եւ որոշեաց ինախարարացն զքահանայսրն, եւ հեռացոյց ինոցանէ բացագոյն, եւ արկ զնոսա ինեւրքնատուն մի գէճ խաւարչտին: Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշկէնս ժամէ իժամ, եւ դորակ եւ կէս ջուր. եւ ամենեւին ոչ զոք թողոյր մօտ երթալ իգուրս բանտին:

Եւ իբրեւ աւուրս քառասուն այսու նեղէր զնոսա, եւ ոչ լուաւ ինոցանէ բան թուլութեան, այլ իմն ամ զմտաւ, որ պէս թէ ոք յիւրոց ծառայիցն գաղտ եգիտ ինչ ինոցանէ, եւ իծածուկ տայցէ նոցա կերակուր: Ինքն երթեալ կնքէր զերդ եւ զգուռն բանդին, եւ զկարգեալ ռոճիկն տայր յիւր հաւատարիմնն տանել նոցա. եւ արար զայս աւուրս հընգետասան:

Սակայն եւ այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտապեալ տազնապեցան. այլ մեծաւ համբերութեամբ տանէին զճգնութիւնսրն, եւ անդադար սաղմոսիւք կային ի հանապազորդ պաշտամանն. եւ իկատա-

րել աղօթիցն զուարթագին զոհանա-
լով, սակաւիկ մի հանգչէին իգետնա-
խըշաի յանկողինսն :

Իսկ պահապանքն որ իվերայ կապե-
լոցն կային՝ յոյժ էին զարմացեալ ընդ
առողջութիւն անհիւանդութեաննոցա,
իբրեւ լսէին զանդադար հնչումն ձայ-
նիցն : Վասն այնորիկ պատմեցին յական-
ջըս մոգպետին եւ ասեն. « Ոչ են արքն
այն լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի
եթէ պղնձի մարմինք ունէին նոքա, արդ
լուծեալ էր իգէճ խոնաւոյ անտի : Բա-
զում ժամանակք են մեր՝ զի յանձն է
մեզ պահպանութիւն բանտիս. ոչ յի-
շեմք՝ եթէ իկապելոց ոք ամսօրեայ ժա-
մանակ կեցեալ իցէ խտանդ յայդմիկ :
Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ առեր հրաման
մահու նոցա եւ սպանանես՝ դու գիտես,
ապա թէ ոչ, պահել յանձն արարաւ
քեզ եւ ոչ դատել զնոսա՝ չարաչար վը-
տանդ է կապելոցն : Նա եւ մեք զահի
հարեալ եմք եւ յոյժ երկն չիմք, յորժամ
տեսանեմք զսոյնպիսի անհնարին նեղու-
թիւնս » :

Եւ իբրեւ զայս լուաւ մոգպետն, յա-

րուցեալ ինքնին երթայր իմէջ գիշերին
 յերգ բանտին : Եւ հայեցեալ ինեքս
 ընդ մութ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նո-
 ցա իպաշտամանէն հանդչել, եւ տեսա-
 նէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն՝ զի
 իբրեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ
 բորբոքէր : Ջահի մեծի հարաւ, եւ ա-
 սէր ընդ միտս իւր. «Զինչ է այս մեծ ըս-
 քանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն ե-
 կեալ իջեալ են իբանտս, եւ նոցա վա-
 ոաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի : Եւ ե-
 թէ նոքա առ սոսա ոչ մերձենան, մար-
 գոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայ-
 ծառութիւն լուսոյ զգենուլ : Իմ այսպէս
 լուեալ էր վասն կեշտիս այսորիկ՝ եթէ
 առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են,
 եւ ստութեամբ կերպարանին իյաջս տը-
 գէտ մարդկան. թերեւս եւ այս տեսիլ
 այնպէս ինչ երեւեցաւ ինձ» :

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ իվերայ ի-
 րացն երեւման : Եւ մինչդեռ յայսմ՝ մը-
 տաց խորհրդի էր, դարձեալ սուրբքն
 յիւրաքանչիւր խշտեկացն կանգնեցան
 կացին իսովորական պաշտամանն : Յայն-
 ժամ ճշմարտեալ գիտաց մոգպետն, ե-

Թէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երեւեցաւն նմա, այլ ինոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն : Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ եւ ասէ . «Մ՛ւմ իկապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն . ես եւ ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ, եւ ոչ լուեալ է իմ իհարցն յառաջնոց» : Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ իմեծ սքանչելեացն, եւ դողացին ամենայն մարմինքն, եւ թմբբեալ կիսամեռ լինէր իվերայ տանեացն մինչեւ յառաւօտն . եւ իծագել լուսոյն իբրեւ զբազմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր իվանս իւր, այլ եւ ոչ ումեք իշխեաց ամենեւին պատմել զոր ինչ ետեսն :

Կոչեաց առ իւր զպահապանսն եւ ասէ ցնոսա . «Երթայք հանէք զկապեալսն իվերնատուն մի ցամաքագոյն, եւ անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս եւ ասացէքն» : Մի ոմն իգահճաց անտի իբրեւ լուաւ զհրամանս մոգպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրեւ մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա : «Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել իցամաք վերնատուն մի . արիք վարվաղակի, եւ մի

հեղգայք, քանզի եւ մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ » :

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեղաբար սկսաւ խօսել ընդ դահճապետին եւ ասէ. « Երթ եւ ասա ցյիմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ գալըստեան Տեառն մերոյ եւ կամ վասն մերոյ հրաշակերտ շինուածոցն՝ որք մեզ կան պահին իսկզբանէ պատրաստութեամբ, վասն որոյ դիւրաւ համբերեմք մեծ ի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ զոր տեսանեմք : Դու բարուք արարեր, զի արդահատեցեր մեծ ի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչ ինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանաստուած ոք՝ որ չիք այլ ինչ յոյս իմիտս նորա քան որ երեւինս : Այլ մեք առ սէր Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ. եւ կատարեալ պարգեւս զսա իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնսն ժառանգեսցուք :

« Եթէ շինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երեւին ձեր արքունիքդ առ նոքօք : Նոյնպէս եւ հան-

դերձից եւ փառաց եւ անախտ կերակրոց. զոր եթէ ոք կամեսցի ասել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն չբտեսանէք եւ ոչ լսէք եւ ոչ իմանայք, յայն սակս զմեզ զուր եւ անիրաւ եւ առանց յանցանաց անողորմն դատիք: Այլ մեր թագաւորն առատ է եւ բարերար, եւ բաց է դուռն արքայութեան նորա. եթէ կամեսցի ոք դիմել՝ դիմեսցէ համարձակ. ի դարձելոց յապաշխարութիւն չնախանձի եւ ոչ ընդ ումեք երբէք:

«Բայց վասն դիւրութեանս որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում չանկանել մեզ ի ձեռս թագաւորիդ, որպէս եւ այլքն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փորձանաց. այլ որպէս կամօք եւ յօժարութեամբ եկաք, իբրեւ թէ դիտէաք զվիշտս վտանգիս, ոչ ինչ զանգիտէաք յայսպիսի ճգանց, սոյնպէս եւ կամիմք՝ զի եւ այլ եւս ծանրացուցես ի վերայ մեր, մինչեւ քո չարութիւն կամացդ յագեսցի իմեզ: Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի եւ երկրի եւ ամե-

նայն երեւելեաց եւ աներեւութից, եւ
 առ սէր իւրոյ բարերարութեանն խո-
 նարհեցաւ առ ազգս մարդկան, եւ ըզ-
 գեցաւ մարմին չարչարելի, եւ անց
 ընդ ամենայն հանդէս առաքինութեան,
 եւ կատարեաց զամենայն գործ անտե-
 սութեան, իկամս իւր մատնեցաւ ի ձեռս
 խաչահանուացն, մահու մեռաւ եւ ե-
 դաւ ի զերէզմանի, եւ զօրութեամբ աս-
 տուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երե-
 ւեցաւ աշակերտացն եւ այլոց բազմաց.
 եւ վերացաւ առ Հայր իւր յերկինս, եւ
 նստաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն,
 եւ շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր,
 զի ըստ նորա անմահութեանն՝ եւ մեք
 մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք
 չարչարակից լինել անմահ մեծութեա-
 նրն, եւ նա ոչ եւս իբրեւ զմահկանացու
 համարի զմեր մահն, այլ իբրեւ անմա-
 հակից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստա-
 կոց մերոց: Արդ փոքր համարիմք մեք
 զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին
 զոր էարկ առ ազգս մարդկան»:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն բանս մոգ-
 պետն իդահճապետէ անտի, խառվեցաւ,

պղտորեցաւ իմիտս իւր, եւ հաստաւ քուն
յաչաց նորա զբազում գիշերս: Իսկ յա-
ւուր միոջ յերեկուն պահուն յարուցեալ
երթայր առ նոսա միայնիկ լուիկ, եւ ոչ
զոք առնոյր ընդ իւր իսպասաւորացն:
Եւ իբրեւ եհաս իդուրս տանն, հայէր
ընդ ծակ մի իներքս եւ տեսանէր ըստ
առաջին տեսլեանն. բայց նոքա իբուն
կային իսպաղաղիկ: Հեզաբար կարգաց յա-
նուանէ զեպիսկոպոսն, քանզի քաջ իսկ
գիտէր պարսկերէն: Եկն իդուրս եւ հար-
ցանէր. «Ո՞վ ես դու: — Ես ինքն իսկ
եմ», ասէ. կամիմ իներքս մտանել եւ
տեսանել զձեզ»:

Եւ իբրեւ եմուտ իմէջ սրբոցն, ոչ եւս
երեւէր նմա այլ նշանն. եւ պատմեաց
նոցա զերկիցս երեւումն սքանչելեացն:
Ետ պատասխանի Ղեւոնդ երէցն եւ ասէ.
«Աստուած, որ ասաց իխաւարի լոյս
ծագել, որ եւ ծագեաց եւ լուսաւորեաց
իմաստութեամբ զաներեւոյթ արարա-
ծըս, նոյն զօրութիւն եւ այսօր ծագեաց
իխաւարեալ միտս քո, եւ բացան ասք
կուրացեալ ոգւոյդ, եւ տեսեր զանշի-
ջանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. վու-

թա, մի հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնայցես» :

Եւ զայս իբրեւ ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով իքառասներորդ երկրորդ սաղմոսէն. « Առաքեա, Տէր, զլոյս քո եւ զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեսցեն եւ ածցեն զմեզ իլեառն սուրբ եւ իյարիս քո: Արդարեւ ճշմարտիւ, Տէր, առաջնորդեսցեր եւ ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնը եւ յանմերժելի հանդիսող: Ահա նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացըն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւաղակն յերկրորդ մահուանէն, եւ նովաւ բացեր զաղխեալ գուռն Ադենայ, այսպէս գտեր եւ զայս կորուսեալս. որ էր պատճառք մահու բազմաց, արդարարեր զսա պատճառք կենաց մեզ եւ անձին իւրում: Գոհանամք զքէն, Տէր, գոհանամք եւ ձայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի մեզ Տէր, մի մեզ, այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան եւ ճշմարտութեան քո. զի մի երբէք ասասցեն իհեթանոսս, թէ ո՛ւր է Աստուած նոցա. որպէս եւ այսօր իսկ յայտ-

նի եղեւ զօրութիւն քո մեծ իմէջ ապա-
րասան խաւարազգեստ ազգիս» :

Իսկ որ ձրին եգիտ զաստուածատուր
շնորհսն, սկսաւ եւ նա առանձինն ասել.
«Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ, ես յուժմէ
երկեայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես
յուժմէ դողացայց: Քանզի գիտեմ՝ ճշ-
մարտիւ՝ եթէ բազում են այսուհետեւ
թշնամիք իմ, եւ կամին մերձենալ եւ
ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամե-
նայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց,
զի դարձցին եւ կեցցեն առաջի քոյոյ
մարդասիրութեանդ: Մի որոշեր զիս ի
տուրք գառանցս յորս խառնեցայ, զի
մի ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար
դաղան դարձեալ բեկանիցէ զիս: Մի
հայիր, Տէր, իբազմամեայ ամբարշտու-
թիւնս իմ, զի մի մոլորեալ իճշմարիտ
կենացդ՝ զբազումս անդրէն իկորուստ ա-
շակերտիցեմ, այլ որոց եղէ պատճառք
մահու՝ նոցին եղէց եւ պատճառք կե-
նաց: Սատանայ՝ որ ինեւ խրոխտացեալ
պարծէր իմէջ մեծի կորստականացս, ի-
նեւ կորացեալ ամաչեսցէ իմէջ իւրոց
աշակերտացն» :

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթան, եւ զաղարեցին նովաւ հանդերձ մինչեւ իպահն երրորդ, եւ այնպէս խաղաղացեալ կացին իբուն ամենեքեան մինչեւ իժամ առաւօտուն:

Իսկ նորա յոտն կացեալ, եւ իբուն ոչ մտանէր, այլ զձեռնն իւր իվեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս: Եւ մինչդեռ ընդերդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տունն լի եղեւ լուսով. եւ երեւեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ իյերկինս. եւ գունդք գունդք զօրաց ելանէին իվեր. եւ էր ամենեցուն տեսիլն նոր եւ չքնաղ եւ ահաւոր եւ սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակի: Ունէր եւ զթիւ համարոյ ի միտս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն զոր տեսանէր. էր որ զհաղարի, էր որ զերեսուն եւ վեցից, էր որ զերկերիւրոց եւ զերեքտասանից: Եւ այնպէս մօտագոյնս մերձենայր, մինչեւ ճանաչել նրմա զերիս ինոցանէ, զվարդան եւ զԱրտակ եւ զԽորէն: Եւ ունէին ինն պսակ ի ձեռին. խօսէին ընդ միմեանս եւ ասէին.

«Ահա եկին եհաս ժամ», զի եւ սոքա խառնեսցին իզուսմի մեր. քանզի եւ մեք սոցա իսկ մնայաք, եւ առհաւատ չեայ պատիւ սոցա բերաք: Եւ որում ոչ եւս մնայաք՝ եկն երեւեցաւ եւ խառնեցաւ, եւ եղև իբրեւ զմի իզինուորացն Քրիստոսի»:

Այս երիցս անդամ երեւեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելոյ: Զարթոյց ըզսուրբան իքնոյ անտի, եւ պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ:

Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս եւ ասէին. «Տէր Տէր մեր, զի սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծ վայելչութիւն քո ի վերոյ քան զերկինս. իբերանոց մանկանց տղայոց ստընդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն, զի եղծցի թշնամին եւ հակառակորդն: Զի ոչ եւս է այսուհետեւ ասել, եթէ «Տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց», այլ թէ տեսից զբեզ Տէր երկնի եւ երկրի. որպէս երեւեցար իսկ այսօր ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր օտարիս, որ անցեալ էր ըստ ակնկալութիւն կենաց իւրոց:

«Ահա դու, Տէր, ողորմութեամբ քով պսակեցեր զսիրելիս քո, եւ գթութեամբ քով ելեր ի խնդիր կորուսելոյս, դարձուցեր եւ խառնեցեր իդասս ընտրելոց քոց: Ոչ միայն ետես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց, այլ ետես զերկինս եւ զբնակիչս նորա, եւ մինչդեռ է յերկրիս՝ խառնեցաւ իգունդս բիւրաւոր հրեշտակաց քոց: Ետես եւ զոգիս արդարոց կատարելոց, ետես եւ զնմանութիւն փառաց աներեւոյթ սրատրատութեանցն, ետես եւ իձեռին նոցա զանշուշտ ռարունայն՝ որ հանդերձեալ պահի իձեռն ճարտարապետին: Երանի սմա վասն սուրբ տեսլեանս, եւ երանի է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ. քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ, եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին՝ մե՞ծ մասն ընկալաւ սա յանրապառ քոց բարութեանցդ: Անսպառ են սլարդեւքն քո, Տէր, եւ առանց խնդրելոյ տաս ում եւ կամիա քոյով յորդ եւ աննախանձ առաստութեամբդ: Եւ եթէ որ ոչն խնդրեն՝ չարդելուս ինոցանէ, բաց մեզ, Տէր, զգունն ողորմութեան

քո, որ իմանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեմասնութեան սրբոց քոց: Զնորագիւտ դաստակերոսս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց. մի ընկրղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց իմէջ ալէկոծեալ ծովու մեղաց»:

Եւ այսպէս յերկար կատարելով զաղօթան, յորդ եւ առատ արտասուս հեղուին իվերայ անձանց իւրեանց: Գութողոքանաց արկանէին առաջի բարերարին՝ զի լսելի լիցի ձայն սլաղատանաց նոցա, եւ հաստատուն կացցեն իլիշտս ճգանցն, զի մի զրկեսցին իցանկալի պրտակացն զոր ունէին Սուրբքն իձեռս իւրեանց, որպէս եւ ազդեցաւ իսկ նոցա իՀոգւոյն սրբոյ՝ զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա. որպէս զի երթիցեն եւ աներկեւղ դադարեսցին իկասկածելի ակնկալութենէն. որում համբերէին բազում տառապանօք, զի առհաւատչէիւ փոքու հասցեն երկնաւոր մեծութեանն, որում իվաղնջուց իսկ էին ցանկացեալք:

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպեան իշխան էր աշխարհին, եւ նմա յանձն արարեալ

էր զկասկեալսն քաղաքին, վասն այնորիկ եւ համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանսն իւր: Լուանայր եւ սրբէր զնոսա իջարջարանաց բանաին, առնոյր զջուր լուացման սրբբոցն եւ արկանէր զիւր մարմնովն: Ուզղէր իտան իւրում աւազան, եւ ընդունէր ինոցանէ զսուրբ մկրտութիւնն, հաղորդէր իկենդանարար մարմինն եւ ի քաւիչ արիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Բարձր բարբառով աղաղակէր եւ ասէր. «Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ իլուացումն մեղաց իմոց, եւ իծընունդս նորոգութեան վերստին Հոգւոյն սրբոյ, եւ ճաշակումն անմահ խորհրդոյս իժառանգութիւն երկնաւոր որդէգրութեանն»: Ինէր եւ ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կերակրոյ, եւ մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա, եւ միաբանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան:

Այլ թէպէտ եւ ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն, եւ աներկեւղ էր իմարդկանս հարուածոց, սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած, զի մի իբրեւ վնա-

սակարք մատնեցին յիրս արքունի : Վասն այնորիկ իժաժուկ կոչէր իգիշերի եւ զնախարարոսն՝ որ ինմին քաղաքի էին ի կապանս, եւ առնէր ծախս մեծամեծս : եւ էին ամենեքեան իմեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն որ երեւեցաւ նոցա : Ոչ յիշէին ամենեւին եթէ վիշտք ինչ անցեալ էին ընդ նոսա :

Բայց իժամ բազմականացն կարծիք իմըն եղեն իմիտս սրբոցն վասն երիցումիոյ՝ որ էր ընդ նոսա խուրբ կապանսըն . զի իմէջ շինական մարդկան կեցեալ էր, եւ տգիտագոյն եւս էր իգրոց միսիթարութենէ : Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին . ետ պատասխանի երանելին եւ ասէ . « Զինչ է այդ զոր դուքդ գործէք . եւ կամ յինէն զի թաքուցանէք զժաժուկս խորհրդոցդ : Ես քան զկրսերս ձեր խոնարհագոյն եմ, եւ քան զեւս փոքունս յաշակերտաց ձերոց տգիտագոյն եմ . զիմորդ կարացից այդմ տանել : Այս իսկ մեծ էր ինձ, զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր : Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքանչիւր

տեղի բազմականիդ, եւ հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին» : Եւ բռնադատեաց մեծ եպիսկոպոսն Յովսէփի միաբանութեամբ ամենայն սրբոցն, եւ իվերոյ քան զամենեսեան բազմեցուցին զնա :

Եւ իբրեւ բոլորեցաւ ակումբ բազմականին, եւ հազորդեցան ամենեքեան ի կերակուրն զուարթութեամբ, յոտն եկաց սուրբն Յովսէփի, եւ սկսաւ զուրախութեան նուազն մատուցանել եւ ասել այսպէս .

« Ուրախ լիբուք ամենեքեան իՔրիստոս. քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ՝ ահա մոռացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս եւ ջարջարանս զոր կրեցաք : Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ ընդունելոց եմք, եւ փոխանակ խաւարային արգելանի բանտիս՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, որոյ քաղաքի քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, եւ հանդիսապետ ասպարիսին՝ յորում նախ ինքն առաքինացաւ առնելով զնշան յաղթութեան : Եւ այսօր նոյն Տէր է որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով իփրկու-

Թիւն անձանց մերոց եւ իսլարժանս մե-
 ծափառ սուրբ եկեղեցւոյ: Եւ զոր օրի-
 նակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս իգը-
 լուխ բազմականիս մերոյ՝ սոյնպէս սա-
 նախ ընդունելոց է վաղիւ զստակն իձե-
 ուրն կատարմանն իւրոյ: Զի ահաւասիկ
 եկն եհաս եւ մերձեցաւ առ մեզ թշնա-
 մին կենաց մերոց եւ ստակիչ սուրբ չար-
 չարանաց ծառայիցս Քրիստոսի »:

Զայս իբրեւ ասաց, լուաւ ինմանէ բա-
 նըս պնդութեան, որով յոյժ մխիթարե-
 ցան ամենեքեան:

Ասէ. « Իսուրբ աղօթից ձերոց այգպէս
 արասցէ ինձ Քրիստոս, եւ կատարեսցէ
 զելս վախճանին իմոյ յաշխարհէս ըստ
 բանի քում: Եւ ահա ընդ ասելդ քո ազ-
 գումն եղեւ հոգւոյս իմոյ, եւ յիշեցի ես
 զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի, որոյ եւ
 գալուստ իսկ նորա յաշխարհս վասն մեր
 մեղացն եղեւ: Գթասցի յիս որպէս եւ
 յաւազակն իժամ իաչին. զոր օրինակ նո-
 վաւ զդրունս փակեալ դրախտին եբաց,
 եւ յառաջեցաւ լինել կարապետ այնո-
 ցիկ՝ որ անդրէն ինոյն տեղի դառնալոց
 էին յուրախութիւն, արասցէ եւ զիս

այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք զնդիդ :

« Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի որ դառնայ յապաշխարութիւն՝ անվախճան լինի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինքս . որպէս զի գիտեն իսկ զկամս Տեառն իւրեանց : Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն ի ինդիր, վասն այնորիկ եւ նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դարձելոյ յապաշխարութիւն : Թերեւս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրավարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք . զսպանն վասն ձեր բերեալ էր, այլ զուրախութեան աւետիսն հասարակաց տայր : Եւ առաւել եւս ընդ իս էին զարմացեալ զի ոչ ճանաչէին զիս իկեանս իւրեանց, ահա իսուրբ մահն իւրեանց՝ կամէին զի եւ ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն :

« Աղաչեմ զձեզ, տեսրք իմ եւ հարք, աղօթս արարէք ի վերայ անարժանութեանս իմոյ, զի արժանի եղէց մեծի աւետեացն հասանել՝ որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ ի լսելիս իմ : Արդ փութամ տեսանել զօրն, եւ յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ ի վերայ մեր :

«Ե՞րբ իցէ զի ելից ի թանձրադան-
դազ ձանձրալի մարմնոյս այսորիկ. երբ
իցէ զի տեսից զքեզ Տէր Յիսուս. երբ
իցէ զի տգիտութիւնս իմ հասցէ իկա-
տարեալ գիտութիւն : Օգնեա ինձ, Տէր,
օգնեա ինձ, եւ կարկառեա զամենազօր
աջդ յօգնականութիւն. զի ըստ խոստ-
ման բանիցս իմոց եւ գործք արդեամբք
կատարեսցին ի վերայ իմ. եւ փառաւոր
լիցի յիս իմեղաւորս անուն Տեառն մե-
րոյ Յիսուսի Քրիստոսի » :

Զայս իբրեւ ասաց երանելին՝ յօտն
կացին իբազմականացն անդ, գոհանայ-
ին ասելով. «Փառք քեզ, Տէր, փառք
քեզ թագաւոր, զի ետուր մեզ կերա-
կուր ուրախութեան. լցո զմեզ Հոգւովդ
սրբով, զի գտցուք առաջի քո հաճոյք
եւ մի ամաչեցեալք, զի դու հատուցա-
նես իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր » :

Ինմին ժամու եղեւ խորհուրդ մեծ ի
մէջ նոցա, թէ զինչ օրինակաւ կարաս-
ցեն ապրեցուցանել զմոգպեան, զի մի
լուեալ յարքունիսն՝ իբրեւ զհուր բոր-
բոքեսցի ի վերայ մնացելոցն : Իբրեւ ոչ
ինչ կարացին ի ժամուն վճարել, միա-

բանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնրն հաւատացելոյ :

Իսկ նախարարքն հրաժարեցին իսրբբոցն յորդառատ արտասուօք, եւ ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծաւ սպաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ. « Զի մի ոք իմէնջ, ասեն, թուլացեալ եւ ելեալ արտաքս իհաւասար միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին » :

Իսկ երանելիքն միաբան քաջալերէին զնոսա եւ ասէին. « Եօրացարուք, եղբարք, իՏէր. մխիթարեցարուք իմարգասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ որքս, եւ ոչ իբացէ առնէ զողորմութիւնն իւր իմէնջ հաւատով իՔրիստոս. բազում բարեխօսիւքն զոր ունիմք առ նա, ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց, եւ ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց : Այլ նոյն Տէր է որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն՝ խառնելով զնոսա իգունդս հրեշտակաց իւրոց. նոցուն սուրբ ոգիք եւ ամենայն դասք արդարոց հասցեն

ձեզ յօգնականութիւն համբերութեան, զի ընդ նոսին նոցունց պսակացն արժանի լինի ջիք» :

Զայս խօսէին ընդ նոսա, եւ զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք իգլուխ տանէին. իսկ իժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան. «Ծագեա, Տէր, զողորմութիւնսքո՛ր ոյք ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնըսքո՛ր ոյք ուղիղ են սրտիւք : Մի եկեացէ իվերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, եւ ձեռք մեղաւորաց մի դողացուսցեն զմեզ : Անդ անկցին ամենեքեան որ գործեն զանօրէնութիւն, մերժեցան, եւ այլ մի կարասցեն հաստատել» :

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին դահիճքն իգուռն բանտին, մտին իներքս եւ տեսին՝ զի որ յառաջ մոգպետն էր, եւ նմա իսկ յանձն արարեալ էր պահել զնոսա, նրստէր իմէջ նոցա եւ լսէր ինոցանէ, նա եւ քաջալերէր եւս զնոսա չերկնչել իմահուանէ : Իբրեւ տեսին զմեծ սքանչելիսն դահիճքն՝ յոյժ զարմացան ընդ իրսն, այլ ոչ ինչ իշխէին հարցանել ցնա. բայց չորան եւ պատմեցին Դենշապհոյ, որում յանձն արարեալ էր զչարչարանսսրբոցն :

Իսկ նա իբրեւ լուաւ իդահճացն արքունի, զահի մեծի հարաւ իմիտս իւր, թէ գուցէ եւ ինքն անձամբ իներքս լիցի, քանզի եւ ծանօթագոյն եւս էր առնրն : Հրամայեաց հանել իբանտէ անտի զամենեսեան կապանօքն, եւ հեռացուցանէր իքաղաքէ անտի երկոտասան պարսիկ հրասախաւ : Եւ իծածուկ խօսէր ընդ մոզպետին՝ եթէ զինչ պատճառք իցեն զառանցանաց նորա : Ետ պատասխանի այրն եւ ասէ ցնա . «Մի խօսիր ընդ իս ի ծածուկ, եւ մի լսեր զխորհուրդս լուսոյ իմէջ խաւարի, զի բացան աչք իմարդ, քանզի տեսի զլոյսն երկնաւոր : Եթէ կամիս լինել խորհրդակից կենաց, հարցցիս յանդիման, եւ պատմեմ քեզ . զի տեսի զմեծամեծսն Աստուծոյ » :

Եւ իբրեւ լուաւ ինմանէ զամենայն, եւ ստուգեաց եւս վասն իւրոյ միաբանութեանն, եթէ ոչ քակտի իսրբոցն հաւանութենէ, ոչ իշխեաց ձեռն արկանել ի նա, թէպէտ եւ ունէր հրաման յարքունուստ : Այլ փութացաւ, եւ ինքն երթեալ պատմէր թագաւորին իծածուկ զամենայն որպէս զիարդ լուաւ ինմանէ :

Ետ պատասխանի թագաւորն եւ ասէ
 ցրենշապուհ. «Մի ոք ամենեւին լուիցէ
 զայդ իբէն, մանաւանդ վասն տեսլեանն
 մեծի որ երեւեալ է նմա. զի մի ազէտ
 մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեսցին իմեր
 հաստատուն օրինացս: Մինչ մեք զայլս
 կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւս
 զոգիս դացեն, իբրեւ նոցա ոչ ինչ կա-
 րացաք առնել, մեր որ վարդապետ օրի-
 նացդ էին՝ զկնի նոցա մուրրութեանն
 խոտորեցան »:

«Նա եւ այն եւս չար է մեզ քան զա-
 մենայն, զի ոչ գուզնաքեայ ոք խոտո-
 րեցաւ ինոցա օրէնան, այլ այր մի Հա-
 մակդեն, երեւելի ընդ ամենայն վերին
 աշխարհս: Եթէ փայքարիմք ընդ նմա,
 նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վար-
 դապետս աշխարհիս. գուցէ իհիմանէ
 խարխարեալ աւերէ զօրէնս մեր: Եւ ե-
 թէ դատիմք զնա ընդ այլ չարագործսն,
 նա եւ այնպէս հռչակեալ ելանէ համ-
 բաւ քրիստոնէութեան նորա, եւ մեծ
 անարգանք զկնի դենիս ձգին: Եւ եթէ
 սրով եւս վախճանեսցի, բազում են
 քրիստոնեայք իկարաւանիս, ընդ ամե-

Նայն երկիր ցանեալ ցրուեսցեն զոսկերըս նոցա : Սակաւիկ ինչ էին մեզ անարգանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մեծարեալ պատուէին ոսկերք նածրացւոցըդ . իսկ եթէ մոգացդ եւ մոգպետաց զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք մեզէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց :

« Այլ այժմ իմ է քեզ երդումն տրւեալ յանմահ գիտն . նախ զդառնացեալ ծերն կոչեա առաջի քո . եթէ հաւանեսցի սիրով, եւ զզջացեալ ապաշաւեսցէ զկախարդութիւն նոցա, մեծարեսջիր զնա սիրով՝ պատուով ըստ առաջին կարգին . եւ մի ոք գիտացէ զթշնամանս նորա ամենեւին : Ապա թէ ոչ հաւանեսցի, եւ ոչ կամեսցի անսալ բանից իմոց, յարուսջիր իվերայ նորա բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի վնասակար գտցի յիրս արքունի . եւ աշխարհաւ փուրսիշն իվերայ յարուսջիր, եւ շկօթակ արասջիր յայնկոյս քան զկուրան եւ զՄակուրան . եւ անդ ընկեցեալ զնա իվիրապ մի, եւ ընկալցի զմահ թըշուառութեան : Եւ զայլադէնսն փութանակի կարճեա իկենաց աշխարհիս, զի

մի դղրդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս : Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագ աշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիմրդ կարասցեն կալ առաջի նոցա պատիր խաբէութեանն » :

Արդ եւ նստաւ Դենշապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս ասացաք, հեռի երկստասան հրասախաւ : Հարցանէր ցմոգպետն եւ ասէր. « Իշխանութիւն առի վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ եւ ամենայն հարուածովք տանջանաց : Մինչչեւ ձեռն արկեալ է իմ ի քեզ, ընկալ զմեծարանս եւ արհամարհեա զանարգանս, եւ խնայեա իպատուական ալիսդ : Թող անդր իբաց ըզքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր իբրնէ, եւ դարձիր անդրէն իմոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ էիր բաղմաց » :

Ետ պատասխանի երանելին եւ ասէ. « Ազաչեմ՝ զքեզ, տէր, որ յառաջ իբրեւ զհարազատ եղբայր համարեալ էիր յաչս իմ, եւ այսօր թշնամի կատարեալ մի ըստ առաջին սիրոյն զթար դու յիս, այլ կատարեա իվերայ իմ՝ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ. եւ որպէս ա-

ուեր իշխանութիւն ի վերայ իմ՝ դատեա զիս :

Յայնժամ իբրեւ ետես Դենշապուհ՝ եթէ առ ոչինչ զսպառնալիսն արքունի համարեցաւ, եւ ոչ ողորանացն երեսս ինչ արար, եւ քան ի ծածուկ՝ յայտնի եւս կամէր զի խօսեսցի, կատարեաց ի վերայ նորա ըստ խրատուն արքունի: Եւ գաղտագողի ընկեցաւ ի հեռաւոր օտարութիւն. որպէս զհարգ եւ ուսաւ ի վարդապետէն՝ եւ արար:

Եւ հրամայեաց եւս Դենշապուհոյ երկուս եւս ընկերակիցս օգնականս յաւագ գործակալացն. զՋնիկանն, որ էր մարդպետ արքունի, եւ զՄովան հանդերձապետ՝ ի ձեռանէ Մովպետան մովպետի:

Սրգ երկոքեան սոքա իւրաքանչիւր սպասաւորօք առին զսուրբան յայնմ ա. նապատէ, եւ փոխեցան նոյնչափ եւս հեռագոյն իմեւս եւս դժնդակ տեղի ի նմին գիշերի: Եւ զոք ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել, ոչ ի Հայոց եւ ոչ յամենայն քրիստոնէից, եւ ոչ բնաւ յարտաքին հեթանոսաց: Եւ սպասաւորքըն որ էին ի վերայ կապելոցն անդէն

իքաղաքին, հրամայեցին պահել զգուշութեամբ, զի զհետս նոցա մի ոք գիտասցէ՛ ընդ որ տանիցեն իմահու տեղի, մի նոքա եւ մի ամենեւին ոք իմարդկանէ :

Բայց այր մի Խուժիկ անուն իզօրացն արքունի — որ իծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն, եւ վիճակեալ էր իդասս դահճացն, եւ կայր իսպասու օրասպահացն հանդերձ գործիական տանջանարանօքն, եկն եմուտ իմէջ գիշերին եւ խառնեցաւ իդասս նախարարացն : Սուսն զասն իմիջնոյն կարծէր զնա, եւ միջինն երրորդին, եւ երեքեանն միմեանց համարէին զնա. եւ ոչ ոք ինոցանէ եհարց՝ եթէ « Դու ո՞վ ես ընդ մեզ », ոչ իտերանցն եւ ոչ իսպասաւորացն :

Իբրեւ հասին իտեղի անապատին՝ որ ամենեւին անբոյս էր իդալարւոյ, եւ այնպէս էր ապառաժ գժնեայ՝ զի եւ ոչ նստելոյ անգամ տեղի գտաւ անդ նոցա, իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան, եւ հրամայեցին դահճացն իւրեանց կապել զոտս եւ զձեռս նոցա : Եւ արկին պարանս երկայնս յոտս նոցա, եւ

Երկու երկու լծեցան եւ առին իքարշ :
 եւ այնպէս ձգեցին եւ ճողքեցին ընդ
 ապառաժ տեղիսն քարշելով, զի ամենե-
 ւին խայծ ոչ մնաց իմարմինս երանե-
 լեացն : Եւ ապա լուծին եւ ածին իմի տեղի :

Եւ թուէր իմն նոցա այսպէս՝ եթէ
 կակղեցաք զխստութիւնն նոցա, եւ հնա-
 զանդեցուցաք զբիրտ ապստամբութիւն
 նոցա. եւ արդ զինչ եւ խօսիցիմք՝ ան-
 սայցեն բանից մերոց, եւ առնիցեն ըզ-
 կամն թագաւորին, եւ ապրեալ լիցին
 յանհնարին տանջանացն : Եւ զայն ոչ
 կարացին քաջ իմանալ՝ եթէ իբրեւ ըզ-
 քաջ զինուորս վառեցին զնոսա, եւ ի
 հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնո-
 սա, եւ իբրեւ զգազանս վայրենիս ա-
 րիւնախանձս ուսուցին զնոսա : Եւ եթէ
 ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջա-
 գոյն, հայեցեալ նոցա իչարաչար վէրս
 մարմնոյն իւրեանց՝ զառաջին երկեւղն
 իբաց մերժեցին : Սկսան իբրեւ արբեալք
 անզգայք զմիմեամբք ելանել իբանից
 պատասխանիս, եւ փութային իբր ծա-
 բաւիք յաղբելը՝ եթէ ո՞նախ վաղ զիւր
 արիւնն հեղցէ յերկիր :

Եւ մինչ դեռ յայսմ պատրաստութեան
էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա
Գենշապուհ եւ ասէ. «Արքայ յղեաց զիս
առ ձեզ. ամենայն աւեր աշխարհին Հայ-
ոց, ասէ, եւ կոտորածք զօրացն՝ որ հա-
սին ի վերայ, ի ձէնջ եղեն վնասքն ամե-
նայն. եւ բազում նախարարք՝ որ այժմ
կան կասպանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ
յամառութեանդ եղել այդ ամենայն :
Այլ եւ արդ եթէ կամիք ինձ լսել՝ ասեմ
ձեզ. որպէս եղերուք պատճառք ամե-
նայն չարչարանաց մահուն՝ այսօր լե-
րուք պատճառք կենաց ձերոց : Եւ նա-
խարարքն՝ որ կան ի կասպանս, ի ձեռն ձեր
է իշխանութիւն արձակել զնոսա. եւ ա-
ւեր աշխարհին ձերոյ ձեւք շինի, եւ
բազումք որ վարեալ են ի գերութիւն՝ ան-
դրէն դառնան :

«Ահա դուք ձերոյին աչօքդ տեսէք
այսօր, եթէ զորպիսի այր տոհմիկ, զոր
թագաւորն ինքնին յականէ յանուանէ
ճանաչէր վասն մեծի գիտութեան օրի-
նացս մերոց, եւ կատարեալ էր յամե-
նայն իդենիս եւ ամենայն մեծամեծաց
սիրելի, եւ գրէ թէ բոլոր աշխարհս կա-

խեալ էր զնմանէ. եւ վասն զի անարգեաց զդենիմազդեզն, եւ պատրեցաւ ի ձեր տխմար գիտութիւնդ, ոչ ինչ խնայեաց թագաւորն իմե՞ծ պատիւ նորա, այլ իբրեւ զգերի մի զանաշխարհիկ շիօթակ արարի զնա յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր, զի ընդ երթալն իսկ ոչ ժամանէ իտեղի պատուհասին իւրոյ:

«Արդ եթէ իբուն դայեկութիւնն վարն պատուական օրինացն ոչ խնայեաց ինա, սրչափ եւս առաւել իձեզ յօտարաշխարհիսդ, որ մահապարտ իսկ էք յիրս արքունի: Եւ չիք ինչ ձեզ այլ հրնար կենաց, բայց եթէ երկիր պագանիցէք արեգական, եւ կատարիցէք ըզկամն թագաւորին, որպէս եւ ուսոյց ըզմեզ մեծն Զրադաշտ: Եւ եթէ զայդ առնէք՝ ոչ միայն արձակիք իկապանացդ եւ ապրիք իմահուանէ, այլ եւ մեծամեծ պարգեւօք յուզարկիք յաշխարհն ձեր»:

Յառաջ մատուցեալ Ղեւոնդ երէց եւ թարգման կացոյց զՍահակ եպիսկոպոս. «Զիմրդ լուիցուք, ասէ, երկդ իմի հրամանացդ քոց. ահա զերկրպագութիւնըդ նախ ետուր արեգական, եւ զկա-

տարումն երկրպագութեան իկամս թագաւորին ձգեցեր. մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանուն նորա, եւ մեծացուցեր զթագաւորն աւելի քան զարեգակն. եւ յայտ արարեր՝ եթէ առանց կամաց իւրոց սպասաւորէ արեգակնն արարածոց, իսկ թագաւորն ի կամս աղատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցանէ, եւ զոր կամի ծառայեցուցանէ. եւ ինքն իճշմարտութեանն վերայ չեւ է հասեալ: Մի խօսիր ընդ մեզ իբրեւ ընդ տղայս, զի հասակաւ կատարեալս եմք, եւ գիտութեան ոչ եմք անտեղեակ: Ուստի սկսար դու, այտի տաց քեզ պատասխանի:

«Ապաքէն զմեզ եղիւր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ եւ հարուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուել հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, եւ սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրեւ զմարդ ոք դուզնաքեայ ի մարդկանէ, այլ իբրեւ Աստուծոյ ճշմարիտ կալ իծառայութեան. եւ եթէ զըրկիմք ինոցանէ, փոխանակ ընդ երկրա-

ւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայ-
ութիւն : Եւ ոչ միայն զարքանեկու-
թիւնն հպատակութեան պարտիմք հար-
կանել նոցա, այլ եւ մահու չափ զանձի-
նքս իվերայ դնել սիրոյ թագաւորին :
Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանու-
թիւնն փոխանակել զնա ընդ այլում
տեառն, նոյնպէս եւ յերկինս չունիմք
իշխանութիւնն փոխանակել զճշմարիտ
Աստուածն մեր ընդ այլում, որ չիք Աս-
տուած բաց ինմանէ :

« Բայց ասեմք եզ՝ որում սակաւիկ մի
տեղեկագոյն ես : Ո՞վ իքաջ զօրականէն
զկնի մտանիցէ իպատերազմ. եւ եթէ
զայս արասցէ, ոչ քաջ անուանի նա, այլ
յոյժ վատ : Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճա-
ռականաց զպատուական մարգարիտն
փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշայի,
բայց եթէ յիմարեալ իցէ տգիտու-
թեամբ, որպէս եւ ձեր մոլորութեան
առաջնորդքդ :

« Միայն դտեր զմեզ իբազում յառա-
քինեացն մերոց, եւ կամիս գողութեամբ
աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց. չեմք
մեք միայն՝ որպէս եւ գուգ կարծես. չիք

տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր. բայց միայն այնոքիկ են թափուր ինմանէ՝ որ իբրեւ զքեզ եւ ըզջարագեւ իշխանն քո, որք ուրացեալ էք ինմանէ: Զի եւ զինուորք աշխարհին մերոյ — որ աշակերտեալքն էին մեւք ի Քրիստոս — առ ոտն հարին զհազին հրամանս թագաւորին ձերոյ, եւ զմեծամեծ պարգեւս առ ոչինչ համարեցան, եւ զհայրենի տէրութիւնն իբաց կողոպտեցան, չխնայեցին իկին եւ յորդիս եւ իգանձս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս: Նա եւ ոչ զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի, այլ զերկրպագուս արեգականն — որ ձեր վարդապետք էին — չարաչար հարուածովք սատակեցին զնոսս, եւ մեծամեծ չարիս հասուցին իվերայ զօրացն ձերոց, եւ բազումք ինոցանէ անկանէին ինմին պատերազմի, եւ այլք մատնեցան իպէս պէս փորձութիւնս, եւ կէսքն ընկեցան իհեռաւոր օտարութիւն, եւ եւս բազմագոյնք վարեցան իգերութիւն: Եւ ամենեքին նոքա յառաջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ, եւ խառ-

նեալ են իզուհուս վերին հրեշտակացն, եւ ցնծան իպատրաստեալ յուրախութիւնս, յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այրն զոր դու ասես շիօթակ արարի: Երանի տամ նմա, եւ երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, եւ տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի. ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ, այլ եւ զերկնից լուսաւորօքդ՝ որում դուքդ երկիրպագանէք»:

Ետ պատասխանի Մովսէս հանդերձապետ եւ ասէ ցնոսա. «Ստուածքն բարերար են, եւ երկայնմտութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան, զի գիտացեն եւ ծանիցեն զիւրեանց փոքրկութիւնն եւ զնոցա մեծութիւն, եւ վայելեսցեն իպարգեւս աշխարհիս, զոր սրւեալ է յիշխանութիւն իձեռս թագաւորի, եւ իբերանոյ նոցա ելանեն հրաման մահու եւ կենաց: Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդգիմանալ կամաց նոցա եւ ոչ առնուլ յանձն զերկրւպագութիւն արեգական, որ ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, եւ ջերմութեամբ իւրով հասու

ցանէ զկերակուր մարդկան եւ անասնոց . եւ վասն հասարակաբաշխ առատութեանն եւ անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած , զի չիք ինմա նենգութիւն եւ անիմաստութիւն . վասն որոյ եւմեք երկայնամիտ լինիմք իվերայ տգիտութեան ձերոյ . քանզի չեմք մարդատեացք իբրեւ զգազանս շաղղակերս եւ արիւնարբուս : Խնայեցէք յանձինս ձեր , եւ մի խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ ձեր : Թողէք անդր զառաջին յանցանս ձեր , եւ զառաջիկայ իրս ուղղեցէք , զի եւ այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն իմե՞ծ թագաւորէն» :

Առ այս ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոս եւ ասէ . « Իբրեւ ուսեալ եւ յոյժ խրատեալ՝ զգեղեցիկ հոգ յանձին ունիս շինութեան աշխարհի եւ փառաց թագաւորին . բայց զայս կարի տգիտաբար ուսուցանես , զի աստուածս բազումս խոստովանիս եւ զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն : Եթէ վեհքն առ միմեանս մարտուցեալ են՝ մեք խոնարհագոյնք քան զնոսա զիմբդ կարասցուք հաւանել բանից քոց : Միաբանեա զՂուր եւ

զկրակ, զի ուսցուք ինոցանէ զխաղա-
ղութիւն. կոչեա զարեգակն իտուն որ-
պէս կրակ, եւ եթէ նմա ոչ մարթի գալ՝
զի մի աշխարհ իխաւարի մնասցէ, յը-
ղեա զգա առնա, զի ուսցի ինմանէ զան-
կարօտութիւնն :

« Եւ եթէ մի է բնութիւն աստուածո-
ցըն քոց, հաւասարեսցեն առ միմեանս
զուգութեամբ. լիցի անկերակուր կրակ
իբրեւ զարեգակն, եւ մի խափանեսցին
ծառայքն արքունի իծախս ռոճկաց սո-
րա : Արդ մինգ անյագ ուտէ, եւ հանա-
պաղ մեռանի. եւ մինն որ չուտէ, ա-
ռանց օդոյն նուազի լոյս ճառագայթից
իւրոց. ցրտանայ ձմերայնի, եւ սառու-
ցանէ զամենայն բոյսս դալար խոտոյ.
տօթանայ յամարայնի, եւ հրակէզ առ-
նէ զամենայն կենդանիս : Եւ որ ինքն յար
իփոփոխման կայ, ոչ կարէ հաստատուն
կեանս ումեք շնորհել : Եւ քեզ ոչ կարեմ
մեղադիր լինել, որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ
թագաւորն, պատուաւորացն մատուցա-
նէ զերկրպագութիւն. իսկ եթէ ոք զայս
իհմուտ գիտնոցն արասցէ, վաղվաղակի
մահ իվերայ հրամայեն :

«Այլ վասն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, զճշմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, իբազում մասանց մի մասն որոշեալ է. կէսքն իվերոյ են քան զնա, եւ կէսքն իներքոյ նորա: Ոչ է նա առանձին սուրբ յստակ լուսով, այլ իձեռն օգոյն հրամանաւն Աստուծոյ տարածանէ զճառագայթս իւր, եւ հրային մասամբ ջեռուցանէ զամենայն գոյացեալս իներքոյ իւրոյ կայանին: Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունին ինորա ճառագայթիցն. քանզի իբրեւ յաման ինչ արկեալ է զլոյսն իգունդ նորա, եւ իվայր կոյս հեղու բերանացեալ առ իպէտս ներքնոցս վայելչութեան: Եւ զոր օրինակ նաւ մի թռուցեալ իվերայ ծովային ջուրցն բազմութեան, անգիտութեամբ գնայ զուղեւորութիւնն իձեռն հմուտ եւ ճարտար նաւապետին, այսպէս եւ արեգակն իձեռն կառավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս շրջանին իւրոյ տարեւոր ժամանակին:

«Եւ որպէս այլ մասունք աշխարհիս հաստատեալ են վասն մեր կենացն, եւ զնա իբրեւ զմի յայլոց մասանց տուեալ

է մեզ յառաջնորդութիւն լուսոյ, որ-
պէս զլուսին եւ զաստեղս եւ զօդս յա-
րածուիս եւ զամպս անձրեւաբերս. նոյն-
պէս եւ յերկրիս մասանց զծով եւ զգետս
եւ զաղբերս եւ զամենայն պիտանացու-
ջուրս, նոյնպէս եւ զցամաքայինս ամե-
նայն պիտոյիւք իւրովք: Աստուած՝ եւ
զմի ոք իսոցանէ չէ արժան անուանել.
եւ եթէ ժպրհիցի ոք ասել՝ զանձն տգի-
տաբար կորուսանէ, եւ աստուածանունն
մեծարելով զնոսա՝ նոքա ոչ ինչ օգտե-
ցան: Միոյ իշխանութեան երկու թա-
գաւորք ոչ լինին. եւ եթէ մարդ զայդ
քեզ յանձն ոչ առնու, քանի եւս հեռի
է յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ
շիտթեալ:

«Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմա-
րիան, քաղցրացո զգառնութիւն սրբ-
տիգ, եւ բաց զաչս մտացդ, եւ մի՛ յարթ-
նութեան կուրութեամբ բնդ խաւար
գնայցես. որ անկեալ ես իխորխորատ,
եւ զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ
եթէ քոյքն գան զկնի մուլար վարդապե-
տութեանդ՝ որ ոչ տեսանեն եւ ոչ իմա-
նան, մի՛ եւ զմեզ կարծեր զոյն օրինակ.

քանզի բաց են աչք մտաց մերոց եւ սը-
րատեսիլ եմք : Մարմնոյս աչօք զարա-
րածս տեսանեմք , եւ իմանամք զսա յայլ-
մէ արարեալ . եւ ամենեքեան են ընդ ա-
պականութեամբ : Իսկ արարիչն ամենե-
ցուն աներեւոյթ է իմարմնաւոր աչաց ,
այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա :

« Եւ վասն զի ետես զմեզ իմեծի տգի-
տութեան , եւ ողորմեցաւ մերում անու-
տումնութեանն , յորում եւ մեք իբրեւ
զձեզդ երբեմն զերեւելիսս կարծէաք ա-
րարիչ եւ գործէաք զամենայն անառա-
կութիւնս , վասն այնորիկ առ սէր իւր
եկն մարմնացաւ իմարդկանէ , եւ ուսոյց
մեզ զաներեւոյթ աստուածութիւնն իւր :
Այն զի բարձրացոյց զինքն իխաչն կա-
խաղանի , եւ զի մարդիկ զհետ լուսաւո-
րացդ մոլորեցան , մերկեաց յարեգակ-
նէ զլոյս ճառագայթիցն իւրոց , զի ե-
ղիցի խաւար սպասաւոր մարդկութեան
նորա . զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք ի-
ցեն , մի' տեսցեն զկեանս իւրեանց իմե-
ծի անարգութեան : Որպէս եւ այսօր ,
որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աս-
տուած' նոյն խաւար մածեալ է զողւով

եւ մարմնով նորա . որպէս եւ դու իսկ այսօր ինմին խաւարի կաս , եւ զմեզ դեռ եւս չարչարես : Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել . որպէս զխարդ եւ կամիս կատարես զկամս դառնու թեանք » :

Յայնժամ իբրեւ հայեցաւ ինոսա աւորէնն Դենշապուհ , եւ ետես իմեծի ուրախութեան զուարթագին զամենեսեան , գիտաց եթէ ոչ դնան առ նոսաբանք սպառնալեաց եւ ողորանաց : Հրամայեաց զմի ոմն իկրտերագունիցն յառաջ մատուցանել , երէց մի Արշէն աւուրն , վասն որոյ յառաջ կասկածն իսկ եղեւ սրբոցն : Կապեցին զոտան եւ զձեռարն , եւ մեծաւ ուժով պրկեցին , մինչեւ ճարճատիւն հատաւ ամենայն ջղացն . եւ այնպէս կայր մեծ ժամս յանհնարին պրկոցն :

Եբաց սուրբն զբերան իւր եւ ասէ . « Ահա շրջեցան զինեւ շունք բազումք , եւ ժողովք չարաց պաշարեցին զիս . ծակեցին զոտս իմ եւ զձեռս իմ , եւ փոխանակ բերանոյ իմոյ ազաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ : Լուր ինձ , Տէր , եւ

լուր ձայնի իմում, եւ ընկալ զոգի իմ ի
 ժողովս սուրբ զօրականին քո, որ երե-
 ւեցաւ նորակերտ դաստակերտին քոյ :
 Ես որ կրտսերս եմ յամենեոեան, ողորմու-
 թիւն քո գթացեալ յառաջեցոյց զիս» :

Եւ զայս իբրեւ ասաց, ոչ եւս կարէր
 բանալ զբերանն յանհնարին պրկոցաց
 գելարանին : Եւ անդէն վաղվաղակի դա-
 հիճքն հրաման առեալ յերից նախարա-
 րացն՝ սրով հատանել զպարանոց երա-
 նելւոյն, եւ ընկեցին զմարմինն իխոր-
 խորատ մի ցամաք :

Եւ անդէն իտեղւոջն սկսաւ խօսել
 Դենշապուհ ընդ եպիսկոպոսին եւ ասէ .
 «Յորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց՝ ըզ-
 տարի մի եւ վեց ամիս եհաս շրջել ինձ
 անդ . ոչ յիշեմ ես ամենեւին՝ եթէ բան
 մի տրտունջ յումեքէ լուայ վասն քո,
 նոյնպէս եւ առաւել վասն Յովսեփայ . զի
 դա իսկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէ-
 ից, եւ հաւատարիմ յամենայն իրս ար-
 քունի : Ես եւ որ մարգարան աշխարհին
 լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն՝ մե-
 ծապէս գոհ էր զառնէս զայսմանէ . եւ
 ես ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս

Հայր, հաստատուն համարեալ էր ամենայն աշխարհին, եւ անաչառութեամբ սիրէր զմեծամեծս եւ զփոքունս :

« Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես աղաչեմ զձեզ . խնայեցէք իպատուական անձինս ձեր, եւ մի մատնիք իմահ չարչարանաց ըստ առաջնոյն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձերովք : Քանզի թէ իդոյն միտսյամառութեան կայք, եւ իմ եղեալ է ի մտի իմում բազում չարչարանօք կարճել զձեզ իկենաց ձերոց : Ես գիտեմ, զի իհրապոյր առնդ այգորիկ ելեալ էք դուք . քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով, եւ ձեռնարկութեամբ բժշկաց չիք գտեալ առողջութիւն. եւ հիւանդոտ կենօք ձանձրացեալ է, եւ փափագէ իմահ քան իկեանս » :

Առ այս ետ պատասխանի սուրբն Յովսէփ եւ ասէ . « Գովութիւնդ՝ զոր ետօւր դու նախ եպիսկոպոսիդ եւ ապա ինձ, յիրաւի արարեր եւ ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ, այդպէս իսկ արժան է : Այլ ճշմարիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն դիմադարձ լինել երկրաւոր իշխանաց, եւ ոչ զոք իժողովրդ-

դոց տրտունջ առնել վասն մարմնաւոր զօշաքաղութեան . այլ ցածութեամբ եւ հեղութեամբ ուսուցանել զպատուիրանքս Աստուծոյ , եւ առանց խարդախի իմաստութեան խաղաղասէր լինել առ ամենեսեան , եւ անաչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեցունց :

« Այլ վասն առնս այսորիկ հրապուրանաց՝ զոր ասացեր , եւ զայդ ոչ ստեցեր , այլ կարի զճշմարիտն ասացեր : Զի ոչ իբրեւ զօտար ոք հրապուրէ զմեզ , եւ ոչ իբրեւ զպատրող ոք խաբեբայ մուրեցուցանէ զմեզ , այլ յոյժ սիրէ : Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեացն զմեզ , եւ մի է հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ . զիմրդ համահարք եւ միոյ մօր որդիք երկպառակք լինիցին , եւ ոչ միաբանք : Որ քեզ թուին՝ թէ հրապուրք իցեն , մեր իտուէ եւ իգիշերի դոյն խորհուրդ էր՝ զի անբակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիւնս : Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ ելանել յախտալից մարմնոյս , առաւել եւս մեք ամենեքեան . զի չիք ոք ամենեւին իծնունդս կանանց՝

որ ունիցի զմարմինս առանց ցաւոց չար-
չարանաց » :

Ետ պատասխանի Դենշապուհ եւ ասէ .
« Զայդ ոչ գիտէք , որ ըջափ երկայնամիտ
լինիմ ես ի վերայ ձեր . այս ոչ հրամա-
նաւ արքունի է այսչափ երկայնաբան
լինել ընդ ձեզ պայքարաւ , այլ յիմմէ
քաղցրութենէ թողացուցի ձեզ . զի չեմ
իբրեւ զձեզ անագորոյն , զի անձանց ա-
տելի էք եւ այլոց թշնամիք : Իմ զի աղ
եւ հաց կերեալ է յաշխարհին ձերում ,
գութ եւ սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր » :

Ետ պատասխանի Դեւոնդ երեց եւ աս-
սէ . « Որ առ արտաքինսն գութ եւ սէր ու-
նի , զպատուիրանսն Աստուծոյ կատարէ ,
այլ պարտի եւ յիւր ոգիսն խնայել . զի
չեմք անձանց տեարք , այլ է որ համարս
խնդրէ իմէնջ եւ վասն արտաքնոց եւ
վասն ներքնոց : Այլ որ ասացեր՝ յինէն
անսամ՝ ձեզ եւ ոչ հրամանաւ թագաւո-
րին , եթէ գուք սովոր էք անցանել ըստ
հրամանաւ թագաւորին ձերոյ , զայդ
բարիոք առնէք , զի աւերիչ աշխարհի է
եւ սատակիչ անմեղ մարդկան , բարե-
կամ սատանայի եւ թշնամի Աստուծոյ :

Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, եւ ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ասպականացու պատրանս աշխարհիս :

« Այլ վասն իմ զի ասացեր՝ չգտեալ զառողջութիւն իբժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են որ տեսանեն զամենայն չարչարանս աշխարհիս : Աղէ ցածո զքեզ սակաւիկ մի իզայրագին սրտամտութենէդ, եւ եկ ըզհետ ճշմարիտ բանից իմոց, եւ հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս : Ո՞րք ի մահկանացուացս ունի կեանս անտըրտունջս . ո՞չ ահա ամենայն լի են ախտիւք, է որ իներքոյ եւ է որ արտաքոյ . ցուրտ եւ տօթ, քաղց եւ ծարաւ եւ ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան : Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն, յափըշտակութիւն, գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ . իներքոյ՝ ամբարըշտութիւն, ուրացութիւն, տգիտութիւն, անդարձ մոլորութիւն իկամաւոր ազատութենէն :

« Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր, թէ չիք իմ ինոցանէ գը-

տեալ զառողջութիւն, չեն ինչ զարմանք. վասն զի մարդիկ են նոքա. էցաւ որում գտանեն հնարս առողջութեան, եւ է որ ապստամբէ իհնարից նոցա. վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք, այն որ բժշկէն եւ որ բժշկին: Այլ երանի թէ եւ դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն: Քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոք հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հրնարին մատուցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ եթէ յարքունիս մի ոք իսիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, եւ հասեալ իմեծ հրապարակն՝ տեսանիցէ զբազմութիւն պատուաւորացն եւ զառողջութիւն գեղեցիկ երիտասարդացն, եւ եւս ինեքս մատուցեալ իսրահան արքունի, եւ անդ տեսանիցէ զամենայն սպասաւորացն զչքնաղ եւ զսքանչելի տեսիլն, ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշակերտ տեսիլն: Նա եւ եթէ դահոյք ականակապք իցեն եւ համակ ոսկեղէնք՝ յորոց վերայ հիւանդն անկեալ դնիցի,

չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ . այլ իբաց հրամայէ առնուլ զոսկեհոռ վերարկուսն , եւ ձեռն իներքս տարեալ՝ զննէ զամենայն մարմինն , եթէ ջերմ իցէ բնութիւնն , եւ եթէ սիրան իտեղոջն հանդարտ կայցէ , եւ կամ թէ լեարդն կակո՞ղ իցէ , եւ կամ թէ շարժք երակացն յարմար իցեն . եւ ըստ նմին զգարման բժշկութեանն առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջութիւն :

« Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշկութիւնն այսպիսի գիտէ քամահել զամենայնիւ , եւ միայն զիւր արուեստն յառաջ մատուցեալ՝ զգործն կատարէ , սրչափ եւս առաւել ձեզ արժան էր , որ զբոլոր աշխարհս ունիք յիշխանութեան մեծի , հոգ յանձին տանել՝ նախ զհոգիսդ բժշկել յամենայն ախտալից մոլորութեանց աշխարհիս , եւ մարմնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ իծառայութեան : Արդ այժմ՝ զի դուք տգիտացարուք , եւ զանմահ հոգիսդ մահկանացու արարէք յանշէջ հուր գեհենին , մարմնովդ՝ եթէ կամիք եւ եթէ ոչ կամիք՝ ախտացեալ էք յախտաւորութիւն անառող-

ջուլթեան . եւ զմեզ նախատէք մարմնոյ
ցաւովք , որ ոչ իկամս մերոյ ազատու-
թեան է , այլ որպէս գիպեցաւ իբնու-
թեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ :

« Եւ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած կեն-
դանարար՝ իկամս իւրոյ բարերարու-
թեան եղեւ բժիշկ հոգւոց եւ մարմնոց .
եւ նախ ինքն իցաւս չարչարանաց իւ-
րոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան :
Եւ եւս խանդաղատագոյն գթացեալ ,
վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յա-
ռողջութիւն՝ անցաւս եւ անվէրս , եւ ի
ծածուկ հարուածոց զհին ծակոտուած-
սըն վիշապին ողջացոյց , եւ արար զմեզ
անսպիս եւ անարատ հոգւով եւ մար-
մնով , զի իցեմք բանակակից հրեշտա-
կաց եւ զօրք երկնաւոր թագաւորին մե-
րոյ : Եւ քո զայս ոչ գիտացեալ , եւ ոչ
վայելեալ յերկնաւոր պարգեւսն Աստու-
ծոյ , եւ ոչ եւս այլ կամիս ուսանել ի
մէնջ . այլ եւ զմեզ եւս վրիպեցուցանել
կամիս , որում չիք հնար , եւ մի այլ լի-
ցի , եւ ոչ կարես իսկ առնել :

« Այլ վասն իմոյ ախտալից մարմնոյս
ասացից քեզ կարճաւօրոս : Խնդամ եւ

ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ. գիտեմ զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ : Մանաւանդ զի ունիմ ինձ գրաւական զմեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ իցաւս մարմնոյ անձին մխիթարէր, եւ իկըսփումն սատանայական մարմնոյ սլարծէր, եւ ասէր. «Զի եթէ անկակիցք եղաք նմանութեան մահու նորա, որչափ եւս առաւել լիցուք հազորդք յարութեան նորա» : Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն իվերայ մեր, դատեա զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց : Չեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացդ քոց, եւ ոչ երկիւղած իգառն մահուանէն՝ զոր ածելոց ես իվերայ մեր» :

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելիսն իմիմեանց, եւ միայն ասէցսուրբ եպիսկոպոսն. «Գովութիւն, զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ իմացար պատիւ անձին քոյ : Յիշեցուցանեմ քեզ զչարիսըն զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ : Արդարեւ դո՛ւ աւերեցեր զատրուշանն յմըշտունիս, եւ կամ զկրակն դո՛ւ սպաներ,

նա եւ որպէս լուայ եւ ստուգեցի, թէ
եւ զմոզան դու չարչարեցեր, եւ զսպաս
պաշտամանն դու տարար. արդ եթէ
արդարեւ դու առեր, պատմեա ինձ» :

Ետ պատասխանի սուրբն եւ ասէ .
«Ս. ըդ կամիս ուսանել զայդ յինէն՝ ե-
թէ յառաջագոյն գիտէիր» :

Դենշապուհ ասէ . «Ս. յլ է համբաւ, եւ
այլ է ճշմարտութիւն» :

Եպիսկոպոսն ասէ . «Որպէս կարծեսդ՝
ասա ինձ» :

Դենշապուհ ասէ . «Իմ լուեալ էր, ե-
թէ զամենայն վնասն յՌշտունիս դու ա-
րարեր» :

Եպիսկոպոսն ասէ . «Եւ զի այդպէս հա-
ւաստեալ ի վերայ հասեր, կրկին զի հար-
ցանես» :

Դենշապուհ ասէ . «Զճշմարիտն իքէն
կամիմ ուսանել» :

Եպիսկոպոսն ասէ . «Ոչ զօգուտ կենաց
քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան
իմոյ ցանկան միտք քո» :

Դենշապուհ ասէ . «Զեմ գազան արիւ-
նախանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուա-
ծոցն անարգութեան» :

Եպիսկոպոսն ասէ . « Զտարերս համերս աստուածս անուանես, եւ զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս . տալոց հատուցանելոց ես վրէժ թագաւորաւն քով յանկաշառ ատենին Աստուծոյ : Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լլսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ : Զտունն արդարեւ ես աւերեցի, եւ զմոգսն չարչարեցի գանիւ, եւ զկահ պղծութեան որ իտանն էր՝ իծովն ես ընկեցի : Այլ զկրակ ո՞վ կարէ սպանանել . քանզի ամենիմաստ արարիչն արարածոց հոգ խընամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զբնութիւն չորից նիւթոցըս : Աղէ սպան դու զօդ՝ եթէ կարես, եւ կամ ապականեա զհող՝ զի մի բուսուցէ զդալարի, փողոտեա զգետ՝ զի մեռցի : Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա եւ զկրակ կարես սպանանել :

« Ապա եթէ ճարտարապետն մեր միաբանեաց զչորից տարերացդ զանքակութիւն, ահա եւ գտանի բնութիւն հրոյ իքարինս եւ յերկաթս եւ յամենայն տարերս զննելիս, ընդէր ստութեամբ զըրպարտես զիս՝ թէ դու զկրակ սպաներ :

Աղէ դու սպան զՋերմութիւն արեգա-
կան, զի ունի նա մասն հրոյ, եւ կամ
տուր հրաման՝ զի մի թափեցի հուր
յերկաթոյ: Մեռանի այն որ շնչէն եւ
շարժի եւ գնայ եւ ուտէ եւ ըմպէ. երբ
տեսեր դու զկրակ գնայուն կամ խօսուն
կամ գիտուն: Արդ զոր կենդանի քո չէ
տեսեալ՝ մեռեալ խոստովանիս: Քանի
անթողլի է ամբարշտութիւնդ ձեր քան
զամենայն հեթանոսաց, որ գիտնազոյնք
են քան զձեզ. որ թէպէտ եւ իճշմա-
րիտն Աստուծոյ մոլորեալ են, զանխօս
տարերս աստուած ոչ խոստովանին: Արդ
եթէ դու անգիտութեամբ կորնչելի ա-
սես զբնութիւն հրոյ, ոչ առնուն քեզ
յանձն արարածքս. քանզի խառն է դա
յամենեցունց»:

Դենշապուհ ասէ. «Ոչ ինչ մտանեմ
ես ընդ քեզ իպայքար քննութեան վասն
բնութեան արարածոցս. այլ խոստովա-
նեա ինձ, եթէ դո՛ւ անցուցեր զկրակն՝
եթէ ոչ»:

Պատասխանի ետ երանելին եւ ասէ.
«Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշա-
կերտ ճշմարտութեանն, ասացից զկամս

Հօրն քո սատանայի : Ես ինձէն մտի իկրահատունն ձեր , եւ տեսի զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն սնտոի կարծեացն ձերոց , եւ կրակարանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր : Հարցիցնոսա բանիւ եւ ոչ գանիւ , թէ զինչ համարիք իմիտս ձեր զկրակ պաշտամանքս այսորիկ : Ետուն պատասխանի եւ ասեն . Մեր ինչ ոչ գիտեմք . բայց այսչափ ինչ իմանամք , զի սովորութիւն է նախնեացն եւ հրաման բուն թագաւորին :

« Ստեմ դարձեալ ցնոսա . եւ զբնութիւն կրակիդ զինչ իմանայք . արարիչ կարծէք , թէ արարած : Ստեն միաբան ամենեքեան . Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք , նա եւ ոչ հանգուցիչ աշխատելոց : Ձեռք մեր փապարեալ են իկացնի , եւ ողունք մեր տեռեալ են իփայտակրի . աչք մեր գիջացեալ են արտասուօք ի կծութենէ ծխոյ դորա , եւ երեսք մեր մրտտեալ են իխոնաւութեանց թանձրութենէ նորին ծխոյ : Եթէ շատ մատուցանեմք նմա զկերակուն , յոյժ քաղցնու . եւ եթէ բնաւ չտամք , ամենեւին

անցանէ . եւ եթէ մօտ երթամք եւ երկիր պազանեմք , կիզու զմեզ . եւ եթէ ոչ երթամք մօտ ամենեւին , մոխիր լինի : Մեր այդպէս հասեալ է իվերայ բընութեան դորա :

« Ասեմ դարձեալ ցնոսա . Իսկ լուեալ է ձեր , եթէ ոյր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն : Ետուն պատասխանի եւ ասեն . Զի իլսելոյ հարցանես ըզմեզ , այլ հայեաց ընդ առաջիկայ իրսդ . զի օրէնսդ իրքն մեր հոգւովք մտաց միայն կուրացեալ են , այլ թագաւորն մեր մարմնով միով աւամբն կոյր է , այլ ոգւոյն բնաւ չիք իսկ աչք :

« Վասն այնորիկ եւ ես իբրեւ լուայ զայս իմոգուցն , յոյժ ողորմեցայ . զի տգիտութեամբ զարդարն խօսեցան : Սակաւիկ մի չարչարեցի զնոսա գանիւ , եւ նոցուն իսկ ետու զկրակն իջուրն ընկենուլ , եւ ասացի այսպէս . Սատուածք որ զերկինս եւ զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն իներքոյ երկնից . եւ ասլա զմոգսըն իբաց արձակեցի » :

Զայս ամենայն իբրեւ լուաւ Դենշապուհ իբերանոյ սուրբ եպիսկոպոսին ,

անհնարին զահի հարաւ իթշնամանաց
թագաւորին եւ յանարգանաց դէնին :
Վասն որոյ եւ երկեալ իսկ մատուցանել
զնա իտանջանս հարուածոց , թէ գուցէ
այլ եւս մեծ անարգանս զթագաւորէն
տացէ ասել յատենին , եւ ինա ձգիցին
կարծիք թշնամանացն , զի երկայնամու-
թեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա :

Եւ քանզի սուսեր ընդ մէջ ածեալ նըս-
տէր յատենի ահ արկանելով սրբոցն ,
գոչեաց իբրեւ առեւծ զայրագին , եւ
հանեալ զսուսերն՝ գազանաբար յարձա-
կեցաւ իվերայ երանելեացն , եւ եհար
եպիսկոպոսին զաջ ուսն , թիկամբն հետ
եւ զձեռն իվայր ընկէց : Եւ նորա յա-
հեակ կողմն յերկիր անկեալ , եւ դար-
ձեալ անգրէն պատսպարէր , առնոյր
զաջ ձեռն իվեր . ազաղակեաց մեծաձայն
եւ ասէ . « Ընկալ , Տէր , զկամաւոր պա-
տարագս՝ որ ինձէն զիս քեզ մատուցի
բոլորովիմ , եւ խառնեա զիս իգունդս
սուրբ զինուորացն քոց » :

Իարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն
իւր եւ ասէր . « Հապա առաքինիք , ե-
հաս ժամ կատարման մերոյ . խցէք զա-

չքս մարմնոյ վայր մի, եւ այժմ տեսանէք զյոյսն մեր Քրիստոս»: Եւ թաւալելով ընդ արիւն անձինն իւրոյ ասէր. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, հանասպազ օրհնութիւն նորա իբերան իմ: Իտէր պարծեսցի անձն իմ, լուիցեն հեզք եւ ուրախ եղիցին»: Եւ ասելով զսաղմոսս զայս կատարէր մինչեւ ցայս տեղի. «Բազում նեղութիւնք են արդարոց. յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր եւ պահէ զամենայն ոսկերս նոցա»:

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն սակաւիկ մի, իւրովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց եւ վեց պսակ իձեռին հրեշտակապետին: Դարձեալ եւ լրսէր եւս բարբառ իվերուստ, որ ասէր. «Քաջալերեցարուք, սիրելիք իմ. զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ, եւ հասէք երանելի պսակացդ՝ որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դիք յիւրաքանչիւր գլուխ: Զի նիւթ պատրաստական իձէնջ հիւթեցաւ, իսկ ճըմարտութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր ի

սովառաւորաց այտի իսկ ընկալեալ, ընդ Ստեփանոսի լինիք պատկակից» : Նա եւ զայն եւս քաջապէս տեսանէր, զի դեռ եւս շողայր սուրն ի վերայ պարանոցի երանելեացն :

Զոր իբրեւ ետես սուրբն Ղեւոնդ, եթէ ոչ եւս զմի մի կամին հարցանել եւ դատել, այլ միանգամայն հրաման եղել մահու, ասէ ցերանելին Յովսէփ. «Մատիր, յառաջեա ընդդէմ սրոյն, զի դու աստիճանաւ ի վեր ես քան զամենեսեան» : Եւ զայս իբրեւ ասաց, կարգեցան կացին մի ըստ միովէ. եւ առ ճեպ տաղնապի ստիպելոյ դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. եւ նորա ընդ հանել ոգւոցն ազաղակեաց եւ ասէ. «Տէր Յիսուս, ընկալ զողիս մեր ամենեցուն, եւ խառնեա զմեզ ի գունդս սիրելեացն քոց» : Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան ինմին տեղով :

Եւ եթէ զմոգալեսն եւս՝ որ հաւատաց ի Բրիտոս՝ կամիցիս ընդ նոսա ի համար արկանել, թուով են եւթն. թող զերկուսն եւս որ ի վարդէսն կատարեցան,

եւ մեւս եպիսկոպոսն Թ.Ս.Թ.Ի.Կ անուն յասորեստանի : Բայց անդէն խտեղւոջն վեցեքին , որոց անուանքն են այսոքիկ .

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս յՌշտունեաց .

Սուրբն ՅՈՎ.ՍԷՓ իՎայոց ձորոյ՝ իգեղջէ Հողոցմանց .

ՂԵՒՈՆԴ երէց իՎանանդայ՝ իգեղջէ Իջաւանից .

ՄՈՒՇԷ երէց յԱղբակոյ .

ԱՐՇԷՆ երէց իԲագրեւանդայ՝ իգեղջէ յԵղեգեկայ .

ՔՍ.ՋՍ.Ջ սարկաւազ՝ ուստի եպիսկոպոսն էր յՌշտունեաց :

Իսկ երանելի ՄՈԳՊԵՏՆ ին՛իւշապուհ քաղաքէ .

ՍԱՄՈՒԷԼ երէց յԱյրարատոյ՝ իգեղջէ յԱրածոյ .

ԱՐՐՍ.ՀԱՄ սարկաւազ ինմին գեղջէ :

Արդ զվեց զայս սուրբս յանասլատին՝ ուր կատարեցին , Դենշապուհ , մոգպետրն եւ Ջնիկանն եւ մայսպեան անդէն ի տեղւոջն պահասպանս ընտրեցին յիւրաքան չիւր սպասաւորացն , եւ պահել հըրամայեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուրս տասն կամ եւս աւելի , մինչեւ

կարաւանն արքունի անցեալ զնայցէ .
 զի մի այլագէտն եկեալ բառնայցեն զոս-
 կերս դոցա , եւ բաշխեալ սիւռեսցեն ընդ-
 աշխարհս ամենայն , յոր եւ մարդիկ եւս
 առաւել յորդորեալ մոլորիցին զկնի նա-
 ծարացւոց աղանդին :

Իսկ Խուժիկն , զոր յառաջագոյն ասա-
 ցաք , զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ-
 պահապանսն որպէս զմի ինոցանէ . այր
 լի իմաստութեամբ եւ կատարեալ աս-
 տուածային գիտութեամբ , սպասէր եւ
 դէտ ակն ունէր՝ եթէ որով օրինակաւ
 հնարս գտցէ զոսկերս սրբոցն գողանալ
 ինոցանէ :

Եւ իբրեւ աւուրք երեք անցին ի վերայ ,
 արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ ամե-
 նեցուն , եւ իբրեւ թմբրեալ եւ կիսա-
 մեռք անյարիրք անկեալ զնէին զերիս
 աւուրսն : Իսկ իչորրորդում աւուրն՝
 երկուք իպահապանացն չարաչար լըլ-
 կեցան իդիւք : Դարձեալ հասարակ գի-
 շերաւ չափ՝ ձայնք ահեղք հնչէին , եւ
 թնդիւնք եւ որոտաձայնք ինեբքուստ՝ որ-
 պէս զղրղումն գետնաշարժի . երկիրն
 դողայր ինեբքոյ նոցա , եւ շողիւնք սու-

սերաց փայլատակունս արձակէին շուրջ զնոքօք : Եւ զամենեսեան զգիակունան կանգնեալ տեսանէին , եւ զնոյն բանս ատենին ահագինս բարբառէին իլսելիս նոցա . մինչեւ խուճապել նոցա ընդ միմեանս , դեռ եւս զիրեարս սատակէին : Եւ այսպէս տագնապեալք եւ ցնորեալք , մինչեւ այր զընկեր իփախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր : Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն զոր կրեցին :

Իխորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան , եւ սկսան զարմանալով ասել ցրմիմեանս . « Զինչ գործեսցուք , զինչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէից . քանզի մինչդեռ կենդանի էին , զարմանալի էր կեանք նոցա . ընչատեացք էին իբրեւ զանկարօտս , սրբասէրք էին իբրեւ զանմարմինս , անաչառք էին իբրեւ զարդարադատս , աներկեւզք էին իբրեւ զանմահս : Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրեւ զտգիտաց եւ իբրեւ զյանդգնելոց , իսկ զայն զի առնիցեմք՝ զի ցաւոտք ամենայն իկարաւանի աստ նոքօք առողջանան :

Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն ,
 ո՞յր ուրուք դի կանգնեալ երեւեցաւ ի
 կենդանեաց , կամ բարբառ բանից ոք
 լուաւ ինմանէ :

« Զի սուտ չեն մեր սպասաւորքն . մեր
 մեղէն իսկ հասեալ է ի վերայ ստուգու-
 թեան սոցա : Եւ եթէ կամեցեալ էր սո-
 ցա մարմնաւոր ինչ ազահու թիւն ի
 ներքս խառնել , սակաւ մի ակնարկէին
 քրիստոնէից ի կարաւանիս , զկշիռ իւ-
 րաքանչիւր մարմնոց նոցա ոսկի առ-
 նուին : Դարձեալ եւ արքդ , որ իդիւէ
 չարչարեցան , զի յայնժամ ցաւոսք չէ-
 ին՝ եւ մեք գիտեմք . յայտ է եթէ այսօր
 նշան մեծ երեւեցաւ : Եթէ լուռ լի-
 նիմք այսպէս , մեզ եւ անձանց մերոց
 կասկած իսկ է . եւ եթէ տանիմք զգոսա
 առաջի թագաւորին , լսելով նորա իդո-
 ցանէ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչե-
 լիս , գուցէ եւ օրինացս մերոց քակտու-
 մըն ինչ հասանիցէ » :

Ետ պատասխանի մոզպետն եւ ասէ
 ցնոսա . « Ո՞չ զիս ոստիկան արարին ի վե-
 րայ ձեր երկոցունցդ . զի այդչափ նե-
 ղեալ տագնապիք յանձինս ձեր . դուք

զգործ ձեր կատարեցէք, եւ զհրամանն արքունի իդլուխ տարայք: Արդ եթէ համբաւդ այդ յայտնեսցին, եւ հարցափորձ ինչ լինիցին առաջի արքային, այդ խնդիր մեր մոզաց է. դուք անհոգ լերուք, եւ մի ինչ ածէք զմտաւ: Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յոգիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն իդարիթիր եկայք. զի վաղիւ անդ Մովսէստան մովսէտ ուստ յաղէ, եւ նոյն հաճեալ հաւանեցուսցէ զմիտս ձեր»:

Իսկ Խուժիկն իբրեւ լուաւ զայս ամենայն, եւ գիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նոցա յայնմ՝ հետէ սուրբ սպանելոցն, փութացաւ վաղվաղակի էառ տանս այր, որոց զչափ գիտէր զքրիստոնէութեանն, եւ հասեալ խտեղին՝ շէն եգիտ զամենեսեան: Եւ քանզի կասկած ունէր տակաւին ինոցուն իդահճացն, դարձեալ փոխեցին անտի զսուրբան յայլ տեղի բացագոյն իբրեւ երկու հրասախօք: Եւ իբրեւ յանհոգս եղեն, սրբեցին կազմեցին զոսկերս երանելեացն. բերին իբանակն եւ ունէին իծածուկ. եւ առ սակաւ սակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց,

Եւ ապա բազում քրիստոնէիցն որ էին իկարաւանին: Եւ զառաջի պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն. եւ անդէն վաղվաղակի արձակեցան նոքա իկապանաց իւրեանց, եւ ըստառնալիք մահուանն անցին զնոքօք, եւ հրովարտակք թողութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց:

Արդ երանելի այս խոստիկս, որ արժանի եղեւ իծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն, որ ինչ իմահուանէն եւ այսր ասացաւ դատակնիք վճռիս այսորիկ՝ սա երկրորդեաց մեզ զամենայն կարգաւ. զչարաչար քարշումն, եւ զհարց եւ զփորձ դատաւորացն, եւ զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատասխանիսն, եւ զկատարումն մահուան նոցա, եւ զահագին արհաւիրսն որ իվերայ պահապանացն անկաւ, եւ զհեծեծումն քննութեան՝ նախարարացն երեցունց, եւ զամիոփումն սուրբ ոսկերաց նոցա. ոչ խառն իխուռն իմի վայր ժողովելով, այլ զմի մի ինոցանէ ուրոյն ուրոյն իվեց տապանս ժողովէր, եւ զանուանս իւրաքանչիւր ուսեալ եւ իվերայ տապանացն նշանակեալ

էր : եւ զկապանսն երկաթիս ընդ իւրա-
քանչիւր ոսկերսն եղեալ էր, քանզի
դահճացն իբաց ընկեցեալ էր. որպէս
եւ զհանդերձս զիւրաքանչիւր տապա-
նակի նշանակեալ էր :

Եւ կատարեցան սոքա վեցեքեան սուրբ
եւ ցանկալի մահուամբն իւրեանց որ օր
քսան եւ հինգ էր հրօտից ամսոյ՝ իմեծ
անապատին յԱպար աշխարհի իսահմա-
նըս նիւշապուհ քաղաքի :

Վ. Ա. Ս Ն

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԵՒ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ

սկ աշակերտք երանելեացն ի կապանս կային իներքս իքաղաքին. եկն դաճապետ միարքունի եւ եհան զնոսա իքաղաքէ անտի արտաքս :

Եհան ինմին քաղաքէ ասորեստանեայս քրիստոնեայս արս հինգ, քանզի եւ նոքա իկապանս էին վասն անուանն Քրիստոսի. եհարց ցնոսա քանիւք, եւ ոչ հաւանեցան երկիր պաղանել արեգական : Չարչարեաց զնոսա դանիւ, եւ նոքա եւս առաւել ինոյն միտս պնդեցան. կտրեաց զնոցա ունչս եւ զականջս, եւ ետ տանել յԱսորեստան, զի կայցեն ի մշակութեան արքունի : Երթային մեծաւ յօժարութեամբ, իբրեւ այն՝ թէ

մեծ պարզեւս գտեալ ի թագաւորէն :

Արդ եկն դարձեալ նոյն դահճապետն առ աշակերտս սուրբ սպանելոցն , ընտրեաց երկուս ինոցանէ որ համեստագոյնք էին , առեալ մեկուսի յայլոցն եւ ասէ ցնոսա . « Զինչ անուանք են ձեր » :

Ետ պատասխանի մինն եւ ասէ . « Առ ի ծնողաց ինձ խորէն , եւ դմա Աբրահամ . իսկ ըստ շնորհատուր կարգիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք , եւ աշակերտք երանելեացն զոր սպանէք » :

Ետ պատասխանի դահճապետն եւ ասէ ցնոսա . « Իսկ արդ զինչ գործ է ձեր , եւ կամ բնաւ ո՞յր իսկ ածեալ է զձեզ այսր » :

Առ այս ետ պատասխանի Աբրահամ եւ ասէ ցնոսա . « Զայդ ձեզ ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել . զի ոչ դուզնաքեայք որ էին նոքա , այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան բաւականին , ըստ նմին եւ սպասաւորս , էր որ իբրեւ զմեզ , եւ էր որ լաւագոյն քան զմեզ . որոց սնուցեալ եւ ուսուցեալն էր , ընդ նոսա եմք եկեալ : Քանզի եւ պատուէր իսկ ունիմք յաստուա-

Ծատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսս
 իբրեւ զսուրբ ծնողս, եւ սպաս տանել
 նոցա իբրեւ հոգեւոր տերանց» :

Յասեալ դահճապետն եւ ասէ. « Իբ-
 րեւ զանխրատ եւ զաներկիւղ ստամբակս
 խօսիս : Մինչդեռ իխաղաղութեան եւ
 յաշխարհի էիք, բարիք էր. յորժամ
 գրուահեղեննոքս յիրս արքունի եւ մա-
 հապարտ գտան ըստ գործոց իւրեանց,
 ձեզ չէր արժան ամենեւին մօտ երթալ
 առ նոսս : Ո՞չ տեսանէք իմեծ կարաւա-
 նիս, յորժամ ոք իպատուաւորացն ի
 դիպահոջն արքունի լինիցի, սգոյ հան-
 դերձ ազանի, եւ զատեալ եւ որոշեալ
 իբացէ նստի միայնիկ, եւ ամենեւին
 հուպ ոչ ոք իշխէ երթալ առ նոսս : Եւ
 դու այդպէս իբրեւ զանյանցի աշակերտ
 պարծելով խօսիս» :

Առ այս ետ պատասխանի Խորէն եւ
 ասէ. « Ոչ ձեր կարգդ անխրաւ է եւ
 ոչ մերս ստութեամբ. նախարարն յան-
 ցաւոր՝ ուստի զպարգեւն գտեալ էր,
 այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել,
 զի իպատուոյն վերայ եւ այլ եւս պար-
 գեւս մեծամեծս գտանէր ինմանէ : Արգ-

փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի յետս ընդդէմքն սլատահեաց նմա: Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, եւ կամ առ թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ եւ մեք առ նոսա առնէաք. ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք, եւ ոչ իտար աշխարհ այսր զհետնոցա դնայաք: Բայց քանզի առ երկոսին կողմանսն արդարութեամբ կեցեալ են, եւ դուք զուր տարապարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ եւս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա»:

Ասէ ցնա դահճապետն. «Ես յառաջագոյն իսկ ասացի՝ եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու. ահա յայտ եղեւ աւարիկ, եթէ յամենայն վնաս նոցա իսառն էք դուք»:

Աբրահամ ասէ. «Յո՛ր վնաս»:

Դահճապետն ասէ. «Առաջին իմահ մեղուցն, ապա եւ յայլսն ամենայն»:

Աբրահամ ասէ. «Այդ ոչ միայն ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի եւ ձերոց օրինացդ. թագաւորք ձեզ տան հրաման, եւ դուք իձեռն ձերոց սպասաւորացդ գործէք»:

Դահճապետն ասէ . « ԻՄիհր աստուած երդուեալ է իմ , խտտագոյն եւս խօսիս քան զվարդապետն քո . յայտ է եթէ վնասակարագոյնք եւս էք դուք : Արդ ոչ է հնար ձեզ ապրել իմահուանէ , բայց եթէ երկիր պագանէք արեգական , եւ կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց » :

Իորէն ասէ . « Յայժմ իբրեւ զմարդ չարախօսէիր , եւ արդ իբրեւ զշուն անպիտան ընդ վայր հաջես : Եթէ գոյր արեգական ականջք , դու տայիր նմա թշնամանս դնել . արդ նա բնութեամբ անզգայ է , եւ դու չարութեամբ անըզգայագոյն քան զնա : Յիմ տեսեր զմեզ պակասագոյն քան զհարսն մեր . մի բանիւք զփորձ առնուլ կամիս զմեր , այլ հանդէս արա քում չարութեանդ եւ մերում բարութեանս , եւ ամաչեցեալ գտանի հայրն քո սատանայ , ոչ միայն իմէնջ՝ որ կատարելագոյնքս եմք , այլ եւ որ կարի փոքրիկն թուի քեզ՝ նա դիցէ վէրս սաստիկս յոգիս եւ մարմինս քո » :

Զայս իբրեւ լուաւ դահճապետն , որտմտեալ բարկացաւ իվերայնոցա : Ետ

քարշել չարագոյն քան զառաջինսն . եւ
այնչափ սաստիկ քարշեցին , մինչեւ
բազմաց կարծիք եղեն' թէ մեռան :

Իսկ իբրեւ ժամք երեք իվերայ անցին ,
դարձեալ խօսել սկսան երկոքեանն եւ
ասեն . « Փոքր համարիմք զանարգանս
զայս եւ առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ
մեծ սէրն Աստուծոյ , որով կատարեցան
հարքն մեր հոգեւորք : Հնապա մի դւար
եւ մի դադարեր , այլ զոր ինչ առ նո-
սայն արարեր' զնոյն եւ առ մեզ կատա-
րեա : Եթէ չարագոյն թուին քեզ գործ-
քն նոցա , կրկին եւ զմերս համարես-
ջիր . զի նոքա բանիւք հրամայէին , եւ
մեք գործովք զարդիւնսն կատարէաք » :
Յայնժամ եւս առաւել զայրազնեցաւ ի
վերայ նոցա , եւ հրամայեաց զմահու-
գան հարկանել : Եւ առ մի մի ինոցանէ
փոխեցաւ վեց վեց այր իդահճացն : Եւ
մինչ դեռ կիսամեռք յերկիր անկեալ
դնէին , հրամայեաց զերկոցունց ական-
ջրս մօտ կտրել : Եւ այնպէս բրեցին' որ-
պէս թէ չիցէ լեալ իտեղւօջն :

Զարթեան որպէս իքնոյ իսաստիկ հա-
րուածոցն , սկսան աղաչելով սլաղատանս

մատուցանել, եւ ասեն. «Ազաչեմք ըզքեզ, քաջ զինուոր թագաւորին, կամ կատարեա զմեզ իբրեւ զհարսն մեր մահուամբ, եւ կամ արա զպատուհասդ ըստ օրինակի վերջնոցս: Զի ահա լսելիք մեր առողջացան զանախտաւորութիւն երկնաւոր, իսկ հոտոսելիքս դեռ եւս աստէն իտեղոջ կան յանցս չարչարանաց. մի կիսապարգեւ առներ զմեզ յերկնից բարութենէն: Սրբեցեր զմարմինս մեր քարշելով, եւ զլսելիս մեր կրտրելով. սրբեա եւ զոնգունս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս առնես ըզմեզ երկրաւորաւ, գեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւն»:

Ետ պատասխանի հեզութեամբ դահճապետն եւ ասէ. «Եթէ եւ այլ յամեմես առ ձեզ մօտ կալով, կարծեմ՝ եթէ եւ աշակերտէք զիս իձեր յամառութիւնդ: Զի ահա արդ եւ զխորհուրդս արքունի իվեր հանեմ ձեզ: Յայդ վայր եղեւ հրաման պատուհասիդ ձերոյ, եւ իվերայ դորին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յԱսորեստան, եւ լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի, մի ի

դմին յամառութեան պնդեսցի ընդդէմ
հրամանաց թագաւորին » :

Ասէն ցնա երանելիքն . « Դու զմեր երկիրս կիսագործ թողեր . մեք յարքունի երկիրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք » :

Իբրեւ զայս լուաւ դահճապետն , ազաչեաց զզինուորսն որ տանէին զնոսա , եւ ասէ . « Միայն աստի դուք առէք զնացէք , եւ հասեալ յԱսորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է եւ շրջեսցին » :

Այս են Հայոց խոստովանողք , որ ըզխեղութիւնն եւ զչարչարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց : Եւ վասն զի վրիպեցին իսուրբ մահուանէն , սգով եւ տրտմութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին : Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք օտիցն եւ ձեռացն , իբրեւ զայն՝ թէ ընդէր ոչ եղաք արժանի հաւասարել ընդ քաջ նահատակսն :

Եւ իբրեւ տարան հասուցին զնոսա յերկիրն Բաբելոնացոց , իգաւառ մի զոր Շահուղն անուանեն , թէպէտ եւ էին յարքունի պատուհասին , սակայն եւ յայտ

եւ զազոտ մեծապէս ընկալեալ եղեն իբր-
նակչաց աշխարհին : Սակայն երանելիքն
եւ յայնմ յոյժ տրտմագին էին , իբր այն՝
եթէ սակաւ վաստակեցաք եւ մեծապէս
հանդչիմք . եւ հանապազ ինմին զղեջի
կային :

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսանել ըզ-
սուրբ կապանսն նախարարացն , լինել
սպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա :
Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխար-
հին , որք էին ինմին սուրբ ուխտի քրիս-
տոնէութեանն : Եւ հաւանեալ ամենե-
ցուն մեծամեծաց եւ փոքունց՝ ազգ առ-
նել ամենայն երկրին , զի հաճոյ թուես-
ցի ամենեցուն՝ իձեռն մարմնաւոր պի-
տոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն ի
հեռաւոր օտարութեանն :

Եւ այսպէս ամ յամէ ժողովէին՝ ըստ
իւրաքանչիւր կարի մարդկանն , ոմն սա-
կաւ եւ ոմն շատ , ոյր զինչ եւ իձեռս
պատրաստութիւն լինէր , եթէ դրամոց
եւ եթէ գահեկանաց , ժողովէին կազմէ-
ին տային յերանելիսն՝ տանել նոցա : Եւ
այսպէս յարբանեկութեան կային , մին-
չեւ տանն ամն լցաւ սպասաւորութեանն :

Եւ վասն զի յոյժ խստադոյնս պահէին իջերմոջ աշխարհին, եւ անդադար էին իճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուղ, ընդ Մեշովն եւ ընդ Քաշկար եւ ընդ ամենայն Ասորեստան եւ Խուժաստան, սաստիկ տապով հարեալ իխորշակէ մեռանէր սուրբն Խորէն, եւ աւանդեալ լինէր իբնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն:

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր ինմին առաքինութեան անդադար. եւ զամենայն տուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր եւ տանէր իմեծ հեռաստանն, եւ ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան: Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչեւ յերկոտասաներորդ ամն պատժաւորացն, մինչեւ աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեսցի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդ մտանել նորա առ նոսա՝ ինմա տեսցեն եւ զքաջ նահատակսն որք կատարեցան սրով, ի նմա տեսցեն եւ զսուրբ կապանս չարչարանացն:

Եւ յորժամ մարտիրոսք եւ խոստովանողք եւ կապեալք նովաւ տեսանին, նո-

վաւ օրհնի աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնին եւ տղայք նոցա յաճումն, նովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն: Նովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն, նովաւ անկանի գութ յԱստուծոյ խիրտս թագաւորին՝ շինել եւ խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին: Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրեւ քաջ եւ կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ եւ վկայքն ցնծացեալ բերկրին: Նովաւ եւ դաշտն Աւարայրի պայծառացեալ ծաղկալից լինի, ոչ յանձրեւաբեր ամպոց, այլ իսուրբ եւ յարիւնաբուխ վկայից ցանեալ եւ ցրուեալք ըսպիտակութիւնք սուրբ ոսկերացն: Յորժամ կոխեսցեն ամենավաստակ ոտք խոստովանողին զլայնատարած տեղիս պատերազմին, յորժամ կենդանի մարտիրոս ընդ նա շրջեսցի, կենդանի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն աշխարհին կրկին լինի կենդանութիւնն:

«Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն ըզսա ամենայն միայնակեացք աշխարհին

Հայոց, սովաւ յիշեսցեն զհոգեւոր գունդըս պատերազմողացն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ետուն զանձինս իմահ, եւ հեղին զարիւնս իւրեանց իհաշտութիւն պատարագ Աստուծոյ : Սովաւ յիշին սուրբ քահանայքն, որք խողխողեցան յօտարութեանս եւ ցածուցին զսրտմըտութիւն բարկութեան թագաւորին : Սովաւ թերեւս զի զմեր կապանս յիշեսցեն, եւ աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, զի գերէդարձ լիցի մեզ անդրէն իհայրենի երկիրն մեր :

«Քանզի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել զսուրբ եկեղեցիսն մեր եւ զսրբասէր պաշտօնեայսն մեր, զոր ի նմա կարգեալ հաստատեցաք : Եւ եթէ միւսովս յաջողեսցէ մեզ Աստուած երթալ եւ ընուլ զկարօտութիւն մնացելոցն, գիտեմք զի եւ մեզ բանայ Աստուած զգուռն օղորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն » :

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարացն, մեծաւ թա-

խանձանօք ածէին զխոստովանողն իհա-
 ւանութիւն : Եւ վասն զի ոչ էր սովորու-
 թիւն երբէք բարւոյն ընդդէմ դառնալ,
 ըստ առաջին սովորութեան եւ յայսմ
 վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատա-
 րել զհրամանն զմիաբան հաւանեցելոցն
 յաստուածային առաքինութիւնն : Եկն
 եմուտ յաշխարհն Հայոց :

Փութացան եւ ելին ընդ առաջ նորա
 վաղվաղակի արք եւ կանայք, մեծամեծք
 եւ փոքունք, եւ ամենայն բազմութիւն
 ազատաց եւ շինականաց : Անկանէին եւ
 փարէին զոտիւք եւ զձեռօք առաջի սրբ-
 ոյն եւ ասէին. « Օրհնեալ Տէր Աստուած
 իբարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ
 յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարու-
 թեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայ-
 ութեան : Զի ահա իքեզ կերպարանեալ
 տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալն
 յուսով յարութեամբ, եւ զկապեալն
 ակնկալութեամբ արձակելոյ : Իքեզ տե-
 սանեմք եւ զաշխարհիս շինութիւն խա-
 զաղութեամբ. քեւ եկեղեցիքն մեր ցնծա-
 ցեալ բերկրին, եւ քեւ սուրբ վկայքն
 մեր անդադար լիցին մեզ իբարեխօսու-

Թիւն առ Աստուած : Օրհնեա՛ն զմեզ , սուրբ հայր մեր . դու ես բերան հանդուցելոցն , խօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ , զի յոգիս մեր լուսնոցուք իծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն :

« Հորդեցեր ճանապարհ այնոցիկ՝ որ անձկացեալ էին դալ յերկիր իւրեանց , խնդրեա յԱստուծոյ՝ զի ստէպ եկեացեն զհետ սուրբ կարապետիդ : Եւ որպէս հորդեցեր զարգելեալ ճանապարհ երկրի , բաց եւ յերկինս զգուռն աղօթից մերոց , զի եւ մեր մեղաւորաց մտցեն պաղատանք առաջի Աստուծոյ իբարեխօսութիւն նոցին կապելոց . եւ մինչ դեռ եմք յելանելի մարմինս , որպէս տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ , տեսցուք եւ զսիրելի անձկալիսն մեր , որ ի բազում ժամանակաց հարեալ եւ պաշարեալ եմք յոգիս եւ մարմինս մեր : Արդ հաւատամք յանսուտ յոյսն , զի որպէս լցեալ կատարեցաւ իքեզ տեսիլս իսուրբ սէր քո , այսպէս եւ ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի , որ հանապազ խանդակաթ եմք իտեսիլս երկնաւոր գեղոյ նոցա » :

Բայց երանելի խոստովանողն, թէպէտ եւ այսպէս սիրով ընկալեալ եղեւ յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ կամեցաւ ամենեւին մերձենալ առ ոք ըստ մարմնոյ կարօտութեան. այլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յամենայն բազմամբօխ ժողովրդոց, եւ առաքինի եղբարբք երիւք կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնութեամբ:

Չոր եթէ կամիցի ոք իկարգ արկանել, դժուարաւ կարասցէ ասել զվարս առաքինութեան նորա: Եւ եթէ զտքնութիւնն ասիցես, իբրեւ զկանթեղ անշէջ կայր զամենայն գիշերս. եւ եթէ զսակաւապիտութիւնս կերակրոցն, համարեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտակացն բերէր զնմանութիւն: Եթէ զհեղութիւն ցածութեանն կամիցիս ասել, ոչ զոք իկենդանեաց կարիցես գտանել նրման նմա. եւ եթէ զանընչասիրութիւնն կամիցիս ասել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի մեռեալ իկարասի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ եւ առ երանելին իմասջիր:

Անյազական ձայնիւ հանապազորդեալ

էր իսպաշտաման, եւ անհատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ իբարձունս խօսէր: Աղ եղեւ նա անհամելոց, եւ խթան ընդոստուցիչ ամենայն հեղգացելոց: Դըսրովեցաւ նովաւ ագահութիւն, եւ կարի յոյժ ամաչեաց նովաւ շուայտութիւն որկորամոլութեան: Առողջութիւն եղեւ նա աշխարհիս Հայոց, եւ բազում վիրաւորք իծածուկ նովաւ դտին զառողջութիւն: Եղեւ նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, եւ սուրբ հայր խրատտու հարանց իւրոց: Իլուր համբաւոյ նորա իմաստնացան տգէտք, եւ իտեսիլ մերձաւորութեան նորա ըզգաստացան լկտիք: Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ ինեղ խցկանն, եւ ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք եւ զմերձաւորօք: Զարհուրեցան դեւք եւ փախեան ինմանէ, իջին հրեշտակք եւ բանակեալ էին զնովաւ:

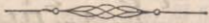
Յոյնք երանի ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, եւ բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով: Սիրելի եղեւ նա սիրելեացն Աստուծոյ, եւ զբազումս իթշնամեաց ճշմարտութեանն

ած իհաւանութիւն սուրբ սիրոյ: Սկիզբըն արար առաքինութեանն անդստին իտղայ տիոց իւրոց, եւ նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ իվախճան կենաց իւրոց: Որպէս ոչ խառնեցաւ ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այնպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն ապականացու իրաց աշխարհիս: Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել, որպէս փոխանակեաց զպէտս մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգեւոր իրաց, այսպէս փոխադրեալ եղել յերկրէ իյերկինս:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԱԽԱՐԱՐԱՑՆ

Որք կանոս յօժարութեանք վասն սիրոյն Քրիստոսի ետուն զանձինս իկապանս արքունի :

**Յազգէն Սիւնեաց երկու եղբարք ԲԱԲԳԷՆ
եւ ԲԱԿՈՒՐ .**

**Յազգէն Արժրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ եւ ՇԱ-
ԻԱՍՊ եւ ՇՆԳԻՆ եւ ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ եւ ՊԱՐԳԵՒ եւ
ՏԱՃԱՏ .**

**Յազգէն Մամիկոնէից ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆ եւ
ՀԱՄԱԶԱՍՊ եւ ԱՐՏԱՒԱԶԴ եւ ՄՈՒՇԵՂ .**

**Յազգէն Կամսարականաց ԱՐՇԱԻԻՐ եւ
ԹԱԹ , ՎԱՐԶ , ՆԵՐՍԵՀ եւ ԱՇՈՏ :**

**Յազգէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ եւ ԱՌԱՆ-
ԶԱՐ եւ ԱՌՆԱԿ .**

Յազգէն Գնունեաց ԱՏՈՄ .

**Յազգէն Դիմաքսենից ԹԱԹՈՒՂ եւ ՍԱՏՈՅ ,
երկու եւս այլովք ընկերօք .**

**Յազգէն Անձեւացեաց ՇՄԱԻՈՆ եւ ԶՈՒԱ-
ՐԷՆ եւ ԱՌԱԻԱՆ .**

**Յազգէն Առաւելենից ՓԱՊԱԿ եւ ՎԱ-
ՐԱԶԴԷՆ եւ ԴԱՏ .**

ՅՍ. րժրունեաց տոհմէն ԱՊՐՍԱՄ .
 Ի տոհմէն Մանգակունեաց ՍՍՀԱԿ ԵՆ
 ՓԱՐՍՄԱՆ .

Յազգէն Տաշրացեաց ՎՐԷՆ .

ՅՌափսոնեան տանէն ԲՍԲԻԿ ԵՆ ՅՈՀԱՆ :

Այս երեսուն եւ հինգ արք , են որ յա-
 լագ նախարարացն , եւ են որ իկրսերա-
 գունիցն , սակայն ամենեքեան ըստ մար-
 մնոյ են նախարարազունք , իսկ ըստ հո-
 դեւոր առաքինութեանն ամենեքեան
 երկնային քաղաքացիք : Եւ բազում եւս
 այլ ազատ մարդիկ . են որ յարքունի տա-
 նէ , եւ են որ իտանէ նախարարացն իսկ
 նոցուն , նիզակակիցք եւ մարտակիցք
 քաջ նահատակացն : Եւ ամենեքին սոքա
 կամօք մատնեցան իսուրբ կապանս չար-
 չարանացն :

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս եմք
 զարմացեալ միայն՝ զի կամօք չոգան մը-
 տին իփորձութիւնն , այլ առաւել ընդ-
 այն եմք սքանչացեալ , զի մարդիկ փա-
 փուկ իբրեւ զնոսա՝ ընդարձակասուն բը-
 նակիչք ձիւնեղէն լերանց՝ եղեն բնա-
 կիչք խորշակաբեր դաշտաց : Որ զօրէն
 ազատ էրէոյ շրջէին իմէջ ծաղկաբեր

լերանց, ընկեցան իբոցակէզ աշխարհն
 արեւելից կապեալ ոտիւք եւ կապեալ
 ձեռօք: Հաց նեղութեան եւ ջուր կարօ-
 տանաց, խաւարարգել իտուէ եւ անլոյս
 իգիշերի, անվերարկուք եւ անանկո-
 դինք, գաղանաբար գետնախշտիք լինէ-
 ին զինն ամ եւ զվեց ամիս: Եւ այնպէս
 մեծաւ խնդութեամբ տանէին զնեղու-
 թիւնն, զի ամենեւին ոչ ոք տրտունջ
 հայհոյութեան իբերանոյնոցա լուաւ,
 այլ յորդառաս գոհացողութիւն ըստ
 նմանութեան բարեկեցիկ մարդկան, որ
 են յաստուածպաշտութեան:

Եւ մինչ դեռ էին յայնպիսի նեղու-
 թեան, կարծիք եղեն իմիտս թագաւո-
 րին՝ թէ առ յոյժ վշտին ձանձրացեալ
 են դառնութեան կենօքն իւրեանց: Յը-
 դեաց առ նոսա զմեծ հազարապետն եւ
 ասէ. «Գոնեայ յայսմ հետէ զգաստացայք
 յանձինս ձեր, եւ մի կայք ինոյն յամա-
 ուութեան. երկիր պագէք արեգական
 եւ արձակիք իջարաջար կանանացդ,
 եւ ունիք անդրէն զիւրաքանչիւր հայ-
 րենի կեանս ձեր»:

Ետուն պատասխանի երանելիքն եւ ա-

սեն . « Առ փոքրձ ինչ եկեալ Հարցանես
ցմեզ , եթէ արդարեւ թագաւորն իսկ
յղեաց զքեզ » : Երգուաւ Հազարապետն
եւ ասէ . « Չիք այդր բան աւելի կամ
պակաս՝ որ ոչ իբերանոյ նորա ելեալ է » :
Ասեն ցնա անդրէն . « Որք միանգամ ա-
շակերտեալ են ճշմարտութեանն , ոչ եր-
բէք փոխին ինմանէ . այլ որ ենն՝ նոյն
կան : Միթէ յայնժամ առ չիմանալ ինչ
պնդեցաք , եւ այսօր նեղութիւնս ի-
մաստնացոյց ինչ զմեզ . ոչ այնպէս : Այլ
զղջումն մտաց մերոց այս է , եթէ ըն-
դէր ընդ առաջինսն չկատարեցաք ըզ-
կեանս մեր : Բայց արդ աղաչեմք զքեզ
եւ քեւ զթագաւորն ձեր , մի այլ վասն
այդպիսի իրաց Հարցանէք ցմեզ . այլ
զինչ եղեալ է իմտի ձերում վասն մեր՝
կատարեցէք » :

Իբրեւ լուաւ զայս մեծ Հազարապետն ,
յոյժ գովեաց իմիտս իւր զպնդութիւն
Հաստատութեան նոցա . եւ յայնմ հետէ
սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իբրեւ
ընդ սիրելիս Աստուծոյ : Եւ բազում բա-
նիւք ողորանօք ածէր զթագաւորն ի
հաւանութիւն , զի թողութիւն արասցէ

նոցա իկապանացն իւրեանց : Զի թէ-
պէտ եւ փոխեցաւ նա իգործոյ հազա-
րապետութեանն արքունի, եւ իբազում
իրս գտաւ վնասակար, ինքն իսկ յանձն
իւր կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց .
վասն որոյ եւ մեծաւ անարգանօք յու-
ղարկեցաւ իտունն իւր, սակայն զկապե-
լոցն ոչ երբէք չարախօս կամէր լինել
մինչեւ ցօր վախճանի կենաց իւրոց :

Իսկ յերանելեացն բազումք ինոցանէ
որ մանկագոյնքն էին՝ ուսան զդպրու-
թիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, եւ
եղեւ նոցա այն կերակուր հոգեւոր, ո-
րով զանձինս քաջալերէին եւ զընկերոն
մխիթարէին : Եւ այնպէս զմայլեցան ի
միտս եւ յօգիս իւրեանց, զի եւ որ ծե-
րագոյնքն էին ինոցանէ՝ փափկացան
մատաղացան մանկացան : Զի թէպէտ եւ
դպրութեան ժամանակքն անցեալ էին,
սակայն բազում տաղմոսս իբերան առեալ՝
հոգեւոր երգակից լինէին մատաղերամ
բազմութեան մանկուոյն :

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշ-
տօնն սրբութեան, մինչեւ ոմանք իգառն
դահճացն՝ մեծապէս քաղցրութիւն ան-

կանէր ընդ լսելիս նոցա, եւ որչափ ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին գիւրութիւն առնէին նոցա, եւ սէր խնամոյ ունէին առ ամենեսեան, եւ բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա լնուին նոքա: Մանաւանդ զի նըշանք եւս բժշկութեան յԱստուծոյ յաջողեալ լինէր ի ձեռս նոցա. որպէս զի բազումք ի գիւհահարաց սրբեցան ինմին քաղաքի՝ ուր կապեալքն կային: Իբրեւ ոչ ոք գոյր առ նոսա քահանայ, գիւմէին առ նոսա հիւանդք եւ ախտաժեարք քաղաքին, եւ ընդունէին ինոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զաւուղջութիւն:

Նա եւ որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր եւ Հարեւշղոմ Շապուհ անուանէին, եւ նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս գութ սիրոյ էարկ առ ամենեսեան: Զծերս ինոցանէ առհարս ունէր, եւ զմանկագոյնս ինոցանէ իբրեւ զսիրելի որդիս գգուէր: Բազում անգամ գրեաց եւ եցոյց յարքունիս ըզվիշտս նեղութեան կապելոցն, եւ զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազնուակա-նութեանն ցուցանէր նոցա. առաջի մե-

Ծամեծացն տառապէր ջանայր ազգի
 ազգի հնարիւք, մինչեւ բազում բարե-
 խօսիւք ածին իհաւան զթագաւորն :
 Հրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա,
 եւ բառնալ ինոցանէ զսուգ պատուհա-
 սին, եւ ազանել նոցա հանդերձ զօրէն
 նախարարութեանն. կարգեաց նոցա
 ռոճիկ, եւ զպատրաստութիւն սպառա-
 զինութեանն հրամայեաց յարքունուստ :
 Գրեաց եւ յանձն արար մեծ սպարապե-
 տին, զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն ի
 գործ պատերազմի :

Եւ իբրեւ այս այսպէս կարգեցաւ, եւ
 կազմեցաւ նոր հրաման թագաւորին,
 իբազում տեղիս՝ ուր եւ հասին՝ առաւե-
 լեալ գտան իգործ արութեան, մինչեւ
 գովութեան հրովարտակ վասն նոցա ի
 Դուռն տային : Որպէս զի քաղցրացաւ
 իսկ մտաց թագաւորին, հրամայեաց զա-
 մենեսեան ածել զառաջեալ : Եկին եւ
 յանդիման եղեն Յազկերտի արքայից ար-
 քային : Ետես զնոսա զուարթութեամբ,
 խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղու-
 թեամբ, եւ խոստացաւ տալ նոցա զիւ-
 քանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի

հայրենի պատուոյն, եւ արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորոյ վերայ եւ մեծապէս էին չարչարեալ:

Եւ մինչ դեռ անդէն մեծաւ խնդութեամբ շրջէին իկարաւանին առաջի թագաւորին, ինմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց թագաւորին՝ յինն եւ տասներորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ: Եւ ընդ հակառակս ելեալ երկուորդիք նորա իվերայ տէրութեանն կրուուէին. սաստկանայր գործ դառնութեան պատերազմին զերկուս ամս:

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ խռովութեան էին, ապստամբեաց եւ Սղուանից արքայն. վասն զի քեռորդի էր նոցա, եւ ըստ կարգի հայրենի հաւատոցն՝ քրիստոնեայ էր յառաջ, եւ Յազկերտ արքայից արքայ բռնի մոգ արար: Եւ նորա գտեալ ժամանակ անձինն պարապոյ, հարկեցաւ զանձն իմահ զնել. լաւ համարեցաւ մեռանել իպատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորութիւնն: Վասն այսր ամենայնի յապաղումն եղեւ արձակելոյն նոցա յաշխարհն:

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յաղկերտի դայեակն, Ռահամ անուն իՄ իհրան տոհմէն, թէպէտ եւ ետես զգունդն Արեաց ընդ երկուս բաժանեալ, սակայն կիսովն դազանաբար յարձակեցաւ իվերայ երէց որդւոյ թագաւորին. հար, սատակեաց զգունդն, եւ ձերբակալ արարեալ զորդի թագաւորին՝ անդէն իտեղւոջն հըրամայէր սպանանել: Եւ զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցուցանէր, եւ առնէր միաբանութիւն ամենայն Արեաց զնդին. եւ թագաւորեցուցանէր զիւր սանն, որում անուն էր Պերոզ:

Զի թէպէտ եւ Արեաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն, սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն իծառայութիւն. այլ խրամատեաց զպահակն ձորայ, եւ անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մասքթաց. միաբանեաց ըզմետասան թագաւորս զլեառնորդեայսն, եւ ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց զնդին, եւ բազում վնասս արար զօրացն արքունի: Թէպէտ եւ երկիցս եւ երկիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց, ոչ ինչ կարացին ածել զայրն իհաւա-

նութիւն . այլ դրով եւ պատգամաւ յան-
դիմանէր զնոսա՝ վասն զուր աւերածի
աշխարհին Հայոց : Յիշեցուցանէր նոցա
զմահ նախարարացն եւ զչարչարանս կա-
պելոցն : « Իվերայ այնչափ սիրոյ եւ վաս-
տակոց , փոխանակ կեանս առնելոյ՝ զա-
րեւ Հատէք , ասէր : Լաւ լիցի ինձ , ա-
սէ , զնոցա չարչարանսն յանձն իմ առ-
նուլ , քան թողուլ զբրիստոնէութիւնն » :

Եւ իբրեւ տեսին , թէ ոչ բռնութեամբ
եւ ոչ սիրով կարացաք ածել իհաւանու-
թիւն , գանձս սաստիկս ետուն տանել
յաշխարհն Խայլանդրաց , բացին զգը-
րունս Ալանայ եւ հանին գունդ բազում
իչոնաց , եւ կռուեցան տարի մի ընդ
Աղուանից արքայի : Թէպէտ եւ թօթա-
փեցան եւ ցրուեցան զօրքն իւր ինմանէ ,
սակայն զնա ոչ կարացին հնազանդել-
այլ եւ հարուածք եւս մեծամեծք հասին
իվերայ նոցա , էր որ կռուով եւ էր որ
ախտիւ չարչարանօք : Եւ յայնչափ ժա-
մանակաց ընդերկարել պաշարմանն , մեծ
կէս աշխարհին աւերեցաւ , այլ ոչ որ ի
նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ :

Յղեաց առ նա դարձեալ թագաւորն

Պարսից . «Զքոյրդ իմ, ասէ, եւ զքեռորդիդ իբաց տուր ածել, զի իբնէ մոգք էին եւ դու քրիստոնեայ արարեր, եւ աշխարհդ քեզ լիցի»: Իսկ սքանչելի այրն ոչ իտէրութեանն վերայ կուռէր, այլ յաստուածսլաշտութեանն: Զմայրն եւ զկինն ետ տանել, եւ զաշխարհն բովանդակ իբաց եթող. եւ ինքն զաւետարանն առ եւ յաշխարհէն իբաց կամէր գնալ:

Զայս իբրեւ լուաւ թագաւորն, կարի զեղջ եւ ապաշաւ անկանէր իմիտս նորա, եւ զամենայն վնասս իրացն զհարբըն իւրով արկանէր: Անսուտ երգումն կնքէր եւ տայր տանել առ նա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի գնար, եւ զինչ ասես առնեմ: Խնդրեաց զմանկութեան սեպհականն, զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա իտղայութեանն հազար երդառ զայն իթագաւորէն, եւ նստաւ ինրմա միայնակեցօք հանդերձ: Եւ այնպէս հանապազորդեաց զինքն յաստուածային սլաշտամանն, զի եւ չյիշէր ամենեւին թէ եւ թագաւոր լեալ իցէ յառաջ:

Եւ այս ամենայն յերկար խառովութիւնք, որ եղեն մինչեւ իհինգերորդ

ամն Պերողի արքայից արքայի, պատ-
ճառք եղեն չարձակելոյ նախարարացն
Հայոց. այլ ռոճկաւ եւ խտածար մտա-
նել յարքունիս մեծապէս առատացոյց
քան զամաց սովորութիւնն:

Եւ ինմին հինգերորդ ամին զբազմաց
նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց, եւ այ-
լոցն առ յոյսն խոստացաւ՝ յամն վեցե-
րորդ միանգամայն արձակել զամենե-
սեան կենօք եւ պատուով:

Բայց խտեղի այսր ինձ դարձեալ գալ
պիտի:

Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն եւ
կապելոցն եւ անկելոցն իպատերազմին՝
ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն
համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն
են զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտիցեմ:
Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յա-
նուանէ ճանաչեմ. ոչ միայն որ առա-
գագոյնքն էին, այլ զբազումն իկրսերա-
գունաց անտի:

Ամենեքեան միահամուռ զերկնաւոր
նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երե-
ւեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշ-

խարհ: Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, եւ եթէ մանկագոյնք, զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենեւին զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն, այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն անդրստին իշինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս, անդրագոյնք եւս քան զնոսա յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց:

Ոչ միայն յոգիսն մխիթարեալ կացին առ աներեւոյթ զօրութիւն յուսոյն յաւիտենից, այլ եւ մարմնոյ նեղութեամբք առաւել եւս բարձին զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ եւ ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս, ոչ ոք երեւէր ինոցանէ՝ թէ որ տիկինն իցէ եւ կամ որ նաթիշտն. մի հանդերձ էր հասարակաց, եւ միապէս գետնախշտիք երկոքեան: Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր. քանզի եւ չճանաչէին իսկ զխոտեղէնսն ընտրել իմիմեանց. մի գոյն թխութեան փսիրայիցն, եւ մի գոյն սեւութեան սնարից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա համեմ խախամոքք ա-

նուշարար առանձինն, եւ ոչ հացարարք
 որոշեալ իպէտս սպասու ըստ ազատաց
 կարգի, այլ հասարակաց էր: Շաբաթա-
 մուսն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ
 յանապատի բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք
 ջուր իձեռս արկանէր, եւ ոչ կրտսերք
 աւագաց դաստառակս մատուցանէին.
 չանկաւ օշնան իձեռս փափկասուն կա-
 նանց, եւ ոչ մատուցաւ եւղ իղուար-
 թութիւն խրախուժեան: Չեղան ա-
 ռաջի սուրբ սկտեղք, եւ ոչ անկան բա-
 ժակակալք յուրախուժիւն. չեկաց ու-
 ըրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, եւ ոչ
 կոչեցան պատուականք յարանց իտա-
 ճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ գու-
 ցէ որ ամենեւին իբնականունդ գայե-
 կաց եւ կամ բնաւ իսիրելի հարազատաց:

Փոշոտեցան եւ ծխոտեցան սրահակք
 եւ սրսկապանք նորեկ հարսանց, եւ սար-
 գի ոտայնք ձգեցան իսենեակս առա-
 դաստաց նոցա. կործանեցան բարձրա-
 գահք տաճարաց նոցա, եւ խանգարե-
 ցան սպասք երախանաց նոցա. անկան
 կործանեցան ապարանք նոցա, եւ տա-
 պալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի

նոցա : Չորացան աղաղեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, եւ գաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա :

Սչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց, եւ ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտից սիրելեաց իւրեանց, առան դանձք իւրեանց յարքունիս, եւ ոչ մնացին ամենեւին զարդք երեսաց իւրեանց :

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ գրգեալք եւ գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս եւ իգահաւորակս, հանապազ բոկ եւ հետի երթային խոունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն : Որ իմանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց եւ ամճովք էրէոց, խոտաբուտ կենօք իբրեւ զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, եւ ոչ յիշէին ամենեւին զսովորական փափկութիւնն : Սեւացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա, վասն զի ցերեկ արեւակէզք էին եւ զամենայն գիշերսն գետնաբեկք :

Սաղմոսք էին մշան ջենաւորք՝ մրմունջք

իբերանս նոցա, եւ մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն: Միաբանեցին երկու երկու իբրեւ ամուսնք հաւանք եւ հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ինաւահանգիստն խաղաղութեան:

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, եւ եղեն արուք առաքինիք իհոգեւոր պատերազմին. մարտ եղեալ կռուեցան ընդ մեղսն կարեւորս, հատին կտրեցին եւ ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա: Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, եւ սուրբ սիրով լուացին ըզկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ազահութեան, եւ չորացան մահաբեր սլտուղք ոստոց նոցա: Խոնարհութեամբ կռփեցին զամբարտաւանութիւն, եւ նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն: Աղօթիւք բացին զփակեալ գրուեսս երկնից, եւ սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս խիրկութիւն. լուան աւետիս ի հեռաստանէ, եւ փառաւորեցին զԱստուած իբարձունս:

Այրիք որ ինտսա էին՝ եղեն վերատին հարսունք առաքինութեան, եւ բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն: Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին ըզմարմնաւոր ցանկութիւնս, եւ եղեն կրցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, եւ իհեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն: Մատամբք իւրեանց վատակեցին եւ կերակրեցան, եւ զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին եւ տային տանել նոցա իմխիթարութիւն: Անարիւն ճրպուանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, եւ կենդանի են միայն զօղն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն:

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս գարուն եւ եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին եւ խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, եւ նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Ծաղիկք դարնանայինք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, եւ աչք

իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկա-
լի գեղ երեսաց նոցա : Սպառեցան բա-
րակք որսականք, եւ խցեալ կուրացան
արշաւանք որսորդաց : Բնադրօք յիշա-
տակեցան նոքա, եւ ոչ մի տօնք տարե-
կանաց ոչ ածին զնոսա իհեռաստանէ .
իճաշակատեղս նոցա հայեցան եւ ար-
տասուեցին, եւ յամենայն յատեանս յի-
շեցին զանուանս նոցա : Բազում արձանք
կանգնեալ էին յանուն նոցա, եւ անուանք
իւրաքանչիւր նշանակեալ ինոսա :

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կողմանց
ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կա-
սեալ թուլացան յերկնաւոր առաքինու-
թենէն : Արտաքնոցն երեւէին իբրեւ այ-
րիք սգաւորք եւ չարչարեալք, եւ յո-
գիս իւրեանց զարդարեալք եւ մխիթա-
րեալք երկնաւոր սիրով :

Ոչ եւս սովորեցին հարցանել զեկեալ
ոք իհեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի
մեզ տեսանել զսիրելիսն մեր. այլ այն
էին իղձք աղօթից նոցա առ Աստուած
եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ ի-
նմին կատարեսցին լի երկնաւոր սի-
րովն :

Եւ մեք եւ նորա Հասարակ ժառանգեցուք զքաղաքամայրն բարեաց, եւ Հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ իրիւստոս Յիսուս իՏէր մեր:

Վ Ե Ր Չ

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒՍՆՑ

- Արրահամ խոստովանող . 293—302 :
- Արրահամ նահապետ . 70 . 166 :
- Արրահամ սարկաւազ . 204 . 226 . 286 :
- Աղէն . 236 :
- Ալանաց դրօնք . 319 :
- Ակէ . 142 :
- Ակէացիք . 154 :
- Աղբակ . 286 :
- Աղձնիք . 12 . 75 . 143 . 209 :
- Աղուանք . 12 . 26 . 75 . 94 . 106 . 112—114 . 118 . 119 .
122 . 143 . 145 . 202 . 203 . 209 . 211 . 317—319 :
- Ամատունի . 38 . 61 . 142 . 153 . 164 . 310 :
- Ամպարտքաշ . 227 :
- Այրարատ . 38 . 122 . 286 :
- Այրուկ . 154 :
- Անանիա . 38 :
- Անատոլ . 7 . 110 :
- Անգղ . 85 :
- Անի . 103 :
- Անձաւացի , Անձեւացիք . 38 . 61 . 153 . 310 :
- Անտիոք . 209 :
- Անտիոքացիք . 162 :
- Աշնակ . 120 :
- Աշոտ . 310 :
- Ապահոունի . 38 . 61 . 113 . 142 :

- Ապար . 12 . 223 . 227 . 292 :
 Ապարհացի գունդ . 181 :
 Ապրսամ . 154 . 311 :
 Առանձար . 163 . 310 :
 Առանան . 310 :
 Առանեղէն . 310 :
 Առնակ . 310 :
 Ասիացիք . 108 :
 Ասորեստան . 293 . 299 . 300 . 302 :
 Ասորեստանեայք . 293 :
 Ատում . 107 . 153 . 209 . 310 :
 Ատորոմիզդ . 202 . 203 :
 Ատրպատական . 105 . 112 . 120 :
 Արագած . 120 :
 Արած . 286 :
 Արդեանք . 120 :
 Արզնարզին . 12 :
 Արիք . 11 . 39 . 127 . 145 . 183 . 185 . 191 :
 Արծրունի . 38 . 60 . 153 . 154 . 182 . 188 . 204 . 310 .
 311 . 318 :
 Արհմն . 34 . 44 :
 Արհնի . 103 :
 Արձախ . 196 . 200 :
 Արմաիր . 120 :
 Արշակ Բ . 6 :
 Արշակունի . 5 :
 Արշարունի . 116 . 153 :
 Արշաիր . 116 . 153 . 182 . 310 :
 Արշէն . 198 . 204 . 268 . 286 :
 Արուճ . 120 :

Արսէն . 154 . 188 :	35 . 752 . Նոյնպէս
Արտագերս . 103 :	221 . 251 . 211 . Նոյնպէս
Արտազ . 154 :	38 . Նոյն
Արտակ Մոկացի . 61 :	108 . Նոյն
Արտակ Պալունի . 153 . 188 . 238 :	241 . 03 . Նոյն
Արտակ Ռըշտունի . 60 . 142 :	151 . 211 . Նոյն
Արտաշատ . 39 . 103 . 120 . 153 . 204 :	1 . 201 . Նոյն
Արտաշէս Գ . 6 :	17 . Նոյն
Արտաշիր . 185 :	281 . Նոյն
Արտաւազդ . 310 :	146 . Նոյն
Արտէն . 142 :	170 . Նոյն
Արցախ . 145 : Տես եւ Արծախ :	181 . Նոյն
Արփանեալ . 103 :	271 . 01 . Նոյն
Աւարայր . 303 :	241 . Նոյն
Աքար . 168 :	281 . 281 . 251 . 182 . 188 . Նոյն
Բարգէն . 310 :	016 . 002 . 281 . 251 . 107 . Նոյն
Բարեւազիք . 300 :	21 . Նոյն
Բարիլոն . 17 :	201 . Նոյն
Բարիկ . 311 :	021 . Նոյն
Բագրատունի . 113 . 142 :	016 . Նոյն
Բագրեւանդ . 38 . 286 :	1 . Նոյն
Բակ . 192 :	221 . Նոյն
Բակուր . 310 :	222 . 22 . Նոյն
Բաղասական . 116 . 211 :	242 . 222 . 20 . Նոյն
Բանդորակ . 36 . 54 :	278 . 280 . 282 . 286 . Նոյն
Բասեան . 38 :	016 . 281 . 251 . 251 . 116 . Նոյն
Բասիլ . 38 :	251 . Նոյն
Բարձրարուղ . 103 :	201 . Նոյն
Բզնունիք . 38 :	107 . Նոյն
Բէլ . 224 . 225 :	38 . Նոյն

- Բողպարիտ . 227 :
 Գարեղեան . 113 . 142 . 153 :
 Գաղ . 38 :
 Գաղերովն . 108 :
 Գաղիշոյ . 60 . 142 :
 Գազրիկ . 116 . 154 :
 Գառնի . 103 . 120 :
 Գարեգին . 17 :
 Գարեգին Սրուանձտայ . 188 :
 Գաւ . 146 :
 Գէղէովն . 170 :
 Գեղք . 181 :
 Գիւտ . 61 . 142 :
 Գղուար . 146 :
 Գնթունի . 153 . 182 . 188 :
 Գնունի . 107 . 153 . 188 . 209 . 310 :
 Գուղք . 12 :
 Գռեալ . 103 :
 Դաստակերտ . 120 :
 Դատ . 310 :
 Դաւիթ երէց . 1 :
 Դաւիթ մարգարէ . 169 :
 Դենիմազղէզն . 33 . 258 :
 Դենշապուհ . 30 . 225 . 249 . 253 . 254 . 257 . 268 . 272 .
 278 . 280 . 282 . 286 :
 Դիմաքսեան . 116 . 153 . 154 . 188 . 310 :
 Դրունք Ալանաց : Տես Ալանաց դրունք :
 Դրասխանակերտ . 120 :
 Եգիպտացիք . 167 :
 Եզնիկ . 38 :

- եղբայր եպիսկոպոս . 38 :
 եղեգեակ . 286 :
 եղիաս . 168 :
 եղիշէ . 38 :
 երամայիս . 120 :
 երան եւ Աներան . 33 : Տես եւ Արեաց եւ Անարեաց :
 երեմիա եպիսկոպոս Ապահունեաց . 38 :
 երեմիա եպիսկոպոս Մարդաստանի . 38 :
 երիքով . 170 :
 երկայնորդք . 403 :
 եւլալի . 38 :
 եւրոպէ . 108 :
 եփթայեա . 170 :
 Ջանգակ . 142 :
 Ջարեանդ . 113 . 163 :
 Ջարեհաւան . 209 :
 Ջուարէն . 310 :
 Ջրադաշտ . 258 :
 Ջրուան . 33 . 34 :
 Ընծային . 182 . 188 :
 Ընծայացի . 154 :
 Ընջուղ . 142 :
 Թամ . 310 :
 Թամիկ . 38 . 286 :
 Թամուլ Գիմաքսեան . 153 . 310 :
 Թամուլ Վանանդեցի . 182 :
 Թաւասպարք . 146 . 202 :
 Թէոդոս փոքր . 7 . 108 . 110 :
 Իջաւանք . 286 :
 Իսրայէլ . 170 :

- Լոփնաս . 116 :
 Լփինք . 12 . 75 . 117 . 146 . 203 :
 Խաղխաղ . 114 :
 Խաղտիք . 145 . 196 . 199 :
 Խայլանդուրք , խայլընդուրք . 15 . 224 . 319 :
 Խիբիովան . 203 :
 Խոսրով . 153 :
 Խորանիստ . 103 :
 Խորէն խոստովանող . 293 . 294 . 295 . 297 . 302 :
 Խորէն Խորխոռունի . 153 . 182 . 187 :
 Խորխոռունիք . 60 . 113 . 142 . 153 . 187 :
 Խուժաստան . 69 . 302 .
 Խուժիկ . 255 . 286 . 290 . 291 :
 Խուրս . 154 :
 Խրսան . 146 :
 Ճխանիստ . 103 :
 Ծօղէք . 12 . 75 :
 Կամարական . 310 :
 Կապոյտ . 103 . 197 :
 Կատիշք . 181 :
 Կարէն . 154 :
 Կորդիք . 145 :
 Կորդուք . 12 . 75 :
 Կուաշ . 120 :
 Կուր . 114 :
 Կուրան . 252 :
 Համազասպ . 310 :
 Համազասպեան . 182 . 310 :
 Հայք (ազգ) . 6 . 12 . 16 . 22 . 26 . 30—33 . 61 . 62 . 65 .
 71 . 74 . 75 . 77 . 80 . 84—86 . 97 . 104 . 107—118 . 120 .

121. 124. 125. 132. 136. 139. 143—145. 147. 148.
 150. 152. 163. 164. 179. 180. 182. 184. 185. 189—
 192. 194. 195. 199. 200. 204. 210. 211. 213. 216.
 221. 224. 246. 257. 268. 290. 291. 293. 300. 302.
 304. 305. 308. 314. 319:
- Հայք (աշխարհ). 94. 202. 215:
- Հայք ստորին. 144:
- Հարաման. 33. 35. 66:
- Հարեւշղում. 315.
- Հեճմատակ. 146. 203:
- Հեռան. 211:
- Հեր. 113. 163:
- Հմայեակ Գիմակսեան. 154. 188:
- Հմայեակ Մամիկոնեան. 200:
- Հնդիկք. 89:
- Հողոցիմք. 286.
- Հոն. 14. 15. 61. 106. 118. 119. 122. 145. 181. 200.
 203. 211. 224. 319:
- Հոռոմ, Հոռոմք, Հոռովք. 7. 12. 15. 132. 144. 211:
- Հռովմ. 109:
- Հրեայ. 56:
- Զի՞նենեաց լեառն. 56:
- Ղեւոնդ երէց. 86. 154. 165. 177. 193. 194. 204. 212.
 235. 258. 272. 285. 286:
- Ճիղքք. 146. 202:
- Ճորայ կողմանք. 114:
- Ճորայ մարզպան. 112:
- Ճորայ պահակ. 15. 145. 318:
- Մակարայեցիք. 162:
- Մակուրան. 252:

- Մամիկոնեան . 60 . 143 . 187 . 310 : 391 . 391 . 391 . 391
 Մանազկերտ . 38 : 391 . 391 . 391 . 391 . 391 . 391 . 391
 Մանդակունի . 154 . 311 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մանէճ . 61 . 142 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մանէն . 142 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մասքուժք . 318 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մատաթի . 163 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մատեան գունդ . 181 . 184 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մարդոյ աղի . 38 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մարդաստան . 38 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մարիամ մայր Տեառն . 35 . 54 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մարկիանոս . 110 . 132 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մելիտէ . 38 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մեհրուժան . 310 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մեշոզն . 302 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Միհր . 44 . 48 . 263 . 297 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Միհրան . 318 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Միհրներսեհ . 33 . 39 . 136 . 139 . 148 . 202 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մծրին . 7 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մոզպետ . 286 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մոկք . 38 . 61 . 182 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մովան . 254 . 262 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մովսէստան . 254 . 290 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մովսէս . 49 . 166 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մուշ Գիմաքսեան . 116 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մուշէ եպիսկոպոս . 38 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մուշէ երէց . 204 . 286 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մուշեղ . 310 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392
 Մուշկան Նիսալաուրտ . 149 . 185 . 189 . 191 . 192 . 194 .
 202 . 209 : 392 . 392 . 392 . 392 . 392 . 392

- Յազկերտ Ա. 64 :
 Յազկերտ Բ. 6. 316—318 :
 Յեսու. 170 :
 Յոհան. 311 :
 Յոյնք. 7. 10. 11. 13. 109. 124. 143—145. 209 :
 Յովհաննէս. 56 :
 Յովսէփ եպիսկոպոս. 38. 39. 61. 108. 154. 163. 193.
 194. 204. 212. 232. 244. 269. 270. 285. 286 :
 Յովսէփ հայր Տեառն. 35 :
 Յորդանան. 56 :
 Կածրացիք. 36 :
 Կերչապոնի. 60. 108. 112. 153. 310 :
 Կերսեի Կամարական. 310 :
 Կերսեի Ուրծացի. 142 :
 Կերսեի Քաջբերունի. 154. 182. 188 :
 Կիսալաւուրտ. Տես Մուշկան Կիսալաւուրտ :
 Կիւրչապոնի. 223. 286. 292 :
 Կոյ. 166 :
 Կահ. 154 :
 Կահուղ. 300. 302 :
 Կապոնի Ա. Հարեւոյղոմ. 315 :
 Կապոնի Բ. Որմուշեան. 6. 88 :
 Կաւասպ. 310 :
 Կմառոն անձեւացի. 61. 153. 310 :
 Կնգիւն. 310 :
 Ողական. 103 :
 Ոստանիկ. 12. 142 :
 Ոտն Արագածու. Տես Արագած :
 Որմիզդ. 33. 34. 44 :
 Որմիզդ արքայ. 40 :

- Որոտն . 103 :
 Ռերծ . 113 . 142 :
 Պալիափկ . 227 :
 Պալունի . 153 :
 Պալունիք . 113 . 188 :
 Պալունիք միև եևս . 142 :
 Պահլ դուռն . 10 . 26 :
 Պարգեւ . 310 :
 Պարսիկ . 5 . 32 :
 Պարսիկք . 15 . 103 . 118 . 124 . 199 . 209 :
 Պարսք . 75 . 79 . 88 . 89 . 90 . 91 . 106 . 111 . 113 . 133 .
 136 . 144—146 . 163 . 179 . 184 . 192 . 197 . 200 . 201 .
 211 . 320 :
 Պաւղոս առաքեալ . 13 :
 Պետրոս երէց . 142 :
 Պերոզ . 318 . 321 :
 Պիղատոս պոնտացի . 56 :
 Ջնիկան . 254 . 286 :
 Ռահամ . 318 :
 Ռափսոնեան . 311 :
 Ռրմբոսեան . 108 :
 Ռըշտունիք . 38 . 60 . 142 . 154 . 277 . 278 . 286 :
 Սագաստան . 69 :
 Սահակ եպիսկոպոս Ռըշտունեաց . 38 . 203 . 212 :
 Սահակ եպիսկոպոս Տարօնոյ . 38 :
 Սահակ Մանդակունի . 311 :
 Սահակ նահապետ . 70 :
 Սահակ սարկաւազ . 70 :
 Սահառունի . 153 :
 Սամուէլ երէց . 204 . 226 . 286 :

- Սասան . 5 :
 Սատոյ . 310 :
 Սարգեանս . 120 :
 Սերուխտ . 114 :
 Սերք . 108 :
 Սինէ . 49 :
 Սիւնիք . 38 . 60 . 96 . 112 . 123 . 153 . 213 . 216 :
 Սլկունի . 154 :
 Սուրմակ . 38 :
 Ստեփանոս . 285 :
 Սրուանծտայ ազգ . 188 :
 Սրուանծտեայք . 154 :
 Վահան Աղուանից . 119 :
 Վահան Ամատունի . 61 . 153 . 310 :
 Վահան Գնունի . 188 :
 Վահեռունիք . 61 . 113 . 142 . 153 :
 Վաղինակ . 216 :
 Վայոց ձոր . 286 :
 Վան . 103 :
 Վանանդ . 38 . 286 :
 Վանանդեցի . 182 :
 Վասակ Մամիկոնեան . 144 :
 Վասակ Սիւնի, մարզպան . 60 . 108 . 112 . 120 . 122 . 125 .
 139 . 143 . 144 . 146 . 164 . 179 . 190 . 192 . 198 . 201 .
 203 . 204 . 208 . 209 . 211 . 212 . 219 :
 Վասակաշատ . 103 :
 Վատ . 146 :
 Վարազդէն . 310 :
 Վարազշապուհ . 142 :

- Վարդան Մամիկոնեան, սպարապետ. 60. 108. 112.
 114. 122. 148. 182. 184. 187. 200:
 Վարդանաշատ. 120:
 Վարդէս. 285:
 Վարձ. 310:
 Վիրք. 12. 26. 75. 112. 114. 143. 145. 211. 213:
 Վուրկ. 116:
 Վռամ Բ. 6:
 Վռամշապուհ. 6:
 Վրէն. 154. 311:
 Վրկան. 223:
 Տահատ Արծրունի. 310:
 Տահատ Գնթունի. 153. 182. 188:
 Տահատ եպիսկոպոս. 38:
 Տահկաստան. 12:
 Տայք. 38. 199:
 Տաշրացի. 154. 311:
 Տարօն. 38:
 Տիգրոն. 7:
 Տիրան Բ. 60:
 Տիրոց. 142:
 Տղմուտ. 183:
 Տմորիք. 145. 196. 198:
 Տուրուբերան. 38:
 Տրդատիոս. 102:
 Տրպատունիք. 154:
 Յոլակերտ. 120:
 Փայտակարան. 136. 146:
 Փայակ. 310:
 Փառախոտ. 120:

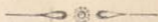
- Փասիս . 146 :
 Փարսման . 154 . 311 :
 Փեննեիէզ . 168 :
 Փեքուան . 146 :
 Փղորենաիոս . 110 . 111 :
 Փոսիս . 146 :
 Քաղէէացի . 17 :
 Քաշկար . 302 :
 Քաջաջ . 204 . 286 :
 Քաջբերունի . 154 . 182 . 188 :
 Քասուն . 38 :
 Քուշանք . 154 :
 Քուշանք . 10 . 14 . 24 . 71 . 89 . 223 — 225 :
 Օշական . 120 :

Յ Ա Ն Կ

—

1. Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին . — Դաւթի երիցու Մամիկոնի հայցեալ . . . 4 .
2. Առաջին յեղանակ . — Ժամանակքն . . . 5 .
3. Երկրորդ յեղանակ . — Իրացն պատահումն յիշխանէն արեւելից 18 .
4. Երրորդ յեղանակ . — Վասն միաբանութեան սուրբ ուխտին եկեղեցւոյ 79 .
5. Չորրորդ յեղանակ . — Երկարաւուրութիւն բաժանեցոցն ի սուրբ ուխտէն 137 .
6. Հինգերորդ յեղանակ . — Յարձակումն արեւելիայց 151 .
7. Վեցերորդ յեղանակ . — Պատերազմն Հայոց . 179 .
8. Եւթներորդ յեղանակ . — Յերկարումն իրացն խռովութեան 191 .
9. Արտաքոյ եւթն յեղանակին՝ Ութերորդ . — Վասն ջարջարանաց սուրբ քահանայիցն եւ նահատակութեան 223 .
10. Վասն խոստովանողացն Հայոց Խորենայ եւ Աբրահամու 293 .
11. Անուանք նախարարացն որք կամօք յօժարութեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի ետուն զանձինս իկապանս արքունի 310 .

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
 16. ...
 17. ...
 18. ...
 19. ...
 20. ...
 21. ...
 22. ...
 23. ...
 24. ...
 25. ...
 26. ...
 27. ...
 28. ...
 29. ...
 30. ...
 31. ...
 32. ...
 33. ...
 34. ...
 35. ...
 36. ...
 37. ...
 38. ...
 39. ...
 40. ...
 41. ...
 42. ...
 43. ...
 44. ...
 45. ...
 46. ...
 47. ...
 48. ...
 49. ...
 50. ...
 51. ...
 52. ...
 53. ...
 54. ...
 55. ...
 56. ...
 57. ...
 58. ...
 59. ...
 60. ...
 61. ...
 62. ...
 63. ...
 64. ...
 65. ...
 66. ...
 67. ...
 68. ...
 69. ...
 70. ...
 71. ...
 72. ...
 73. ...
 74. ...
 75. ...
 76. ...
 77. ...
 78. ...
 79. ...
 80. ...
 81. ...
 82. ...
 83. ...
 84. ...
 85. ...
 86. ...
 87. ...
 88. ...
 89. ...
 90. ...
 91. ...
 92. ...
 93. ...
 94. ...
 95. ...
 96. ...
 97. ...
 98. ...
 99. ...
 100. ...

